

KAIS. KÖN. HOF

BIBLIOTHEK

54.892-B

1/6

~~43. N°. 142.~~

54892-B.

A' BUJAKÓRSÁG
VAGYIS
VÉNUSI NYAVALYA
A' MAGA
EGÉSZ KITERJEDÉSÉBEN
É S
MINDEN FORMÁJIBAN.

DR. WENDT JÁNOS SZERINT

NÉMETBŐL FORDÍTVA

HORVÁT JÓZSEF,

A' SS. MM. BÖLCSELKEDÉS ÉS ORVOSTUDOMÁNY DOCTORA, TEK .
NS. HONTH VÁRMEGYE' RENDES FŐORVOSA 'S A' T. ÁLTAL.

PESTEN 1830.

HARTLEBEN K. A. KÖNYVÁROSNÁL.

TEKINTETES ÉS TUDÓS
DR. STÉGER NEP. JÁNOS
URNAK
NEMES SZÍVŰ BARÁTJÁNAK
ÉS
TISZTTÁRSÁNAK
A. A. A.

A' FORDÍTÓ.

A' Szerző Előbeszéde

a' h a r m a d i k k i a d á s h o z.

Jóllehet e' könyv második kiadásának megjelenése óta öt esztendőnél több mult légyen is el: ez a' harmadik kiadás mégis szinte változatlanul adatik, annak örvendetes bizonyságául, hogy a' benne foglaltató alaptételek a' tapasztalás' próbakövé't kiállják. Azon utazásomkor, mellyet 1822^{dik}ben nyáron Párisba és Londonba tettem, a' franczu körül is holmi újat reménytettem találhatni; nagy figyelmet fordíték e' tárgyra, de keveset nyerheték általa, és meggyőződtem, hogy a' Németországi Orvosok gyakran igen hibásan keresnek valamit külföldön, a' mit otthon sokkal jobban fellelhetnek; 's valóban ezt az igasságot nem hozhatni elő elég gyakran számos honni Orvosainknak mindég a' külföld' természetményei után való vágyjok' meggyógyíthatása végett. Légyen szabad ezen előterjesztett állításom' bebizonyítására 's e' 3^{dik} kiadás eleibe

VI

szolgáló bevezetésül elmondanom, a' miket a' a' franczu körül külföldön láték.; úgy véleml sem adék munkájimban okot arra, a' mi elbeszélésemnek igaz és helyes volta iránt valami kétséget gerjeszthetne.

A' franczus Betegek' számára hatszáz és tizenkét ágygal megrakott Párisi nagy Kórház, melly valamikor Capucinus klastrom volt, igen derék alkalmat nyujt számos illy féle Betegek' láthatására, 's én sem sajnáltam több napokig regvel hatodfél órakor rue St. Thomas au Louvre-ból ezen előbb említett ispotályba kocsizni, hogy a' 6 óra körül tartatni szokott regveli látogatásnál jelen lehessek. Dícsérnem kell azon szívességet, mellyel e' Kórház' Orvosai az öreg Ciillerier 's ennek unoka öccse, és Baron Ur az elsőnek veje, fogadtanak, és minden nevezetességeket nekem megmutogattak. Leginkább magasztalnom kell azon kedvezést, mellyel az öreg Ciillerier az e' házban előfordult legnevezeteseb eseteknek interessans rajzolatait előmutatta, holott több hozzám intézett előbbi tudósítások szerint, azokat ő igen rejtegeti. A' minő tanításomra voltak ezen közlések: éppen olly türesek voltak a' látogatások, és Weisz az illyen látogatást igen derekasan írta le, csupa Liqueur, Tisane, Digestiv, Charpie emollient, calmant prunes, 'oeuf de

mie portion volt az egész gyógykészület a' a' franczu 's ennek formáji ellen. Holmi Mercurius gummosus-ból való pilulákból és Sublimat-olvadékból állottak egyedül az ott használtatni szokott kéneső, készítmények 's a' fajtálok között leginkább a' Tisane de Feltz kapott nagy hirre. Azon állításnak, hogy az itt szokásban lévő methodus éppen nem üt ki szerencsén, elég bizonyága a' sokszori vakság, melly ezen kórházban az Ophthalmia medorrhoeica-ra és a' franczus Iritis-reszokott következni, és igen gyakran az orvosoknak valódi szemrehányásul szolgál. A' kankus szemgyulladásnak Spängenbergt által javasolt igen foganatos orvoslása ezen kórházban csupa Terra incognita. Csontfájdalmakat, és a' franczunak egyéb második sorbeli történeteit, keveseknél láttam, a' mi nyilván az éghajlattól és az 1822^{diki} nyártól inkább mint más környüállástól látszik függni.

De annál gyakrabbak 's gonoszabbak voltak az első sorbeli tünetények, kivált fakadékok, kinövetek, foltok és bőrrepedések. Bár dicsérem kell is ezen intézet' Orvosainak pontosságát, 's figyelmetességét: mégis világos az is, hogy illy kórházakban illy fölüleges orvoslás mellett, mellyhez a' hibás diaetai ápolás is járul, a' Német Orvosra nézve nem sok tanulni való van.

VIII

A' királyi Gárda' kórházában, melly Larrey Urnak főigazgatására van bízva, az én látogatásomkor kétszáz nyolczvan egy franczusok voltak, kiknek orvosoltatása a' már említettekétől keveset különbözik.

Még kevesebb épülesemre volt a' franczusok gyógyítása a' Lock-ispotályban és a' Travers Ur keze alatt lévő Sz. Tamás kórházában.

A' Sz. Tamás ispotálybéli bujakórságosak Travers Urtól legtöbbnyire a' Plumer' porait kapták eredeti öszvetételben, néhány kevesek a' Calomelt, kéneső-pilulákat 's ezenkívül szárcsa-gyökér főzetet. Az orvoslás fölűleges, diaeta fölűtte helytelen, és a' rossz állapotot neveli még az is, hogy a' franczus férjfi betegekre fiatal fejérszemélyek viselnek gondot. A' Lock-ispotály (Gros-venor Place) csupán a' francsusoknak van szánva, mintegy nyolczvan ágy fér el benne, és valójában a' legroszabb intézetek közzé tartozik, mellyek valaha a' franczusok' gyógyítása végett állítottak. Két, Németországban is isméretes, Orvosok Macgregor és Babington ügyelnek ugyan erre az intézetre, de sem a' franczu' mivoltát minden elágaztaiban nem látszanak ismérni, sem a' házra igen nagy gondot fordítani, rendszerint csak

kedden teszik látogatásokat, és első megjelenésemkor már 14 nap óta nem voltak itt, a' betegek egy házi seborvosra, egy faragatlan, egészen tudománytalan emberre voltanak hagyva. A' szürke pilulákon kívül, mellyek rózsa-conservával öszvedörzsölt nyers Higanyból állanak, 's mellyekből a' Schol of Pharmaciensben igazi anghus módra e n g r o s egy nem csekély gőz-erőmív' segítségével esztendőnként 30,000 fontnyi készítettik, 's jobbára' kelet-Indiába küldetik, a' kénesei bedörzsöléseken és a' már említett Plumer' porain kívül, e' házban semmi más kéneseő szerek nem használtatnak; azon kívül a' magatartás is olly helytelen, hogy rosszabbat gondolni is alig lehet. Mi a' Betegek' szálájkának alakait mind nyitva találtuk, ebédre a' Betegek, minden állapotjokra való tekintet nélkül, sült hust kaptak krumplival vagy más hasonló pótolékkal, italul úgynevezett Small Biert (sört). De mindenütt is lehetett látni az illy orvoslás' következéseit; a' mit a' Németországi kórházakban a' franczus Betegeken csak ritka példa gyanánt néha láthatni, az itt mindennapi. A' legutálatosb 's legveszedelmesebb franczuformák töltik itt legszorosb értelemben a' házat; irtóztató arcz-romlásokat, mélyen dülő csontfenéket, harapozó rákfekélyeket a' nemirészekén, és franczus sorvadást eleget láthatni. Az emberi inségnek ezen szobájiban látám én

X

által, hogyan fakadhattak Rose, Tomson, Guthrie és más angol Orvosok ama' balgatag gondolatra, hogy a' bujakórságot kéneső nélkül gyógyítsák, midőn itt a' kéneső-orvoslásnak illy következéseire akadhatni. Hogy efféle orvoslás többé Németországban sehol sincs divatban, ez egy olly jótétemény, mellyet hazánkban az Orvostudomány' előmenttének kell köszönni; megvallom, hogy előbb Olaszországban való több esztendei tartozkodásom és utóbb a' franczia és angol Orvostudománnyal lett megismerkedésem elegendők engemet a' Német Orvosok' tiszteletében megerősíteni, és Idegenek' fölöttébbi csudálásától megóvni.

Második tárgya ezen előszónak azon megtámadás, mellyet ifj. Simon Ur Horn' Archiyumában az én nézeteim ellen a' franczu' orvoslására nézve közlött.

Ha én egyfelül a' magam nézeteit egyes tárgyakról tudományunkban a' tiszteletes férjfiakéival örömet cserélem, 's némelly helyekre nézve az igazán derék gyakorló Orvosoknak javításait köszönettel fogadom: más felül megvallom, hogy én az ollyan ítéletést, minőre Simon Ur vetemedett, se tartalmára se formájára nézve a' fonszavú ifju Orvosoktól el nem tűrhetem. Lélekisméretem tészén bizony-

ságot, hogy én egész létemet 's életemet a' tudománynak és hivatalomnak örömet feláldoztam, nem szenvedem, hogy kezdő Orvostársaim tehetetlen elmésség és otromba kicsapongásoknál fogva beszélljenek hozzám. Ennyit a' magam védelméért azokra nézve, a' kik nem hagyák helybe, hogy Dr. S i m o n Urnak iratját általyában feleletre méltattam.

E' harmadik kiadás' tartalmáról nincs különös említeni valóm, azon kevés hozzáadások, mellyek benne találtnak, nem mivoltiak, a' kénesónyavalyáról szóló új §. azért jött bele, mivel a' kénesótól való félelem a' legújabb időkorban igen is elhatalmazott. A' következtetések' előterjesztésekor, mellyek a' kénesónek idélen vagy mértékfölötti alkalmaztatásából erednek, a' meglévő authoritásokat szem előtt tartám ugyan, de itt is, mint az egész munkában, saját megvigyázataim után indultam.

Egy Recensens a' tőlem felvett szavakat : ártalom, gyúladékonyság *) és Coniunctivitis, böcsmérle; az utolsóra nézve örömet megengedem, hogy a' görög kimenetelűvé olvasztott latin vagyis deák szó nincsen oskolai kaptára szabva, és; ha bajos körülírás nélkül lehetne,

*) Schädlichkeit, Entzündlichkeit.

XII

örömet más nevezetet választottam volna. Az új német szavakat a' mi illeti, én az efféle böcsmérlest egészen idétlennek, alaptalannak és fölötte pedantnak találom, mivel egy élő 's mivelődsben lévő nyelv az új szóhatározásokra nézve semmi korlátot nem ismér, és mivel ezen újabb kifejezések a' megfogatot szorosabban jelentik mint eddig volt. Ki nem látja-át p. o. hogy ez a' szó gyúladékony ság inkább a' nevedett diathesisre, a' gyúladás szó pedig már a' kifejlett formára mutat.

Boroszló, Februariusban 1825.

A' Szerző.

B é v e z e t é s.

1. §.

Meghatározása ezen nyavalyának.

A' Bujadög vagyis bujakórság (lues venerea) alatt több, nagyobbára hosszas nyavalyaformáknak azon öszveése értetik, melly egy legtöbbnyire részekre vitetett ragadványtól függvén, a' test' külső lapján által az életmivűségbe hat, és a' rendszerű alkotmányok' romlásaival beteges változások' támasztásával folyik le. *Witzmann'* állításának, ha meg volna mutatva, e' meghatározásra némi befolyása lenne. Ő azt állítja, hogy a' bujadög az európai Törökország' éjszaki tartományaiban nem csak elragadás által terjed, hanem folyvást minden ragadványtól függetlennül is származik.

2. §.

Különböző nevezetei.

A' tisztátalan elhálás lévén legszokottabb módja az elragadásnak, 's leggyakortább előforduló indító oka e' nyavalyának: valamennyi tünetényei is ezen betegségnek a' Bujadög vagyis bujakórság (lues venerea) név alá igen jól szurattatnak. Ez a' baj nevezetik még Syphilis-nek is, melly nevezetet igen sokféle képpen származtatják. Némellyek azt ime' gö-

rög szóból *ov* és *phila*, cum amore, szerelemmel, származtatják, mások *ovs*-ből, és amor porcinus vagy suillus-ra magyarázzák. *Fracastori* végtére azt egy Syphilus nevű pásztortól eredni véli, a' ki is a' mese szerint a' Napot szidván, ettől a' bujadóggal büntetődött. Némellyek a' syphilis nevet a' zsidó Schafal vagy arabs Safala szókban ismerik, mellyeken mind a' két nyelvben az alantabb lévő rész (inferior pars) 's egyszer'smind az Alacsony vagy nemtelen (vilis, ignobilis) is értetik. Így e' nyavalyának Syphilis nevezete, és pedig helyesen, egy értelmű lenne a' zsidó Schofel-vel. A' francz, franczú, morbus gallicus, malum hispanicum, és mal de Naples nevek, ezen betegségyanított honnjára utalnak.

3. §.

Kora, régisége e' nyavalyának.

Bizonyos, hogy nyavalyaformák, mellyek most a' bujakórságot teszik, az emberi nemmel egykorúak; úgy látszik azonban, hogy a' legrégibb időkben ezen' betegségek részint elszórva (sporadice), részint egész tájakon elterjedve (endemicæ) sőt más, gyakorta még rettentőbb vegyületekben, (complicatio) is uralkodtak; a' bőrpoklosság a' hajdani évszázadokban egy illy nyavalya vegyületnek lenni látszik. Szinte a' 15dik évszázad' vége felé, úgymint 1493ban, *Fulgosius*-ként 1492-ben, lön a' bujadög közönségesebbé, különözöttebbé és sajátabbá; a' midőn ragadékonyabbá is változottnak lenni látszik.

A' fönne említett években látogató-meg Párist, Mailand-ot, Berlin-t, Hallé-t, 's más több városait Európának, eme' dög. A' Brandenburgi megyében már 1403-ban isméretes volt; és róla írja *Engel*;

hogy az Isten a' mondott esztendőben egy forró nyár után ezen tartományban némelly új és hallatlan betegséget küldé, melly nevét Francia országtól vette, 's a' melly gyorsan terjedvén kicsinyenként egész Európát megjárta. Lengyel országban és Sléziában 1494ben, és először is az alsóbb egyházi személyek között terjedé el. Az új nyavalya *Malzei*-nak, és francia rühnek is nevezteték. (Lásd. *Möhsen's Geschichte der Wissenschaften in der Mark Brandenburg 1781.*) Böjt' más hava' hatodikán 1497-ben Párisban már az első Parlament-törvény jelenék-meg ezen nyavalya ellen.

4. §.

Ugyanannak eredete.

A' vélemények a' bujadög' eredete felől igen különbözők; a' legnagyobb Írók sem egyeznek ebben egymással; a' róla fönlévő nézeteket mindazáltal főbekre szoríthatni, úgymint:

- 1) hogy a' bujadög egy igen régi nyavalya, épen nem a' 15dik Évszázad végén ütött-ki.
- 2) Hogy több nyavalyák a' 15dik évszázad' végén bujadöggé fajultak-el.
- 3) Hogy a' bujadög Columbus' utazó társai által annak másadszori utazásakor, Amerikából hozatott Európába. Ő szárazra Böjt' más hava' 4dikén 1493ban szálla-ki, azért is e' napot *Boerhaave* és *Astruc* *dies fatalis*-nak nevezi. Ha ez a' dög valóban ezen nap' jött volna Európába, úgy csak igazán a' kalendáriom' legszerencsétlenebb napjai közé tartoznék.
- 4) Hogy a' bujadög a' spanyol országból kiüzött zsidók (*Maránok*) által vihetett Olasz országba 's innen áradott-el a' többi Európára.

Az első véleményhez szítanak különösen *Helmont*, *Zacutus Lusitanus*, *Turner Dániel*, *Harris* és

több mások; a' Régiek' írásaiban is sok helyek oda céloznak. Ide tartozik *Michaelis*-nak egész komolysággal előadott véleménye is, hogy a' bujadög olyan nyavalya volna, melly csak minden ezredik évben tör ki, megszelidül 's ismét elenyészik. Azért állítja *Michaelis*, hogy az, Mózes' és Hiob' idejében megvolt, *Hippocrates*' idejében pedig ismét egészen ismeretlen vala.

A' második véleményt kiváltképpen *Nicolaus Leonicensus*, *Sanchez*, *Natalis*, *Montesaurus* védik. Ide tartoznak azok is, kik a' bujadögnek legelső okát az akkori időnek külömbféle környülményeiben csillagzataiban, 's ezen nyavalyát álfalyában a' csillagok' befolyásaitól eredt szármozéknak vélik.

Amerikai eredetét a' bujakórságnak oltalmazták *Schmaus Leonárd*, *Crato Ján.*, *Fernelius Ján.*, *Lowe Pét.*, *Boerhaave*, *Freind*, *Hoffmann Fridrik*, *Astruc*, *Robertson W.*, *von Schwieten*, *Girtanner*; ezen utolsó még egy tulajdon nézetet is állíta-fel ezen betegség' származása felől, mellynél fogva egy az előtt ugyan kétségbe hozott de *Le Blond*-nak legújabb tudósításai szerint bebizonyosult lött dolog, — hogy t. i. egy, Déli Amerikában otthon lévő, Csike név alatt ismeretes bogár (*Pulex penetrans* L. buvó Balha) igen szereti magát a' nemirészekre venni, és itt fekélyeket okoz, — helytelenül a' bujadög' első eredetének magyarázása' alapjául ismértetik.

Azon véleményt, melly a' Maráuokat tartja a' bujadög Elterjesztőjének, leginkább *Hensler* és *Gruener* alapítá-meg. De ha nem kételkedünk is, hogy ama' minden spanyol birtokokat illető, Böjt' más hava' 31dikén kiadott számkivető parancsnak következtetésében kiüzött négyszázezer 's legiszonyúbb inségre juttatott Zsidók holmi nyavalyabéli ragadványt kifejthették: a' franczu' eredetét mindazáltal ezen az utón mind a' két

főnérdékelt férjfiak' tekintete mellett sem mutathatni meg.

Minden itt (az utolsón kívül) felhozott véleményeket a' Polemikára akkoriban igen hajlandó Tudósok a' leghevesebb módon vitaták 's védék. A' legjelesb vita e' tárgyról két Leipzigi Tudósok, az isméretes *Pollich* és *Pistoris* között támadt. Reá *Leoniceus*nak íratja ada okot, és már csak azért is megjegyezésre méltó, hogy igen egyenetlen úton ez nyújtott alkalmat a' *Wittenbergai* és Odera melléki *Frankfurti* Egyetemek' felállítására.

A' nyavalyának 's tüneményeinek részrehajlatlan nézetje a' második vélemény mellett szóll, hogy t. i. a' bujadög a' főnemlített időtájban más betegségek' elfajulása által nyeré a' meghatározott és saját formát, alakot.

5. §.

Gyanítható okai ezen átmenetelnek.

A' levegőnek és földnek szerkezete (constitutio) nem kevés részt látszik venni ezen nyavalyaforma' átváltozásában. A' hadiseregeknél akkoriban dűshösködött gonosznemű járvány, a' Maránok' közbejövetele Olasz országban, kik között bizonyosan tájbeli nyavalyaformák uralkodtak, értésünkre adják, miként lehetett, hogy az ottani vidékeken történt az első átmenetel, változás. Minden esetben a' bujadögnek már az 1494dik esztendő' vége előtt meghatározott formája volt. A' most mondottak, és a' bőrpoklosság' jelenségeinek ezen időtájban észrevett megváltozása a' bujadög' származása után, azt látszanak bizonyítani, hogy a' bőrpoklosság legyen az a' forma, melly más alakban bujadög képpen jelenék meg.

6. §.

Legelső tünetényei a' bujadögnek.

Bizonyosan tudjuk, hogy a' bujadög első megjelenésekor rettentő erőszakossággal egész tartományokat pusztított, 's az akkori leghíresebb embereknek életébe került.

Kevésbbé bizonyos előttünk az, miért legyen ez a' dög a' mi időnkben szelídebb. A' finomabb életmód, nagyobb erkölcsiség és szoros vigyázat erre valóban sokat tesznek. De a' mostanság voltaképpen javult gyógyításmódot is számba kell venni. Ide járúl ama' tapasztalás is, hogy az idő' hossza lassanként megszeli-debbíti az olly nyavalyaformák' erőszakosságát, melyek eredetileg gonosz félék voltak. Némellyek azt gyanítják, hogy a' hozzá járult kankúszintúgy eszközle eme' koralaknak szelídülését. Mindezeket előre feltéven sem kell felejtetni, hogy egy magára hagyott vagy a' kártékony behatásoknak átengedődött dögnyavalya ma is fölötte gyászos következésüvé lehet.

7. §.

Természete a' franczús anyagnak.

Ama' különbségeket, melyek a' méreg' és ragadvány megfogatjaik között vagynak, 's melyeket a' Contagiumok és miasmák között az oskolák tesznek, mint ismért dolgot elmellőzhetjük. Itt csak annyit mondunk, hogy: a' franczús ragadvány egy valódi contagium, a' melly csak a' közvetetlen érdeklés által vitethetik más elfogadható részekre: azt elröpíteni, szállítani nem lehet. A' legrégibb időben a' franczus ragadvány némi humor melancholicus praeternaturalis-nak tartatott, mellynek tulajdonsága volna a' test' melegségét megkevesíteni, a' részeket ki-

száritani, 's a' vérrel összevegyülni. Egy korábbi, elég közönségesen bevett, 's mái napig sem éppen felhagyott nézet, ezen anyag' mivoltáról azt teszi fel, hogy a' tulajdon munkás elev ama' fönnevezett anyagban, holmi savany légyen. *De la Boe Ferencz, Cockburn, Astruc*, szinte e' képzethez ragaszkodtak, *Horn* és *Girtanner* is elejente ahoz állottak, de utóbb vele felhagytak. A' legújabb időben *Besnard* hódolt kiváltképpen e' nézetnek. Az e' vélemény mellett felhozott de erőtlen okok imezek:

- a) mert a' kanku nyálka, és a' franczus fekély' eve a' kék plántanedvet megvörösítik;
- b) mert a' franczus anyag a' nyirkot, (lymphát) megsűríti, és a' csontokat, mint minden más savany, melágyíthatja;
- c) mert a' röpülékeny lugsót, alszénsavas Húgyagot, jeles szernek tekinthetni a' bujadög' orvoslására.

Desault Péter, Weber 's néhány mások az elragadást úgy magyarázzák, hogy a' kiválasztódott ragadványos anyagban némi kis állatocskák volnának, 's ezek a' részeket, mellyekre átvivődnek, elrágnák és gyűladásba hoznák. Az úgynevezett *Pathologia animalia* álltalyában még kevés szerencsére kapott, de legkevésbbé fog a' franczus elragadás' megmagyarázására alkalmas lenni.

Szintolly kevés világosságot terjeszt az újabbaknak magyarázatja ezen homályos tárgyra, ők a' ragadvány' munkálatját ugyanannak távolabbi állatórészeiből (fojtó és szénanyagból) próbálják kimagyarázni.

8. §.

Elfogadhatóság a' franczus ragadvány iránt.

Az emberi életmivűség saját elfogadhatósággal bír ezen anyag 's az ő bemunkálásának következtetéseir iránt;

mindazáltal ez az elfogadhatóság az individualitás vagy testegymiség szerint sok képpen módosíttatik, nagyobb vagy kisebb határba szorúl. Csak kevés példái vannak a' franczus nyavályaformáknak az állatoknál. *Bayford* igyekezik megmutatni az elragadás' lehetőségét az állatoknál; és *Paw* néhány ide tartozó példákat hoz elő a' kutyákról déli Amerikában. A *ttenhofer*-nak Sz. Pétervárbán e' végre tett legújabb próbatételei némi fontossággal bírnak.

9. §.

Utai a' ragadványnak.

A' ragadványnak közvetetlen érintése legfőbb feltétele a' franczus fertőztetésnek; azért is az elhálás ama' legszokottabb út, mellyen az elragadás történik. Azonban egyéb részre is, ha tőle közvetlenül érintetik elragadhat. A' gyermekekre elragadhat a' méhhüvelyen való átmenéskor: valamint a' szerelmes csókolkodás is reá okúl szolgálhat. A' szoptatás kölcsönös elragadásnak lehet oka; szintűgy közöltethetik a' franczus fekélyű kézzel történt fogdosás és tapintás által. *Walch* példát hoz elő egy Bábáról, a' ki a' most említett módon 50nél több személyeket fertőztete meg. Hasonló, rettenetes következésű, példa történt néhány évek előtt Sléziának egyik tartománybeli városában, a' hol is a' legtisztesebb anyák rövid idő alatt, egy másként igen jó bába által, kinek jobb kezén a' mutató ujja egy franczus személyről szálla a' ragadvány, és a' ki az ujján támadt harapozó fekélyvel nem gondolt, egymásután megfertőztetének, és közülök többen iszonyú inségre jutának.

Ide tartoznak ugyanazon tartománynak két különböző városaiban, csak nem egy időtájban történt két esetei a' franczus elragadásnak, mellyek az orvosi po-

litia' figyelmét nagyon megérdemlik. Több, újszülött zsidó gyermekeken t. i. franczus jelenségek mutatkoztak, a' melyek politiai vizsgálásra nyujtának okot. Leghihetőbbé lön, hogy a' fertőztetés a' környűlmetélőtől, ki a' 'Talmud' törvényei szerint köteleztetik a' környűlmetelés után a' vért a' megsértett tagból ajkaival kiszopni, származott légyen. A' legcsekélyebb franczus fekély miatt is, melly az olyan embernek ajkaihoz közel esik, az úgy is igen fogadékony csecsemő annál nagyobb veszélyben forog, minthogy a' megsértett rész a' ragadványnak közvetetlenül ki van tételve.

A' Seb és fogorvosi szerszámoknál fogva is lehetséges az elragadás, a' mint ettől *van Swieten* leginkább fél, midőn a' Seborvos szerszámait nem tartja elég tisztán. Úgy a' közös ivóedények is gyakran lettek gyanúsokká; különösen *Gruner*, és nem ok nélkül, az Úrvacsorai kehelyt vádolá. Valyon a' testnek el és kiválasztmányai a' franczus ragadványt közlik e, arról helyesen kételkedhetni; a' közös ágybelik és öltözetek azonban az elragadást némelly környűllállásokban még is lehetségessé tehetik, ámbár ezt *Girtanner* tagadja. Ide tartozik a' fogkefékkel való utálatos közös élés is. A' megtörtént elragadás' kifürkészésekor az Orvos igen szemes légyen, mert gyakran az olyan betegek is, kiket önnön külső környűlményeik már elárúlnak, előtte titkolni szokták nyavalyájok első eredetét.

10. §.

A' ragadványnak miként munkálásáról.

Külömbféle képpen igyekeztek már azt megmagyarázni, miként munkáljon a' ragadvány a' testre; a' régiebbek a' ragadványt némi csipős, rágó higságnak vélték,

melly, a' vér közzé vegyűlven, e' magánálló nyavalyaformát nemzi. Illy nézetre a' fakadékok és fekélyek látszottak alkalmat adni, mellyekről azt vélték, hogy általok a' franczus anyag a' testből kimen; a' mi pedig visszamarad, az inakra vetődik és a' fájdalmakat szüli. Mások ismét, *Galenus*nak még akkoron lengő szellemétől ihletve, a' bujadögnél a' legfőbb szenvedést a' májban keresték, hová ök a' ragadványt hatni gondolák. Nála a' főanyag mint már fölyebb megjegyeztük, valamelly természetellenes phlegma volt, melly, a' mint vélték, a' test' melegét megkevesíti és a' részeket kiszárítja.

Boerhaave a' franczus elragadás' következtését a' sejtszövetnek, mellyhez a' fertőztetés fér, megromlásából magyarázza vala. E' nézet ha a' tüneteményeket ki nem magyarázhatja is egészen; még is *Boerhaave*nak nagy tapasztalására mutat; az életmivűségnek egy része sem szenved olly kiválttan a' franczus elragadás miatt, mint a' sejtszövet.

Azok, kik *de la Boe Sylvius Ferenczcel* a' franczus anyagot savanyynak tarták, a' tüneteményeket egy ez által okozott erejedzésből, megkelésből, magyarázák.

Hunter' nézetjét, ki a' franczus betegség' legközelebbi okául valamelly saját izgatást tarta, sok újabbrók felkapák, és *Fritze* a' maga *Kézikönyvében* azt különösen vitatta. Ez a' nézet se magyaráz semmit, és mindég *petitio principii* marad fön.

Szintolly keveset magyaráz ama' theoria is, melyet *Brown*' követői mesterüknek alaptételeiből huztanak. Szerintök a' ragadvány' bemunkálásának hathatósága (intensitas) irányozatlan (indirecta) gyöngeséget okoz, 's ebben áll a' bujadög' mivolta. Légyen bár e' tanításban az életmivűség' képzele legméleybben kigondolva: de a' ragados nyavalyaformákat megmagyarázni még sem fogja soha, mert a' millyenségi arány

vagy viszony ; a' mi itt különösen számba jő , benne egészen elmellőztetik.

A' munkálás' kimagyarázásával is úgy van a' dolog , mint sok más tüneményekével az élő természetkörében. A' legelmésebb theoria itt némellyekre mutathat ugyan homályosan , de a' tulajdon első okot ki nem magyarázhatja eléggé. A' mit mi a' tartós és részrehajlatlan megvigyázás által e' tárgy felől bizonyosan tudunk , ime' tételekre szoríthatni :

A' ragadvány először is azon a' helyen fogamzik , mellyre bemunkált ; ezen bemunkálástól legelsőben szenved a' nyirkos rendszer. Kevéssel azután az izgékony vagy ingerlős rendszer is érdekeltetik , és némi gyúladási tünemény jelenti az elragadás' helyén a' kóralak' támadását. Csak utóbb 's csupán a' felébredt egytt-szenvedőség által nyilatkoztatja ki a' franczus anyag a maga munkálatját a' testnek érzékeny rendszerében.

A' franczus anyag legkiváltabban a' sejtiszövetre munkál , mellyet vegyületében meghontani 's megsemmíteni törekszik ; azért is a' franczus anyag külömbféle részeknek bujálkodó (luxurians) alkotására ad okot. A' franczunak minden tüneményei igazolják ezen állítást.

A' franczus anyag' munkálatja nem jelenik meg általyányosan , hanem az életmivűség egymiségének külömbsege szerint külömbözik ; azért *Schmidt* igaz elevet (principium) állit fel , így szólván : azon Orvos ismer legjobban e' nyavalyára , a' ki a' franczus beteg' egymiségét , individualitását , legjobban kitanulja.

11. §.

A' bujadógtól való megóvásról közönségesen.

Mivel a' franczus anyag csak ha valamelly érzékeny részt közvetetleñül érdekel , vitetik által más sze-

mélyre: azért minden, a' mi tüstént az átvitel után, az újonnan elfogadott anyagnak leöblítése vagy elrontása végett történik, használhat, ha a' czélt általa tökéletesen elérhetni. E' szándéknak tökéletlen elérése itt annyi mint semmi. Csak az vélheti magát bátorságban, kinek természete ezen ragadványt, a' mi ritka ugyan, de több részrehajlatlan tapasztalásokból bebizonyodott dolog, el nem fogadhatja.

12. §.

Felosztása a' bujadögnek.

Minthogy a' bujadög, miként egy előbbi cikkelyben mondom, magát mint betegség az egész életmivűsége nézve mindég gyúladásos forma által jelenti: tehát ezen tünetény által a' nyavalyaformának legfőbb felosztása is el van határozva. Nevezik t. i. ezen első tünetényeket előszöri, vagy másként közlött franczunak; 's néha helybéli franczunak is; az utolsó nevezet azomban csak annyiban jelentő, a' mennyiben egy résznek észrevehető változására mutat. Mert legszorosb értelemben helybéli nyavalya, a' melly csupán 's egyedül egy részre volna határozva, az élet mivűségben, mellynek egészítő részeiben ugyan azon egy éltető elev uralkodik, nincsen.

A' franczus nyavalyaformának az első történetek után megjelenő tünetényeit az elsőbbekhez képest nevezték másodszöri, vagy szétoszolt franczunak is; és a' helybéli franczunak ellenébe téve közönséges franczunak is, sőt constitutionalis, szerkezetbéli bujadögnek is. Mi az előszöri és másodszöri franczu nevezet mellett fogunk maradni.

Előszöri Franczu.

13. §.

Az előszöri franczu' formáji.

Az előszöri franczu' formáji a' kankú, a' franczus fekély és a' makk'gyúladása. Némelyek az ágyékhajlásban támadni szokott Dob nevű mirigyek' gyulladását is előszöri franczufornának akarék venni; azonban egy eset sincs eléggé bebizonyítva, a' mellyel meg lehetne mutatni, hogy valamelly Dob a' tisztátalan elhálás után közvetetlenül, a' főnemlített formák megjelenése előtt, támadott volna, 's reá másodszöri franczu következett volna. Minden itt előszámlált formáji a' franczunak, szükségesképpen ugyan 's elmulhatlanul előzik meg a' bujadögöt, de, míg mint előszöri formalódások külön válva maradnak 's tartanak, addig bujadögnek (Eustechje) neveztetni nem szoktak.

A' Kankuról.

14. §.

A' kankunak megfogatja általyában.

Kankunak (Medorrhoea) nevezzük mi általyában minden, különbözö színű és sűrűségű nedvességnek kifolyását a' férjfiúi vagy asszonyi nemi részekből. — Szélesb értelemben akármelly rendkívül való kifolyást is, valami nyálka elválasztó lapról (Efläche), kankunak neveznek. E' szerint vagyön végbélkanku, orrkanku és szemkanku is; de itt csak a' fönn meghatározott 'nemirészekből való kifolyásról van a' szó.

15. §.

A' kanku' nevezeteinek külömbisége.

Ezen tüneténynek külömbféle neveket adtak, a' mellyek könnyen tévedésekre adhatnak okot. A' Gonorrhoea (mag vagy ondófolyás) név éppen nem e' formáira illik; Leucorrhoea (fehérfolyás), meghatározatlan; hasonlót mondhatni a' Blennorrhoea (nyálkafolyás) névről is. *Ploucquet* a' Priáp' bálványképéről kölcsönözvén nevet, így lön a' tőle ajánlott Phallorrhoea; *Schmidt* a' férfiak kankuját nem helytelenül nevezi Urethritis, és a' fehérszemé-lyekét Elytritisnek.

16. §.

Okai ezen formának.

A' kankunál ugyanazon három rendbéli okokra akadunk, mellyeket minden más nyavalyaformánál is többé vagy kevesebbé világosan megmutathatni. Előrekészítő okát (causa praedisponens) e' formának a' férfiaknál a' húgycső' belső lapjának, az aszonyoknál a' hüvelyének fölöttébbi elfogadhatóságában kell keresni. Alkalmosbéli ok (causa occasionalis) lehet minden ártalom, a' melly a' húgycsőt gyulladásba hozhatja; egy csepp szalamia szesz vagyis Húgyag-lél, és egy csepp franczus anyag, a' mi a' gyulladásnak elsőben észre vehető tünetényeit illeti, egyenlően munkálnak. A' savanykás gyümölcsökkel's fiatal borokkal való mértékletlen élés, úgy a' bővebben elköltött bors, Gajak gyanta's több hasonló szerek is gerjesztettek már kankut. Egy ember, a' ki vörös törökpamuton vagy gyapotton állott olajat vett-be, igen kellemetlen húgycsőfolyásba esett.

A' munkáló ok (causa efficiens) nem egyéb, a' húgycső' és a' hüvely' belső nyálka-elválasztó hártájának gyúladékonyságánál, mellynek szükséges terméke, productuma, a' baj' gyöngébb lefolytakor, valamelly rendkívül való elválasztás. Az előbb mondottakból kitetszik 1ször, hogy a' kinek a' kankura semmi előkészülete nincs, az a' tisztátalan elhálást is büntetlenül gyakorolhatja, holott másra vagy más többekre is ugyanazon alkalommal elragad; ebből 2szor következik, hogy a' kanku alkalom okaira nézve annyiféle lehet, a' hányfélék az izgató ártalmak, mellyek vagy kívülről vitetvén-be vagy a' belülről kifelé való belső beteges munkásság és dyskrasiai szételegyedés által a' húgycsőnek és hüvelynek lapján gyúladást gerjeszthetnek. Ebből magyarázhatni meg a' másuva tért (metastatisch) kankut is legjobban. A' mi végtére a' munkáló okot illeti, következik, hogy a' kankunak egész formáját mindég gyúladás gyanánt kelljen tekinteni, miként ezt a' tünetmények' magyarázásánál még jobban ki fogjuk fejteni.

17. §.

Szék e vagy is fészke a' kankunak.

A' kanku' tulajdon fészke a' férjfiaknál általyában ugyan a' húgycső, mivel egy hely sincs benne, a' melly meg nem gyúladhatna; de mégis (miként az olasz *Terraneus* 1709dik eszt. elsőben tanítá) a' csónakforma árok látszik azon helynek lenni, melly önnön fekvésénél 's alkotásánál fogva az izgató anyagnak felvételére különösen alkalmas. A' kanku' székét a' férjfiaknál a' herékben, vagy *Mead*-val, a' *Cowper*' mirigyeiben keresni: már rég' elavult 's megczáfolt vélemények. Az asszonyoknál annak fészke a' hüvely' mélyjében van,

és pedig annak főntebb táján, és csak ritka esetben a húgycsőben is. *Bell* tehát nyilván botlik, midőn az aszszonyoknál a franczus kankú székét a húgycsőben, és a jóféle kifolyását (*Leucorrhoea*) a hüvelyben véli.

18. §.

Közlésmódja a kankunak a férjfiaknál.

Egy fontos kérdés, melly a kórtudósokat igen foglalatostkodtatá a kankunak a férjfiaknál való származása felől, imez: Miként juthat a kankut okozó anyag kivált az elhálás alatt a húgycsőbe, még pedig a csónakforma árokig? A ragadvány felszívódása 's újralétele, mint *Cruikshank* véli, a tüneményt meg nem magyarázza, szintolly kevéssé tehetni-fel *Nisbet*-vel hogy az elháláskor a kifeccsenendő magnak v. ondónak egy része a húgycsőben visszamarad, és a hüvelybeli tisztátalan nyálkával elegyedvén a mony lankodtságakor a húgycsőbe mehet. E' nézet már csak azért is helytelen, mivel a tapasztalás tanítja, hogy a tenyésznedv' kilövődése nélkül is lehetséges az elragadás. Ezt többen, a kik a ragadvány' előre nyomulását meg nem foghaták, egészen tagadták, azt állítván, hogy a ragadvány a nyílásba tapadva marad, és a húgycsőben lévő történetek csak együtt érzetiek (*consensualis*), de a' mi nyilván helytelen.

A' húgycső' öszvehuzódásának felvétele, mellynél fogva az elháláskor felvett anyag szinte a csónakforma árokig folódik 's ebbe süllyed, több fontossággal bir, 's bár melly csekélynek tessék is az illy öszvehuzódás, mégis azt tagadni nem lehet, és ama', *Weickard*-tól felhozott 's *Walch*-tól is elbeszélt próba által, melyet néhány buja személyek magokou tettek, még több hihetőséget nyer. Ezek t. i. minekutána langyos téjbe

mártott tagjokon a' kézzel-fertőztetést elvégezték volna, észrevették kis idő múlva a' vizelléskor, hogy előtte néhány csepp tej folyt ki.

Az asszonyi kanku' közlésének módját könnyű átlátni, itt általyában először is a' férjfiakéről leszen szó.

19. §.

A' franczus kanku más hozzá hasonló formákhoz képest.

Már imént mondók, hogy minden kívülről jövő izgató ártalom 's belülről kelt beteges munkásság okozhat kankuféle kifolyást; most azt is említenünk kell, hogy ezen kifolyásokat kivált származásoknak elején, tüneteményekre nézve, nehéz megkülönböztetni.

A' gyúladási diathesis' nagyobb volta, a' tünetemények' makacssága, de kivált valamelly erősebb égetés a' vizelléskor, 's a' rendszerint leginkább éjjel történő monymeredések, a' bajnak tovább tartása, azok a' jelek, melyekből a' nyavalya' lefolytában nemi lehetőséggel annak franczus természetére kövekezést lehet huzni.

Az úgynevezett jó féle kanku megkülönbözteti magát önnön szelidsége, de kivált a' két utól említett tünetemények' nem léte által. A' hugyhólyag' nyálkafolyását (Catarrhus vesicae) megkülönbözteti részént a' történetek' szelidebbsége, részint az, hogy a' nyálkafolyás a' vizelléskor legnagyobb.

Balfour óta a' kankunak franczus természetét tagadák, 's igen helyelen okoknál fogva azt állíták, hogy nincs tisztán franczus kanku, és a' franczus fekély v. sankér' anyaga a' kankuétól voltaképpén különbö-

zik. Már a' históriából is bizonyos, hogy elejénte a' bujadög kanku nélkül (mellynek lételeét franczu nélkül már a' legrégibb korban is tudták) szokott járni, és hogy az utolsó csak néhány évtizedek mulva járult hozzá, a' miből némellyek, miként folyebb említők, a' vénusi bajnak utóbb megjelent szelídségét akarják kimagyarázni. *Astruc, André, Swediaur, Monteggia, Harrison, Hunter, Cullevier, Schmidt,* és *Langenau* több esztendei tapasztalásaik által a' kankunak franczus természetét bebizonyították. *Harrison* a' franczus mérget a' hugycsőbe vivén, reá kankut látott keletkezni. Ez ellen *Lafont Gouzi*' kísértései (*Journal de médecine, Mai, 1810.*) semmit se bizonyítanak, ő egy helyre a' kötöcskénél huzókenőcsöt tön-fel egy már 20 nap óta kankuban szenvedő Betegnél, 's azt vevé észre, hogy ámbár ezen hely a' hugycsőből szivárgó sűrű sárgászöld nedvességtől mindég fődve volt, mégis néhány nap mulva meggyógyult, minden fekélyesedés nélkül. Ez a' próba annyiban nem bizonyíthat semmit is, a' mennyiben egy előszöri formának 's ez által már gerjesztetett gyuladásbeli munkásságnak jelenlétekor, egy második ritkán formálódik hasonló októl.

20. §.

A' kifolyatnak természete a' kankunál.

Az eddig mondottakból is már következik, hogy a' kanku valamelly nyálkaválasztó lapnak gyuladásbeli formája legyen. A' mi tehát a' nagyobbodott munkásság által elválasztódik, az valami nyirok (*lympha*), melly a' gyuladékonyság' erőszakossága 's mélyebben hatása szerint, a' színét és sűrűségét változtatja, vizesnek, nyálkásnak, genyetségesnek, véres huzatokkal vegyesnek látszik, és a' fölöttébbi gyuladaskor gyuladékonyságtól elfoglalt

nyirkos edényeknek nagyobbult tömörsége miatt néha szinte egészen elakad, a' midőn osztán a' történetek gyakran igen rettentőkké válhatnak. Ezen tünetemény nem csak a' hugycső' gyúladásánál, hanem minden nyálkaválasztó hártya' szenvedésénél is meg van, miként *Bichat* helyesen feljegyzé. Helytelenség, a' hugycsőből jövő kifolyást egy a' hugycsőben lévő fekélyből kiválasztódott evnek tartani. Hogy valamelly gyúladt nyálkaválasztó lapon nincs fekélyre szükség az elválasztódás végett, ezt kiki tudja; úgy *Morgagni* vizsgálódásai, és a' híres *Stoll* és *Hoffmann*' megfigyzatai is bizonyítják, hogy van kanku fekély nélkül; azonban valamelly fekélynek lehetősége a' kankunál, itt ki nem záródik, különösen a' franczus ragadvány a' hugycsőnek igen nagy elfogadhatóságakor, igen könnyen vonhat maga után fekélyesedést, a' melly nem általyánosan szükséges ugyan, de sok gyúladásformáknál gyakorta előfordúl. A' fön említett *Morgagni*' több vizsgálódásaiból az is kiséül, hogy van olyan kanku, melynél a' gyúladás fekélyesedésbe men-álal.

21. §.

A' kanku a' másodszori franczúhoz képest.

Nem tagadhatni, hogy a' másodszori franczu mind a' kanku, mind a' franczus fekély által az egész életmivűségbe bemehet; de felejtetni mégsem kell, hogy ezen átmenetel sokkal ritkább. A' huzamos gyúladásbeli állapot 's az annyira megszaporodott elválasztódásnak sokáig tartása, valamelly szűk helyecskén a' többi lapnak (a' szónak föntebb értelmében) a' tovább harapozó változásokat elmellőzni látszanak. *Schmidt* úgy véli, hogy az esetek, mellyekben a' kanku támasztá a' másodszori franczut, azokhoz, a' hol ez, a' fe-

kély által történt, úgy vannak mint 1 a' 20hoz. Mind-
azáltal ezen arány a' kankura nézve igen kedvezőleg vé-
tetve lenni látszik.

22. §.

A' kankunak szokott lefolyása, folya-
matja.

A' tisztátalan elhálás után néhány nappal, rend-
szerint a' 2dik és 8dik nap között (fölte ritkán előbb,
néha később), a' férjfiaknál a' hugycsőben holmi
viszkető érzemény jelenik meg, a' melly a' makkig
terjed, 's nemcsak nem kellemetlen, hanem az embert
szokásán kívül is az elhálásra ingerli. Ez néhány napig
tartván, aztán valamelly mulékony égető fájdalommá vá-
lik, a' midőn kivált a' makkra lett nyomáskor vizes nyál-
ka választódik-el. Ehez járul a' tagnak feszülése 's egy
olly érzemény, melly azon végig, a' herékbe, mag-
zsinórba és a' lágyékba terjed. A' fájdalom 's kivált
az égetés nevededik, és a' vizelléskor legnagyobb. Ez
az érzemény elhat a' makk' nyílásáig, a' melly tüzes
piros színű, fáj, dagadt 's igen érzékeny. A' kifolyat-
nak színe ekkor sárgább vagy zöldesebbé, és, mint a'
geny, sűrűvé válik, a' fájdalmak nőnek; a' hugy csak
szűken folyik 's elejénte gyakran szétoszló sugárban,
a' tag' feszülése nagyobbúl, kivált éjjel fájdalmas be-
gyeredések állanak-elő, 's gyakorta hozzájuk magki-
ömlések is kapcsolódnak; a' Beteg székeröltetésről pa-
naszkodik, éjjelei nyugtalanok, 's esti órákban némi
ingerlett állapot környezi őtet. Ha a' betegség' szokott
folyamatját a' rossz magatartás vagy czélelleses velebá-
nás nem háborítja, akkor a' történetek aprónként ele-
nyésznek, a' vizelléskori fájdalom megkissebbedik, a'
makknyílás' vörössége eltűnik, a' kifolyás nyúlósabbá
's fejeirebbé lesz, és holmi sűrű nyálkához hasonlóvá,

melly az ujjak közt fonálként huzódik. Végtere a' Beteg csak regvel a' felébredéskor vesz még észre a' hugycsőből valamelly sűrű nyálkacseppet, de utóbb ez is elmúlik.

23. §.

Az igen erőszakos kankunak tünetei.

Az elragadásnak saját gonoszneműsége, az orvoslásnak elmulasztása vagy fonáksága a' Beteg' vagy az Orvos' részéről, és más szerencsétlen környülmények, ezen eredetileg egyszerű és jóféle formát olly gonoszneművé tehetik, hogy miatta a' Beteget több tekintetből veszély érheti. Már a' bajnak első kiütésére nézve is megvan az a' különbség, hogy a' gonoszféle esetekben az elhalás után igen rövid idő múlva az első történetek előállanak és gyors lépésekkel szaporodnak. Úgy látszik, mintha a' nyavalya' kiütésének gyorsasága annak erőszakosságával egyenes arányban volna.

A' mint a' gyúladás' állapotja nagyobbodik, az előbbi cikkelyben leírt történetek' egész sora is erőszakosabbá lesz. A' lágyékokban való feszülés olly nagy, hogy az ott lévő mirigyek megdagadnak, igen fájdalmasokká lesznek, 's néha meggyúladnak 's e' miatt a' Beteg nem is járhat.

A' tag' meredései nappal és éjjel gyakorta olly nagyok, hogy a' Betegnek tökéletes ébrenlétkor is magürülések történhetnek. A' még rosszabb esetekben ezen felmeredések meg sem szűnnek, 's ama' fölötté terhes Priapismust szülik.

Eme' tolakodásakor a' vérnek a' gyúladt tagba történik, hogy a' duzzadt tag többnyire lefelé, ritkán fölfelé, igen fájdalmasan meggörbül; a' melly állapot Vénus' íve (chorda venerea) néven ismértetes a' Kórtudósok előtt.

Gyakorta ezen erőszakos görbüléskor a' kisebb edények elszakadoznak, és a' Beteg a' hugycsőből néha több uncziányi vért vesz-el. E' vérzés után, bár melly nyugtalanító légyen is a' Betegre nézve, a' történetek' erőszakossága rendszerint igen szembetűnőleg lecsillapodik.

Részint a' nevedő gyulladás' erőszakossága miatt, részint a' most csipősebbülő kifolyástól újra ingereltetvén, az előbőr vagy makktyú is meggyúlad, és vagy a' makk előtt húzódik össze 's gyakran pöffedőleg megdagad, úgy hogy azt ezen állapotban hátravonni lehetetlen; vagy az előbőr, kivált ha azt a' megijedt 's e' tünetényt nem ismerő Beteg erővel hátra találta húzni, a' makk mögött úgy összeszorul, hogy e' miatt a' vérforgás a' makkban néha egészen meggátoltatik, és az üszög' (Brand) szármozásától félhetni. Az első történet' neve Phymosis, makkbezáródás, a' másodiké Paraphymosis, makkkizáródás; de mivel ez minden a' franczus fekélynél többször előfordul, azért ott fogunk rólok bővebben értekezni.

A' kifolyás mostan vékony, rút színű, gyakorta szürkés, kellemetlen saját szagú, valamennyire szűkebben szokott folyni, sőt a' baj' erőszakossága növekedvén annyira megcsökkenik, hogy ezt, mint eme' gyulladásos forma' legmagosbra léptének resultátumát, száraz Kankunak (Medorrhoea sicca) nevezni nem kételkedtek. Ennyire jöven a' dolog, majd a' szomszéd részek' szenvedése is szaporodik, a' székeröltetés nagyobbodik, a' Beteg csak a' legnagyobb erőlködéssel vizellhet (Dysuria), és legrosszabb esetben a' hugy is megreked (Ischuria). Minden közellévő részeken a' fölöttébbi gyúladékonyság' nyomai tetszenek-meg; a' Düllmirigy fáj és dagadtnak tapintatik (Prostatitis). A' herék kemények és nagyobbak (Epididymitis), igen fájuak és a' tapogatást ki nem állhatják.

Némelly, még eddig nem eléggé világos, környülmények között, a' kifolyásnak hirtelen elenyészte vagy legalább szembetűnő megkevesedése után, némi saját, fölötte éles (acute) Szemgyulladás is származik, mely a' húgycsőnek gyulladásával nyilvánosságos arányban áll, és oly gyors lefolyású, hogy kevés napok múlva gyógyíthatatlan vaksággal végződik.

A' gonoszféle kankunak föllyebb leírt történeteikor az egész test is igen nagyon szenved. Hideglelős tünet-mények állanak-elő, melyeken a' gyulladás formának bélyege nyilván meglátszik; az érverés kemény és gyors, a' húgy vörös, néha lángszínű, a' bőr száraz és forró, a' Beteg szomjúságról, fejének kábultságáról, és az altestében fájdalmas érzeményekről panaszkodik.

Enyhülván a' kankunak ezen erőszakossága, mégis a' húgycső' szenvedése lassan mendegél. Bár minden történetek elenyésztek, mégis a' húgycsőbeli fájdalom és a' kifolyás tart, 's így támad osztán, mint következő nyavalya, az úgynevezett Utókanku (Mediterrhoea chronica), a' mely különböző változatokban, történeteire nézve, a' Beteget még sokáig elkinozhatja, 's a' mellről alább leszen szó. Még a' kankunak erőszakosságától és az utókankunak sokáig tartásától más több igen terhes és a' Beteget néha élete' fogytáig kísérő bajok is maradnak-visza, a' melyekről szinte alább fogunk szólni.

24. §.

[Közönséges magyarázatja e' történeteknek.

A' kanku' minden történeteinek szoros vizsgálatából nyilván kitetszik, hogy azok részint a' szenvedő életművek' gyúladékonyságától, részint gátolt munkálko-

dásaiktól, részént a' részeknek együttérzésétől 's nemmely tekintetben az itt történni szokott nedv-elvesztéstől is, függenek. A' kanku az életmivűséghez mind tünetényeire és következéseire nézve, mind orvosoltatására nézve is úgy vagyon, mint akármely más gyúladásos forma, kivált az olyan, melly a' nyálka-elválasztó hárttyák' fölületjén támadott; innét a' gyúladás természete is inkább orbánczféle, mintsem mélyen ható (phlegmonosus). A' kankunál a' gyúladásnak mind a' három időszakaszait; úgymint az Izgatásét (Stadium irritationis), növelkedését (incrementi): és fogyását (decrementi) meg lehet mutatni.

Az nyavalyabéli hajlandóság, oportunitas, a' ragadványos formáknál teszi az elragadás' vagy fertőztetés időszakaszát, Stadium infectionis, és ez a' kankut olly nyilván előzi-meg, hogy azt néha a' tökéletlen elragadás' egy nemének gondolhatni, és magát csupán, miként *Bureau* először vevé észre, valamelly fájdalomképpen jelenti ki a' férjfitag' makkján, egy darab ideig tart, és ritkán mulik el előbb, míg valamelly új fertőztetés a' kankunak tökéletes formáját elő nem hozza, mellynek támadásakor a' fájdalom is elműlik.

A' kankú' nevededésekor a' heréken és a' lágyéktájon származó történeteket *Schmidt* olly tünetényeknek tartja, mellyek által a' másodszori franczu' beállása jelentődik; de ebben nincs igáza, mert a' tapasztalás tanítja, hogy a' hugycsőnek akármely gyúladása is (ha igen nagy) hasonló tünetényeket gerjeszthet, a' nélkül hogy valami saját franczus ragadványra lenne szükség; könnyebben megmagyarázhatni azokat a' részek' együttérzéséből. Egy életműbeli törvény az, hogy az állati testben a' gyöngédebb életmivek szerencsétlen környűlmények között mások' szenvedéseit magokra átvegyék; az olyan életmivek is, mellyek vagy közel

vannak egymással öszveköttelve, vagy ugyanazon munkálkodásra szolgálnak, különösen ki vagynak téve az illy képviselői tünetményeknek. Az Elsőbbik megmagyarázza különösen a' szemeknek együtt való nyavalyáskodását; az utóbbik a' heréken, düllmirigyben, hugyhólyagban, végbélben és a' lágyéktájban lévő szenvedéseket. Mindenikéről ezen történeteknek még fogunk bővebben értekezni. Azonban mindezek mellett sem tagadhatni, és már előbb is megjegyeztük, hogy a' sok gonosz féle, melléktörténetekkel járó kanku mindég gyanút gerjeszt a' maga tisztán franczus eredete iránt.

A' közönséges roszállételnak jelenetei, symptomáji, mellyek a' kankuformának nagyobb nevedésekor olly nyilván kitűnnek, tudtunkra adják, hogy az izgékony és érzékeny körök (sphaera irritabilis et sensibilis) legkiváltképpen szenvednek együtt. Ama' hideglelés tünetmények az érverésben és a' test melegségében, igen világosan mutatnak az izgékony munkásságnak együtt betegeskedésére, valamint a' fejkábultság' érzése, 's más néha oda járuló történetek az inak' (nervorum) együtt-szenvedését bizonyítják; megegyez ebben is a' kanku más gyúladásos formákkal.

25. §.

Jóslás a' kankunál.

A' kankunál való jövendölés vagy előremondás] tehát a' gyúladásos formák' közönséges Elevjein (principiumain) épül; mennél egyszerűbb és kisebb a' gyúladás a' hugycsőben, annál könnyebben végződik ez a' forma; a' szokott kanku, millyent a' 22dik §ben leírtunk, rendszerint, ha a' Beteg magát jól tartja, 21 nap, legfolyebb 4 hét múlva ér véget. De nem ám a' gonoszféle kanku (23. §.); ennek igen káros következései lehetnek. Mennél tovább terjed a' gyúladás a' hó-

lyag felé, annál nagyobb a' veszedelem a' hugynak kiválasztására nézve, mellynek megrekedése gyakran az életet is fenyegeti. A' kankunak úgynevezett dugulása rendszerint a' legrettentőbb következkésekkel jár. A' heréken való daganat, a' düllmirigy' gyúladása, a' fönt leirt szemgyúladás, igen veszedelmes formák, és megjelenésök mindég félelmes. A' beteges testalkotás, kivált ha rosznedvűség (dyskrasia) is van jelen, a' nyavalyát tartóssá szokta tenni: a' mitől leginkább a' görvélyes (scrofulös) személyeknél félhetni.

A' kankut igen veszedelmes nyavalyává teszik az arra olly könnyen jöhető gyászos következkések. A' húgycsőnek elszűkülései, vastagodásai és fekélyei, a' düllmirigy' daganatja 's más hasonló formák, gyakran legszerencsétlenebb maradványai ezen gyúladásnak. Egy diaetai hiba, helytelen orvoslás, 's akármelly gyakran csekélynek tetsző környűllállás, a' kankunak ollyan következkéseire adhat okot, mellyekben a' szerencsétlen Beteg életének végső esztendeijiben is sinlődni kénytelen. *Walch*-nak igaza van, midőn az altestben a' hasgyűrűn folyúl érzett feszülést és a' középhus' táján megjelenő fájdalmat új történetek' igen gyanús előköveteinek tartja, és a' gyógyítás' végén a' vizelletnek vékonyan maradó sugárjából a' húgycsőben történhetett elszűkülésre vagy megvastagodásra huz következkést. Hi báznak azon Írók, kik azt állítják, hogy a' kankut kevés napok alatt meggyógyíthatni; *Walch* is bizonyos környűlmények között a' kanku' gyógyúlását az életmivűség' együttmunkálásánál 's befolyásánál fogva nyolcz nap alatt lehetségesnek mondja. A' kanku az egyszerű éles nyavalyákhoz tartozik, és lefolytát rendszerint a' 21dik nap felé, vagy mindjárt utána végzi. Vannak ugyan' olly könnyű kankuformák is, mellyek 4, 5 nap alatt elmúlnak, de ezek nem éppen tisztán franczus formáknak leuni látszanak. A' jóslás a' kankunál függ

általyában a' gyógyításmódtól és a' magatartástól; a' hol mind az orvos mind a' Beteg feddhetetlenek, ott a' legijesztőbb kanku is jól végződik. Ellenben a' hibázások soha sem maradnak büntetlenül. *Langenau*-nak nincs igaza, midőn e' már gyakran említett formánál az előremondásra nézve a' levegő' szerkezetének kelleltinél többet tulajdonít.

26. §.

Közönséges gyógyításmód a' Kankunál.

Három gyógyjelentések, indicatiók, adják előmagokat a' kanku' orvoslásakor.

1) Az elfogadott ragadványt a' hollehet előbb mint a' forma kiüssön, elrontani 's eltávoztatni.

2) A' már kiütött gyulladásos formát elhárítani.

3) Végtele, a' kanku' minden következéseinek (a' mi alatt mind a' helybéli gyulladás' maradványait, mind a' másodszori franczút értjük) elejét venni.

Valamelly gyanús elhálás után a' kankutól való menekedésnek legegyszerűbb módja és így az első gyógyjelentésnek teljesítése abban áll, hogy az elfogadott ragadvány minél előbb lemosattassék, leöblíttessék. A' kinek a' 18dik §ben felhozott, *Weickard*-tól legelőször említett, példa eszébe jut, úgy fogja találni, hogy az elhálás utáni hamar vizelés különösen hasznos ezen célra, kivált ha az előbőr előre huzattván a' hugy egy darabig a' hugycsőben vizatartatik 's osztán hirtelen kieresztetik; ezen cselekvés a' kankutól valóban igen gyakran megőröz. A' többszöri befécskendések által is, részint szelíd és olajos, részint erős és izgató szerekből, igyekeznek ezen bajnak elejét venni. Az előkhöz tartoznak a' langyos téj, langyos mandolaolaj, é.c., az utolsókhoz számláltatnak legkivált a' tiszta Hamag' olvadékjai és a' rágó sósavas Higagái, valamelly

nyálkás főzetben. Az elsőbbséggel a' ragadós anyagot akarják leöblíteni; az utolsók által ugyanazt elrontani 's távoztatni. Bár melly czélszerűk is e' szerek mindjárt a' végbement elhálás után, mégis a' rágó befecskendésekkel képesint és nem sokáig kell élni; mert a' velök visszaélés a' gyúladékonyságot még előbb gerjesztheti.

Mindjárt a' felvett ragadványnak a' vizellet 's néhány befecskendések által történt leöblítése után leghasznosabb a' férjfitagot hidegen párolni és fürösztetni; így a' talán már felgerjedt gyúladékonyság, diathesis, legjobban elháríttatik, és a' betegesen felmagasztalódott munkásság legjobban megcsilapodik; nem illenek pedig többé ezek a' szerek, ha a' támadó gyúladékonyságnak első jelenléte már a' kankunak elkerülhetetlen ittlétére mutat. Az inkább orbánczos gyúladás pedig egészen tiltja a' hideg' alkalmaztatását a' már kiképződött formánál.

Ha a' kanku' jelenléte kinyilatkozik, akkor a' *második gyógyjelentésnek* van helye. Itt a' tisztán gyúladásellenző gyógyításmód szükséges, mellyet a' nyavalya' mekkoraságához és irányjához, meg a' Beteg' egymiségehez, individualitásához; és a' legfőbb formával öszvekött bonyolódásokhoz, complicatiókhöz, kell szabni.

Valamint kevés orbánczos formáknál van helye az érvágásnak; úgy az ollyafi esetek is ritkák, mellyekben a' gyúladásos formának nevededése a' kankunál, és különösen az izgékony körnek együttszenvedése, érvágást kívánna; a' nadályok' alkalmaztatása többször előfordúl. A' könnyű, részint gyümölcs-savas, részint nyálkaczukros hashajtószerekkel soha sem kell a' gyúladékonyság' tovább haladtakor késni. Némelly közsók is, különösen a' *fojtósavas*, a' *borkősavas* és a' *czitromsavas Hamag*, valami vékonyító italban elol-

vasztva, *mérsékelt* adathán igen hasznosak; így osztán eme' Sóknak a' húgyéletművekre lehető munkálatjától sem félhetni.

E' mellett az egész gyógy-plánnál egyező szoros diaeta is szükséges; az ebben elkövetett hiba miatt gyakorta már egy nap alatt minden történetek megroszabúlnak. A' beteg tartóztassa magát az erősítő, igen sós, és fűszeres husételektől, minden szeszes italoktól 's a' méghevüléstől. Könnyű elegekkel és hígító vizes, nyálkás italokkal éljen, de vissza ne éljen ám, mert másként a' gyomor' munkássága könnyen megbomlik, 's azonkívül utókankura adódik alkalom.

A' Mákony (opium) és a' kámfor a' kankunál igen különbféle környüállások között ajánltatnak; de a' kankunál főtebb stádiumokban csak igen meghatározott környülmények között élhetni velök. A' mákony csak akkor tesz jót, ha az érzékenység is az életművéségben általlyában, és a' szenvedő részekben különösen, főlötte szembetünőleg érdekeltetik; a' kámfor ellenben, ha a' véredények igen megtelvé és az ebből eredő beteges kiterjedés, expansio, nagyobb volna.

A' vizelletüző szerek a' gyúladás stádiumában éppen nem valók, mert gyakran a' velek való vigyázatlan élés miatt a' gyúladás annyira nevelkedik, hogy utána együttérzeti, consensualis, formák következnek. A' gyalog Fenyő Lésürű egyetlen egy ide tartozó szer, a' melly holmi nyálkás főzetben feleresztetvén olyankor adathatik, ha már a' gyúladási készség', diathesis, erőszakossága megkissebbült.

A' *Peyrilhe*-től előbb, 's a' legújabb időben *Besnard*-tól ajánlott Hugyag a' gyúladásos kankunál olly keveset használhat, miut a' Kőrösbogarak, a' kosenilák, timsó és efféle vaktapasztalásbéli, empyricus, a' gyúladási formáknál fölöttébb ártalmas, szerek.

Hercules Saxonia (Luis venerea perfectissimus tractatus ex ore Herculis Saxoniae Patavini. Patav. 1597. c. 37.) minden czél és helyes ok nélkül, a' kanku' gyógyítására az elhálást javasolja valamelly egés-séges még pedig szűz leánnyal, és e' végre a' szerencsenéket különösen tanácsolja. *Pelargius* volt az első, ki ezen balgátagságnak ellene mondott. *Swediaur* beszéli, hogy Afrikában a' nőtény szamarak fordítatnak az efféle gyógyítási próbákra.

A' kankunak helybéli orvoslása nyugvást kíván és legszorosabb tisztaságot. Az első teljesedik valamelly tartóerszény (*Tragbeutel*) alkalmaztatása által; a' második pedig a' többszöri mosás által holmi langyos nyálkás főzettel vagy téjjel, e' mellett a' helybéli vagy úgynevezett ülő — vagy székfordók is hasznosak.

A' Befecskendések az előtt, kivált mióta *Bossi* rólok tanított, a' kanku' orvoslásánál a' főszerekhez tartoztak; de kivált a' kanku' helybéliségéről 's nem franczus természetéről felvett szerencsétlen nézet által, egy elmaradhatlan szerré lettek ezen forma' gyógyításánál. Azokat a' kanku' támadásának első pillantatjától fogva és innen végig, sokan dicsérve ajánlották. Használtatásokat azonban az újabbaknak jobb nézettje igen hátrába szorította.

Ha a' kanku czélarányosan orvosoltatik, ha se valamelly izgató gyógyítás által a' gyúladékonyság nem nagyobbíttatik, sem a' gyöngítő szerekekkel való vizsgálás által gyöngeség elő nem hozattatik: úgy a' kanku' orvosoltatásakor soha sem lesz szükséges a' befecskendezés. A' gyúladási készségnek utolsó napja, a' bekövetkező gyógyulásnak leendő első napja, az magában is értetődik, hogy itt a' Betegnek testi szerkezete és a' magatartás is a' kívánt czélnek akadályt ne vessen. A' tisztán gyúladásos kankunál a' befecskendések legtöbbnyire ártanak. Csupán valamelly enyhe, langyos, gyú-

ladásellenző folyóságot lehetne e' végre vigyázva alkalmaztatni. Azon környülményekben, a' hol a' mákony a' belső orvoslásra alkalmas, lehet az előbb említett folyósághoz egy keveset eme' szerből is adni. Az izgató, összehúzó és szárító befecskendések, Híagból és más ércsókából 's összehúzó főzetekből, a' test' egymiségehez és a' nyavalya' tartásához mérsékelt adatban vigyázva csak ott vétethetnek elő, a' hol már nem gyógyladásos formáról, hanem az úgynevezett utókankuról van szó.

Mikor befecskendésekre van szükség, akkor a' férjfiakra nézve egy egészen egyszerű, rövid kúpos jó gömbölyű hegyű czínfescskendő a' legjobb eszköz, melyet kellő ügyességgel a' megkívántató irányzatban kell alkalmaztatni. A' *Hahnemann*-tól e' végre javasolt Emelő nem szükséges, és nehéz alkalmaztathatása miatt megvetendő. Így ítélünk *Clossius*-nak szórecsetjéről is a' szereknak a' hugycsőbe való vitelére. A' *Hecker*-tól ajánlott olvadható gyertyácskák, a' kankunak több következési nyavalyájánál igen hasznosak, de az előszöri kankunak gyógyladásos formájánál megvetni valók.

A' *harmadik gyógyjelentés* legjobban teljesítettik, ha a' második jelentésnél adott rendszabások szorosan megtartatnak. Az együttérzeti szenvedések és a' következési nyavalyák leginkább a' rossz magatartás és célaránytalan ápolás miatt szoktak támadni.

Valameddig általyában a' kankut legyfélül sok ismért Orvosok egészen csekély, tisztán helybeli formának tartják, és más felül a' himpellérek 's kuruzsolók a' legellenkezőbb szerekekkel orvosolják; mind addig a' kankunak együttérzeti és következésbeli bajai a' másodszöri franczuval egyetemben nem lesznek ritka tünetmények. Különösen a' célelles befecskendések nagy kárt tettek, és az ólomkészítményekkel való visszaélés többször okoz hugycsőbeli vastagodásokat, mint maga

a' kanku akármely formában. Így a' különböző Gáliczoknak' oktalan alkalmaztatása és az öszvehuzó befeoskendések, több hugycső - elszüküléseket hoztanak-elő, mint a' kankunak legnagyobb gyúladékonysága valaha hozhatott.

Még a' mákonnyal és a' kámforral való helybéli vizaélés sem maradt káros behatás nélkül. Sok tapasztalások bizonyítják, hogy mind a' kettőtől néminemű tehetetlenség, impotentia, származik, a' mint csak nem rég' *Rebentisch* (Horn's Archiv 1811. Jan. und Febr. Heft. pag. 158.) a' mákonyról ezt két eset által mutattá-meg. A' millyen különböző eme' két szernek az emberi életművüségre ható munkálatja, olly könnyű a' kettő által okozott tüneteményeket megmagyarázni.

A' 21dik §ból kiséül, hogy a' másodszori franczu a' kanku után ritkán fordul-elő; mégis az előrevigyázás megkívánja, hogy minden kankuformáknál, mellyeknek lefolyása igen gonoszféle és makacs volt, 'a mellyeknél együttérzeti formák jelentekmeg, a' másodszori formának lehetőségét kiki feltegye, és a' könnyű kénesős orvoslást vigyádvá és a' Beteg' egy-miségi környüállásainak vagy viszonyainak szoros tekintetbe vételē mellett alkalmaztassa.

27. §.

Orvoslási rendszabások a' kankunak különös állapotjaira nézve.

Már a' kanku' orvoslásáról volt közönséges nézetekből nyilván kitetszik azon egyszerűség és következőség, mellyel egy ilyen gyúladékonyságot kell gyógyítani, ha szerencsés kimenetelre akarunk számot tartani. A' különös rendszabások ezt meg fogják bizonyítani.

Midőn valamely gyanús elhálás után, az előbbi Shen előadott előzmód' alkalmaztatása mellett is, a' kanku' támadásától félhetni, olyankor jó a' folyebb javasolt hideg mosogatásokat tiszta vízzel vagy *Goulard*-nak hígított vegyítékével megtenni, és a' nemirészeket is, a' középhust és a' lágyéktájat spongyiával rövid ideig nedvesítgetni: a' szeméremrészekre és a' gátra alkalmas valamely helybéli hideg fürdő, a' mit könnyen végbe vihetni. Már most kell tanácsolni a' gyulladás ellenvaló diétát; leginkább pedig az erős nehezen emésztődő, fűszeres eledeleket és minden szesz italokat megtiltani, a' Beteg viseljen tartóörszényt, suspensoriumot, cserélje-fel a' tollas ágybelit matráczzal és tartsa magát mennél csendesebben; minden felhevülés leginkább pedig a' nemiosztón' kielégítése ártalmas, azért a' Beteg az asszonyi tarsaságot kerülje, és az elhálást egészen abba hagyja. Kivált estve könnyű étellel éljen; ide valók a' könnyű főzelékek és gyümölcs. Alkalmasak itt a' vizes, hígító italok, a' tiszta víz, czukros víz, vékony árpaital, igen könnyű mondolatéj, vízzel feleresztett téj; azonban az életrend' kiválasztásakor a' Betegnek egymiségére is kell tekinteni; azokáért a' gyöngélkedő személyeknek 's kivált az emésztésbeli bajokban szenvedőknek, könnyű huseledeleket, italra pedig vékony sert, vagy 6 résznyi vízzel kevert bort, lehet megengedni.

Ha fájdalom támad a' hugycsőben, 's ennek nyílása megvörösedik, az általmenő húgy a' hugycsőben égetést okoz: akkor nem kell az' ügyis már orbánczos gyulladású tagra hideget alkalmaztatni; csupán a' heréket és a' lágyéktájat lehet vígyázva hidegen mosogatni. A' gyulladás ellen rendelt diaetá folytatódik, és z olyan személyeknél, a' kik tűrhetik, még szorosabbá tétetik. Minden történetet most kellő tekintetbe kell venni, hogy szükséges segedelem nyújthatassék. Igen

nagy igaza van *Girtanner*-nek, midőn az orvosnak elkerülhetetlen kötelességévé teszi a' Beteg' tagjának megnevezését, hogy annak szemeit semmi lehető történet, kivált a' *Chordá*-nak, *Phimosia*-nak első kiképződése, ée. el ne kerülhesse.

Mihelyest a' kifolyás megjelenik, azonnal a' legszorosabb tisztaság kívántatik, a' tagot több ízben kell langyos téjjel, vagy mályva — vagy Farkkórófőzettel lemosni; ha az előbőr igen hosszú, akkor jó néhány-szor napjában a' mondott folyóságokból az előbőr és makk közzé langyosan befecskendezni.

Nagyobbodván a' gyúladékonyság, a' mit az erősebb hügyetetésből, a' tag' daganatjából és a' makk' nyílásának tüzes pirosságából ismérhetni meg: akkor valamelly könnyű mandola — vagy kendermag-fejetben fojtósavas Hamag vagy czitromos Hamag rendeltethetik:

Rec. Kali nitrici dr. jß.

solve in

Emuls. amygd. unc. x.

et adde

Syr. simpl. unc. j.

M. D. Sig.

Minden 2 órában $\frac{1}{2}$ csészével vétessék.

Vagy:

Rec. Sem. Cannabis unc. j.

f. cum

Aq. communis lbj.

l. a Emulsio

in qua solve

Kali citrati dr. jj.

et adde

Syr. Althaeae unc. j.

M. D. Sig.

Minden 2 órában $\frac{1}{2}$ csészével vétessék.

Az is némi könnyebbülést szerez a' Betegnek, ha a' vizelléskor a' tagját valamelly enyhítő langyos folyóságba tartja.

A' szék' röstességekor, vagy ha gyomortisztátalanság volna, akkor haslágylító szerek adassanak; p, o.

Rec. Kali tartarici unc. β.

Mannae electae unc. jj.

solve in

Dti Hordei ferr. unc. x.

D. sig. Óránként 2 evőkalánnal vétessek.

Vagy:

Rec. Pulpae Tamarindorum unc. js.

Tart. depurat. unc. β.

Syr. rubi idaei q. s.

ut f. Electuarium molle

D. ad vasculum.

Sig. Regvel és este két teli kávé kalánnal vétessek.

Sydenham a' Hashajtószereket legderekabb 's legfőbb szereknek tartá a' kanku' orvoslására. *Boerhaave* is ezen tanítást a' magáévá tette; de csak az előbb mondott esetben hasznosak; azonban távoztatni kell minden erőszakosan munkáló keserű és gyantás orvosságokat szorgalmasan, ezen okból a' *Girtanner*-tól hasonló környülményekben különösen ajánlott Rhebarbara sem ér valamit, sőt a' szennalevelek sem tanácsosak. Hogy a' rhebarbara kivált a' hugyéletmivekre hat, ez kétségen kívül van, a' gyúladásos kankunál pedig nyilván ártalmos.

A' nyálkahártyák' minden gyúladásainál kétségtelenül egy legillőbb gyúladásellenző szer az enyhe sósavas Hígacs (calomel), melly a' kankunak gyúladási időszakaszában nagy haszonnal adatik, és az itt annyira kívánatos bélürüléseket legcélszerűsággal eszközöli. A' legújabb időben ezt több tapasztalások tökélete-

sen bebizonyították. Legjobb olyankor, ha a' Calomel nem annyira franczu mint inkább gyúladás ellen való szerképpen adatik, azt kénnel öszvetenni. Illyest mondhatni nem csak a' kankunak gyúladásos formájára, hanem minden gyúladásformákra nézve is, a' hol Calomelre van szükség. Ezen öszvetétel' okait az könnyen átlátja, a' ki a' Kénnek munkálatjait 's annak az életmivűséghez való arányját egyfelül, és a' Calomelhez másfelül, ismeri. Legczélszerűbb formula, melyben a' Calomelt a' legnagyobb gyúladási állapotnál haszajtó és gyúladásellenző szerképpen adhatni, imez:

Rec. Hydr. muriat. mitis. gr. xxiv.

Sulph. depurati

Lap. Cancr. ppt. Singul. \mathfrak{z} jj.

Sacchari canar. \mathfrak{z} iv.

M. divide in Pulv. Nro. vjjj.

D. Sign. Regvel és estve egy por vétessék.

Gyakorta némelly környűlállások tiltják minden eddig adott orvoslási és diaetai rendszabásoknak megtartását; többször ismét a' Beteg a' kankut csekélyebb bajnak véli, hogysem ezért annyit áldozna-fel. Mind a' két esetben meg kell a' nyavalyának rosszabbodnia: a' gyúladás öregbedik, a' tagbegyeredések kivált éjjel olly gyakrak 's erőszakosak, hogy a' Beteg semmit sem alhatik, a' tag valamennyire megdagad 's osztán könnyen a' vénus' ive, *chorða*, jelenik-meg. Illyenkor néhány piócákát rakni a' tag' tövére, vagy a' közep-husra mindjárt a' tökzaesko mögett, hasznos. A' tag' hosszában rakni-fel azokat, nem tanácsos, a' nagy izgatás miatt. Itt a' gyúladásellenző diaetát is szorosabban meg kell tartani, mint máskor. A' Beteg ne vacsoráljon, igyék a' lefekvés előtt vizet, vagy más hígító hivesítő italt, p. o. vékony mandolatejet, könnyű limonádét, orangeadét, &c.

A' meleg lábfördőket is ajánlották némellyek ; azonban ezen javaslással *Moscatti*-nak többszöri tapasztalása ellenkezik, a' ki is azoktól erős feszüléseket vett észre a' lágyéktájban.

Ha a' fájdalma a' húgycsőben nem fogynak szembetünőleg, és a' Beteg fölöttébb érzékeny, akkor mákonyt is, fél grántól egy egészig, néhány grán cukorral és rákszemmel, adhatni. Ha a' vérfogyasztás után sem kisebbedik a' görbülés, és a' Beteg nem igen vérmes: akkor estvéli órákban egy vagy két port 1 vagy 2 grán kámforból, $1/2$ scrupulus mézgas porral, rendelhetni, vagy sürgető esetekben könnyű mandolajetet kámforral lehet a' Beteggel folyvást vétetni.

Rec. Camphorae rasae gr. vjjj.

Mucilag. Mimosae unc. j.

misce terendo invicem et sensim adde.

Emuls. amygd. tenuis unc. jv.

Sacchari canar. unc. jjj.

M. D. Sig. Minden 2 órában 1 evőkalánnal vétessék.

Az igen bővérű 's erős testszerkezetű Betegnél előbb mint a' kámfor adatik, néhány vérszopót rakhatni - fel a' gáton.

A' begyeredések ellen és a' húgyégetés' enyhítésére az angoly Orvosok, ime', *Henry*-től is különösen ajánlott olvadékot javasolják befecskendeni:

Rec. Aq. destill. simpl. unc. jv.

Liq. Zinci acetici gtt. xx.

M. D.

Ök, a' mint mondják, jó foganatját látták, de ez be nem bizonyosodik. A' befecskendés előtt azon szert gyöngén meg kell melegíteni. Erre is illik, a' mit már folyebb a' befecskendésekről általyában mondtunk.

Ha a' fájdalma nem annyira a' *csónakos árok*' táján maradnak, mint inkább a' *barlangos testekben* terjednek-el; 's e' mellett olly környülmények van-

nak jelen, mellyek a' mákonnyal-élést javallják ; akkor a' következő befecskendéseket lehet napjában 2 vagy 3 szor langyosan alkalmaztatni :

Rec. Extr. thebaici gr. jjj.

solve in

Aq. destillatae simpl. unc. jj.

et adde

Mucilag. sem. cydon. unc. j.

M. D.

Schlegel ezen környűlményeknél az alúlálló befecskendő szert ajánlja, melly gyakran valóban jót tesz:

Rec. Semin. Papaveris unc. β.

affunde

Aq. communis unc. vj.

ut f. l. a. emulsio

cui adde

— Laurocerasi dr. j.

M. D. Sig. Megmelegítve napjában 3 vagy 4 szor alkalmaztassék.

A' tagnak igen erőszakos begyeredéseinél vagy görbüléseinél történhető vérfolyást a' hugycsőből csak akkor szükséges elállítani, ha a' beteget igen nagy elgyöngülés fenyegetné miatta; mert a' mértékletes vérzés a' gyúladékonyság' történeteit kisebbíti és hasznos. Az igen tetemes vérzéskor pedig arabiai mézga' olvadékja fécskendeztetik a' hugycsőbe, vagy a' gyönyördomb felé a' hugycső valamennyire öszvenyomatik. Sürgető esetekben lehet a' vér' elállítása végett öszvehúzó szereket is befecskendeni, p. o.

Rec. Aluminis crudi dr. j.

solve in

Dti Althaeae unc. iij.

D.

Csak a' legnagyobb szükségben, és a' kevesbbé érzékeny Betegeknél tanácsos valamelly rugós mézgából készült csövet tolni a' hugycsőbe, és körkötővel a' hugycső falait öszveszorítani. Ha a' feszülés a' lágyéktájon nagyobbodik, a' mi meg szokott történni, ha a' gyúladékonyság a' hugycsőben fölyebbre hágott, akkor a' Beteg oda rakasson-fel, a' nemirészeket szorgosan kikerültetvén, hideg borogatásokat vizből eczettel vagy ólomvizzel vegyítve, és tartsa magát csendesen. Jó, ha a' Beteg ilyenkor az ágyban marad.

A' hugycsőbeli nagyobbodott gyúladásra könnyen következhető többi együttérzeti formákról külön §-ben fogunk szólni.

A' gyúladás ellen orvoslási és diaetetikai tekintetben hathatósan intézett gyógyításra a' tünetmények nem sokára enyhülni fognak. Az éjek nyugtatóbbakká lesznek, a' begyeredések elmúlnak, a' hugyégetés gyöngé viszketéssé válik, a' szürkés vagy zöld és vékony kifolyás megfehérrül és sűrűbbedik. A' vörösség a' hugycsőn elenyészik, és az ott lévő fölbőr megránczosul. Ezen állapotban minden előszöri forma ellenadott, orvoslási szer elmaradhat; a' hevítő 's igen izgató diaetának csupa eltávoztatása és a' jól intézett életrend, elegendők a' tökéletes gyógyításra. Azonban ama' gyógyjelentést, melly a' másodszori franczunak megelőzését sürgeti, most teljesíteni kell. Továbbá meg tanácsos, most a' lágyító 's higító italokkal élést is mérsékelni, ne hogy a' nagy petyhüdtség, a' mint az előbbi §ben tanítók, az utókankunak útát nyisson.

A' petyhüdt, roszul táplált 's kivált görvényes személyeknél, kik az utókankura igen hajlandók, ennek megelőzésén különösen kell dolgozni. Hasznos e' végre a' főnemlített fenyőmag - lésürével való élés is eképpen:

Rec. Dti Hordei unc. jv.

Succi inspiss. Juniperi unc. ij.

M. D. Sig.

Minden 3 órában egy evőkalánnal vétessék.

Vagy :

Rec. Succi inspiss. Juniperi.

Extr. liquid. Gramin.

singul. unc. j.

Aq. Ceras. nigr. unc. jj.

M. D. Sig.

Minden 3 órában egy evőkalánnal vétessék.

Durande e' végre a' Keserédes' venyigéjit ajánlja ; a' ki tehát ebben különös erőt gyanít, adhat az előbbi formulában lévő *Dti Hordei* helyett keserédes-főzetet a' *Roob Juniperi*-vel.

A' *Fritze* által itt javasolt Szelter-víz is téjjel iva igen jót tehet, Tég helyett ahoz bort csak a' legnagyobb vigyázással vehyíthetni.

Így a' kifolyás lassanként elmúlik, minden történetek elenyésznek, és a' kanku önne gyógyulásához közelget, a' mi a' 21dik nap körül teljesedik is, nem maradván egyéb hátra, mint hogy a' Gyógyuló az arra következő első napokban reggel a' hugycsó' nyílasánál egy csepp valami fehér nyúlós folyóságot vesz észre, de a' mi szintúgy kicsinyenként elmúlik. Ha ez a' tünetény regvelenként sok ideig tartana, és az Orvosnak oka volna félni, nehogy az, a' gyógyuló Beteg' gyöngye testszerkezete miatt, tartóssá váljék vagy szaporodjék: akkor tanácsos valamelly befecskendeni való szert rendelni, melly végre igen alkamas a' *Girtanner*-től ajánlott befecskendés, imígyen készíttette :

Rec. Extr. opii gr. vjjj.

solve in

Aq. destill. simpl. unc. jv.

et adde

Aceti saturnini gutt. vjjj.

Mucilag. Mimos. unc. β.

M. D. Sig.

Napjában 2 szer alkalmaztassék.

Az *Acetum saturninum* helyett vehetni 3 vagy 4 grán *Ptubum aceticum*-ot is.

28. §.

Közérzetes formáji a' Kankuna k.

Ide tartozik a' herén valo daganat *Epididymitis*, a' düllmirígy' gyúladása *Prostatitis*, a' hugyrekedés *Ischuria*, és a' kankuféle szemgyúladás *Coniunctivitis medorrhoeica*. De előbb még valamit az úgy nevezett dugúlt kankuról.

29. §.

A' dugúlt kanku.

Több írók, de kivált *Girtanner* és vele *Cappel* azt állítják, hogy a' kankut nem háríthatni-el elég korán; de mind ezen, az orvoslási cselekvésnél keveset érő, tekintet mellett is igaz marad, hogy a' gyúladékonyságnak első időszakaszában lévő kanku, az orvos' vígyáztalansága vagy a' Betegnek rossz kivált hevítő magatartása miatt, könnyen úgynevezett dugúlt kankuvá válhatik; azért nem lehet mindég a' kifolyás' megkevesedését a' gyúladékonyság' történeteinek jelenlétekor gyógyulásnak tartani.

Ekkor a' mint a' gyúladás nő: a' hugycsőből tartott kifolyás kevesedik, a' hugyégetés, a' tag' görbülé-

sei és begyeredései erőszakosabbodnak; a' Beteg folyvást vizelésre is ösztönöződik, de a' hugya csak szűken és igen nagy fájdalmak között men-el. Ha ilyenkor segéd nem érkezik, közérzetes, consensualis, történetek állnak elő. Az újabb nézetek és ismételt tapasztalások szerint vitt orvoslásnál ez a' történet sokkal ritkábban fordul-elő.

A' midőn még a' kankut első stádiumiban *Sydenham*, *Boerhaave* és *van Swieten* tanátszlásai szerint, a' legerőszakosabb hashajtókkal orvosolták, és míg *Tode*, *Weickard*, *Cappel* és mások után indulva a' kankut olyan egy tisztán helybéli formának nézték, a' mellynél az életrend és belső ápolás szükségtelen volna: akkoron a' dugúlt kanku minden szerencsétlen következményeivel együtt sokkal gyakortább volt.

Legjobb az ilyen környülményekben a' gyúladás-ellenes orvólást derekasan alkalmaztatni; ez által gyakorta a' már keletkező szerencsétlen közérzetes következményeknek lehet elejét venni. Ide tartozik néhány pióczáknak felrakatása a' gáton, a' testnek 's kivált a' szenvedő tagnak nyugalma, a' salétrómos főjetekkel élés, sok vékonyító italok, langyos téj a' tagnak förösztésére 's párgolására, csak hogy ez igen meleg ne legyen. A' tápláló szerektől való szoros tartózkodás most különösen megkívántatik.

30. §.

Gyúladásos daganat a' heréken.

Ez támad a' hugycsőbeli gyúladásnak nevedekésekor és az onnan kifolyó nedvességnek megkevesedésekor. Ha az altestben, kivált az agyéktájban lefelé a' medenczébe, valamelly huzódás vétetik észre; akkor igen helyesen gyaníthatni a' mármár elérkező *Epididymitis*-t, melly magát nem sokára a' tökzacskóban

érezett nehézség által be is jelenti; ott valamelly tojásdad puha, de lassanként keményedő forró daganat érződik, mellyhez holmi gyomorbeli, közszenvedésből magyarázható történetek, úgymint émelygés, hányásra való ösztönözés, és valóságos okádozások is kapcsolódnak. Ezen daganat gyakran egy ökölnyi nagyságú, és szerentsétlen környülmények között könnyen a' here' hüvelyhártyájának éles vízkórságát vonja maga után. Rendszerint a' daganat csak a' herén van, és a' mellékhere a' meggyúladt rész; ez egy olyan igazság, melyet *Swediaur*-nak önnön magán volt alkalma tanulókorában tapasztalni. Szerencsétlen esetekben mindazáltal a' gyúladékonyság a' hüvelyhártyára, a' vezeték edényre, sőt a' here' allományára is elterjed. Ritkán szenved mind a' két mellékhere, hanem a' daganat gyakran váltódik, és a' gyúladásbeli szenvedés hamar a' másik mellékherére vetődik. Az izgékony személyeknél a' hideglelésnek szokott tünetenyei mutatkoznak, és utoljára a' hasban elharapozó gyúladásnak és a' benne közérzetesen támadt tünetenyeinek történetei is megjelennek; ide számlálom az erőszakos hányást, a' hasnak szelektől felpuffadását, csuklást, é. e.

A' mellékhere' gyúladása legtöbbször a' hugycsőben nevededett gyúladásnak közérzetes következése szokott lenni; azért leggyakrabban a' kankunak legfőbb stádiumában támad; azonban vannak példánk, hogy ezen forma a' gyúladásos állapot' apadásának ideje felé legkönnyebben, és pedig az izgató 's hevítő ártalmak által okoztathatik. Ezen tünetenyt *Hunter* elsőben, és igen helyesen, onnét magyarázza, hogy a' gyúladásnak legfőbb időszakában a' kankunál az inger az előzőri (primitív) helyre erőszakosabban hat, mintsem azt egy más a' herékben támasztott könnyebb izgatás eltéríthetné. Csak, ha már a' hugycsőbeli gyúladékonyság kissebbedik, okozhatja a' heréknek tánczo-

lás, lovaglás vagy más testi gyakorlások által történő ingereltetése ezt a' betegesen helytartóskodó munkásságot. *Althof* olyan esetet is említ, a' hol a' mellékhere daganat akkor jelent meg, midőn a' kanku már régen minden történeteivel együtt elenyészve volt. Eme' megvigyázatból kisül az is, hogy az *Epididymitis*-nek van olyan formája, a' melly nem csupán következése valamelly közérzetes gyulladásbéli izgatásnak, hanem a' másodszori franczunak példázataja (*Refter*).

31. §.

Jóslás a' mellékhere' gyulladásánál.

Bár melly erőszakos és veszedelmes is ezen forma, mégis annak kimenetele a' jókori és czélarányos velebánás mellett szerencsés szokott lenni; rendszerint 9 nap alatt meggyógyul, és ebben az orbánczos gyulladások törvényét tartja; mindazáltal a' testnek közönséges elgyöngültsege, és a' kitünő rosznedvűség, dyskrasiák által megrongált szerkezete, ezt a' formát is igen tartóssá teheti; itt különösen a' görvényes és köszvényes rosznedvűség és az aranyeres complicatio jó tekintetbe.

Az evesedés itt egy igen szokatlan, az üszög (*Brand*) fölötte ritka, de mégis a' magzsinórnak a' hasgyűrűbe lett makacs bezárlódása és az orvoslási durva hibák miatt, hamar lehetséges kimenetel. Egy Seborvos az igen meggyúladt mellékherét, mellyben lötyögést vélt észrevenni, tályognak tartván, felszurta; de bezeg! üszög és halál lön e' goromba bollaának legszerencsétlenebb következése.

Egy igen gyakor kimenetele ezen gyulladásnak a' mellékhere' megkeményedése, de a' melly fájdalomtalan, és minden következés nélkül holtig is eltarthat, sőt néha egy új kanku által végképpen elenyészik. Az,

hogy az efféle keményedés a' here' elfajulására adjon alkalmat, a' ritkább esetek közzé szamláltatik; a' fénés fekéllyé válás, és az ilyen megkeményedésre könnyen keletkezhető víz- és hussérés (hydro-et sarcocele) általyában igen ritka. Félhetni ezen utolsóktól, ha a' daganat a' tükzacskóban nem apad, és a' kifolyás sem áll a' hugycsőből helyre, melly általyában a' közérzetes történetek' kissebbedésekor többé vagy kevesebbé ismét megindúl.

A' mellékhere' gyúladásáról való jóslásra nézve nem kell felejtetni, hogy azt második megjelenésekor nehezebb, mint az elsőkor meggyógyítani, és hogy általyában annál nehezebben gyógyúl, mennél többször tér-vissza.

52. §.

Orvosoltatása.

Kettős gyógyjelentés ötlik a' mellékheregyúladást gyógyítani akaró Orvosnak eleibe.

Először a' gyúladásnak minélelőbbi megkevesítése, és másodszor a' lehetséges következesek' eltávoztatása.

A' mellékhere-gyúladásokat, a' kankunak, a' hugycsőben elkövetett izgatásoknál fogva való, támasztása által akarni gyógyítani, egy igen sületlen gondolat volt. *Girtanner*-nak nagy igaza van, midőn azt állítja, hogy előbb a' gyúladást kell megorvosolni, mellyre osztán a' kanku ismét önként előáll. Az elosztatást eszközölhetni a' gyúladásellenes készület által, mellyet a' gyúladás' nagyságához és a' Beteg' individualitásához kell szabni. Sürgető esetekben hasznos egy érvágás, a' mit sok izben 6 — 8 a' gátra felrakott nadályokkal lehet kipótolni, kivált ha az általok csinált szúrásokból való vérzés egy ideig föntartatik. Azon kívül a' hasat is nyílt,

tan tartani, és az itt lenni szokott székduágulásokat klisztérek vagy gyúladás ellenes haslágyítók által szükséges elhárítani. Klisztér gyanánt *Girtanner* egy, 6 unczia téjből, 2 lat olajból és 1 lat konyhasóból álló keveréket ajánl, mellynek igen jó foganatja is szokott lenni. Hasnyitó szerül vagy a' 27 §-ben tanácsolt olvadékot borkősavas Hamagból mannával, vagy Tamarind főzetet kénsavas Keseraggal, adhatni.

Rec. Pulp. Tamarindorum unc. jj.

coq. in suff. aqu. per 1½ hor. in

Col. unc. x. solve

Magnesiae sulfuricae unc. j.

et adde

Syr. rub. idaei unc. jβ.

M. D. Sig.

Minden 2 órában 1½ csészével vétessék.

Lehet az enyhe sósavas Higacsot is hashajtóul más alkalmas szerekkel öszvetéve több tekintetből használnal elővenni.

Rec. Pulv. Hydr. muriat. mitis ℥j.

— rad. Jalappae.

Lap. Cancr. ppt. singul. dr. j.

Sacchari alb. dr. jj.

M. divide in Pulv. aequal. Nro. x.

D. Sig. Minden 3 órában 1 por vétessék.

Teljesítettven ezen czél, ha a' fájdalma igen nagyok lehet: de csak a' gyúladékonyság' kissebbedése után, egy fájdalom enyhítő Klisztért Lenmagfőzetből, egy teli kalánnyi főtt Belindekolajjal, vagy Zabkásanyálkából, 4 — 5 grán mákonyvonattal adni, és, ha szükséges lenne, reggel és estve ismételni. Ha ezen szerek' alkalmaztatása után is a' gyúladékonyság' történetei's kivált a' fölöttébbi fájdalma még tartanak: akkor az *Emulsio cum Kali nitrico*, és az utóbbik esetben a' kámforporok is mákonyval 27. §. rendeltet-

hetnek. A' mi a' szenvedő résznek borogatásait illeti, itt az Orvosok a' hideg és meleg párgolásokra nézve nem egyeznek; azonban véleményeiket, ha a' gyulladásos stádiumokra nézünk, könnyen megegyezteteljük. A' hol a' gyulladás új, a' keménység nem igen szembe-tünő, ott a' hideg vízzel vagy ólomvízzel való borogatósok derék szolgálatot tehetnek. *Fritze* helyesen tanácsolja, hogy az alkalmaztatott hideg borogatásoknál, a' tökzacskóra és a' tagra is, kivált ha a' vizelés fájdalmas, meleg lágyító pép tétessék fel. De ha az *Epididymitis* már néhány napig tartott, vagy ha a' hideggel élés semmi kitetsző enyhülést nem hoz hamarjában, sőt ellenben a' has' feszülése nevededik, akkor meleg borogatások vétetnek elő, mellyeket zsemlyepépből, téjjel, vagy lágyító szerekkel főtt lenmagpóácsából legjobb készíteni.

Ezen környülményekben az enyhe, nem fölötté izgató gőzfördőkről sem kell felejtkezni; leginkább ide illenek az eczetgőzők, csak hogy az igen nagy melegség a' nedvek' tolakodását ne öregbítse. Legjobb a' gőzőket valamelly hasszéken ülve szivatni fel; de itt is értetődik, hogy akkor a' tökzacskó mennél magasabban tartassék. A' tökzacskóra Íreket kenni - be, a' mellékhere-gyulladásnál czéltalan javasítás, és az igen nagy gyúladékonyságkor nyilván káros volna. De a' legfőlyebbre hágott gyúladásos állapotnak alább szállta után lehet napjában 2 szer $1\frac{1}{2}$ nehezék szürke higanyos Íret a' czombók' belső lapjára bekenni,

Rp. Ungtí. flavi. (Althaeae)

— Hydrarg. ciner.

singul. unc. β .

M. D. ad vasculum.

Sig. Regvel és estve nyolczad része dörösztesék - be.

Apadván a' gyúladás, vagy ha az, általyában a' test' szerkezetének gyöngesége és kitetsző dyscrasiák miatt lassan halad, akkor az orvoslás' módjának sem szükséges igen szorosan gyúladás ellen' valónak lenni. Ekkor, ha, nagy a' fájdalom, lehet a' mákonyt kámforral bátrabban és nagyobb adatokban nyujtani. Kül-sőképben itt a' meleg pépborogatások 's kivált a' gő-zök igen használhatók. Az utólsókra nézve igen alkal-matosak az illatos fűvek, minők a' szikfűvirág, kom-ló, bodza, ruta, rozmarin, é. e.

33. §.

A' mellékhere' evesedése.

Ez a' kimenetel igen ritka ugyan, de mégis bi-zonyosan lehetséges, kivált ha a' gyúladásellenes gyó-gyítást elejénte csak gyöngén veszik, vagy elmulaszt-ják. Az evesedésnek első nyomát jelenti valamelly ko-pogó fájdalom a' szenvedő részben, és az erős borza-dozással járó hideglelésnek új támadásai. A' mint beáll az evesedés, ez a' herére is elterjed, és gyakran úgy elrontatik, hogy csak a' bőre vagy hártyája marad. Általyában az evnek jelenlétét a' herében nehéz meg-ismérni, és azért kiki vigyázzon, ne hogy a' puhának tapintott here daganatot evesedésnek vegye. Már fő-lyebb a' 31-dik §ben megjegyeztük, hogy a' legma-gosbra ment gyúladásnál holmi úgy tetsző lötyögést le-het érezni. Ha a' herét az evesedés el nem rontja egé-szen, akkor néhá éktelenítő desorganisátiókba is men-álal.

Midőn valaki a' szorgos és többszöri tapogatás ál-tal az evnek jelenlétéről a' herében meggyőződött, azonnal igyekezzék annak rende szerint az evesedést pépborogatások által előmozdítani, és nyissa fel a' tá-lyogot annak idejében, de azután is egy darabig a' lá-

gyító pépeket még alkalmaztassa. Szoros tisztasága a' sebnek, az evesség' kifolyhatására fordított jó gondviselés, és valamely tartóerszénynék ügyes alkalmaztatása elegendők a' gyógyulásra.

34. §.

A' mellékhere' megkeményedése.

A' mellékhere' megkeményedése, a' volt *Epididymitis*-nek eme' más következése, sokkal gyakrabban fordul-elő, mint az evesedés. Ennek különösen kedveznek: a' szenvedő életmivek' gyulladásához nem jól illő orvoslásmód, az igen sokáig folytatott hideg borogatások és mindenféle diaetai hibák. Az utolsó környülmény lehet oka, mért oszlik el olly igen ritkán az *Epididymitis* tökéletesen, és marad vissza a' mellékhere, sőt a' here maga is, megnagyobbodva. Legtöbhnnyire az ilyen daganat nem veszedelmes, és *Girtanner* egyenesen azt allítja, hogy az efféle maradvány a' herékben soha sem vehet magának rossz útát, 's azért minden ellene való szereket elvet; több igen tapasztalt orvosok erősítik *Girtanner*' állítását. Annyi bizonyos, hogy az ilyen megkeményedésnek ritkán van szerencsétlen következése, és a' mint *Larrey* (*Denkwürdigkeiten* pag. 596.) igen igazán állítja, valamely belső beteges hajlandóság és kitetsző dyscrasiák nélkül, ez, mint csupa következése valamely közérzetes gyulladásnak, soha sem lehetséges. Azonban még sem tagadhatni, és a' tapasztalás tanítja, hogy az efféle megkeményedés, a' kitetsző beteges hajlandóság és hozzájáruló ártalmak, kivált külső sérelmek miatt új romlásokra adhat okot: ide tartoznak a' tökzacskó' vérereinek csomós (*varicosus*) daganatai; a' vízsérés, melly ezen esetben a' vizes nedvességnek a' here' hüvelyhártyájában

való meggyűlése; a' valóságos *cirrhositas*, és a' legszerencsétlenebb állapotban a' fenésedés.

Mig a' mellékhere' daganatja és a' vele szenvedni szokott here egészen fájdalomatlan, vagy csak csekély húzó vagy nyomó érzemény vételik észre: addig semmi más nem szükséges, mint a' tartóerszény' alkalmaztatása, és a' tükzacsót a' nyomástól őrizni; így a' daganat gyakran idő' jártával elmúlik, és minden az egészséges állapotra tér vissza. A' származható *Cirsocele*, vagy a' magvívó' edények' csomósodása sem éppen veszedelmes, és ez ellen csupán a' hideg vízzel vagy *Goulard'* keverékével való gyakor mosást kell elővenni. De ha, a' mi fölötte ritkán történik, igen erős, kivált szuró és tartós fájdalmak támadnának a' herében, és rajta egyenetlen keménységek vétetnének észre, ha a' magzsinór még szabadon fölmenni éreztetnék, és a' test' szerkezete valamelly fenésedő romlást gyanítatna: akkor legbizonyosabb szer léend a' kiherélés, mindég tekintetbe vévén az életmivűségnek egész állapotját. Mindazáltal a' hol a' belső életmivűség' romlása és dyskrasiái bontakozások' kifejlése már igen szembetűnik, vagy a' magzsinór föl a' hasgyűrűig egyenetlen, kemény, csomódzott és beteges állapotban lenni találtatik: ott a' here' ki irtása igen kétséges szer, és a' Beteg' halálát csak siettetheti. Ezen környűlményekben tanácsos, a' *suspensorium*-ot hattyu — vagy tengeri nyúlőrrel kibélleltetni, és éjjel nappal hordozni. E' mellett lehet 1 unczia mandolaolajból és 1 nehezék mákonyfestvényből készült Íret is 2szer napjában gyöngén bekenni, a' mi gyakran szembetűnő jobbulást szerez. Minden erős mélyen beható szerek a' fenés (frebshaft) romlásnak kiütését inkább siettetik, mint gátolják.

Nem mindég cselekedtek az Orvosok e' már többször említett részeknek daganatjánál és megkeménye-

désénél az itt adott Elevek szerint; bizonyítja ezt az Orvosoktól különböző időkben ajánlott oszlató szereknek sora, melyeknek ismerete a' folyebb előadott nézetek és a' tiszta tapasztalásnak bizonyításai szerint csak históriai haszonnal bír. *Celsus* a' heredaganatok ellen borogatásul az ugorkás Magrugónak gyökerét mézes borban (mulsum) javasolá; az altató Nadragulya' gyökerét pedig *Plenk*, *Swediaur*, és *Hofberg*, *cataplasma* gyanánt zsemlyebéffel a' tökzacskóra alkalmaztatni; különösen használták e' végre a' röpülő Íreket is, és *Hecker* leginkább ajánlja a' бүдös szarvaszaru - olajból kenesőirrel (higanyirrel) készült kenőcsöt. *Birch* Londonban a' régi heredaganatoknál az Electricitást vette elő; de ez a' szer gyanus leginkább azért, mivel a' legkisebb belső hajlandóságkor is fölötte nyavalyás, és valódi fenés bontakozást és munkásságot hozhat- elő. Külömböző időkben több más belső szerek is ajánltattak, melyeknek gyakorta szerencsés fogamatját, a' belső okoknak elmellőzéséből és kivált a' legkitünőbb dyskrasiáknak elhárításából kell magyarázni. Így *Swediaur* ezen környülményekben egy, *van Swieten*-től különösen magasztalt szert ajánl, mellynek fogamatját a' tapasztalás ritkán bizonyítja. Rec. Lap. Cancr. ppt, unc. j. satur. cum vini rhenani IIj, mellyből regvel és estve 1/2 csészényit vettek-be. *Störk* a' Бүркöt javasla belső és külsőképpen, és ez a' szer a' görvényes testalkotásuaknál jó szolgálatot tehet. A' tövises Igliczet, 2 unciányit egy font megszűrt főzetre számítva, mellyből minden 3 órában 2 kalánnal vétetik, *Acrel* és *Abrahamson* ajánlották. Így használtatott a' farkas Boroszlán' főzetje, a' Бүз-aszat, a' Sisakvirág és effélék hasonló végre. Sőt a' hánytató és émelyegtető szerek által okozott kellemtlen megrázásokkal is próbálták a' herék' daganatait eloszlatni; leginkább *Swediaur* és *Hecker* ajánlák

ezen módot. Ez ha némellykor ér is valamit, mégis a' belőle származó igen csekély haszon igen kevésbé ajánlhat egy olyan orvoslást, melytől általyában a' régi heredaganatoknál semmit nem várhatni, az emésztés' elgyöngülésén kívül.

Azon igen helyes észrevétel, hogy az új kanku a' mellékherének jelenvaló daganatját elhárítja, olly nézetre ada okot, melly szerint a' hugycsőbe vitt izgatószerek által új kanku támasztatván, az így gerjesztett gyúladási munkásság által a' régi baj meggyógyíttassék. E' nézetet *Cappel* egészen megveti; és legtöbb eseteknél igaza vagyon; de néhány keveseknél, a' hol a' daganat új, szembetűnő és fájdalmas, és a' Beteg az újlag támasztandó kankunál fogva való orvoslást elfogadhatja, ez a' mód sem megvetni való; csak hogy nem kell ám soha is az új gyúladást másunnan vett 's bevitt kankuanyaggal gerjeszteni; úntig elég erre egy gyakorta betolt *Bougie*, mellynek hegyét sürgető esetekben holmi izgató írral, p. o. egy kevés szürke vagy vörös Higanyírral kenhetni-be,

55. §.

A' mellékheregyúladás' utó-orvoslása.

Jöllehet már fölyebb említődött, hogy nem mindegyik kankunál szükséges a' Higany vagy is kéneső: még is igen megkívántatik, hogy az Orvos az olyan kankunál, mellynek tovább tartásakor több közérzetes, consensualis, történetek jelenték magokat, különös figyelemmel légyen. Ha mi *Schmidt*-vel nem minden *Epididymitis*-t vettünk vala is egy már magát jelentő másodszori franczunak jeléül, és az olyan formát a' gyúladási közérzetnek csupa gerjesztése által, valamint a' külső sérelmek' következésében is, eredhetni megengedjük: még is igen tanácsosnak véljük az

ollyan kankuformáknál, a' hol mellékhere-gyulladás, vagy a' következendő közérzetes formák közül egy másik jelen volt, a' hol általyában az úgy nevezett megdugúlt kankunak következései előtűntenek, — a' másodszori franczunak lehetőségét szemügyre venni, és ennek eltávolztatására minden szükségesekeket elkövetni. E' végre rövid ideig valamelly gyöngébb Higanykészítménnyel, p. 10. enyhe sósavas Higacscsal élni nem lesz fölösleg való.

Rec. Pulv. Hydr. muriat. mitis gr. xij.

— Opii puri gr. vj.

Lap. Cancr. ppt. dr. j.

Sacchari alb. dr. vj.

M. divide in Pulv. aequales Nro. xxvj.

D. Sig. Regvel és este 1 por vétessék.

Magától is értetődik, hogy ilyenkor a' kénesőkúrával egyező életmódot kelljen követni, melyről utóbb többet fogunk szólni.

36. §.

A' Düllmirigy' gyúladása.

A' 30dik §ban a' herén való gyúladásnál előadott feltételek alatt, a' kinél a' düllmirigybeli gyúladékonyságra való hajlandóság megvagyon, lehetséges a' düllmirigynek gyúladása is, *Prostatitis*, *Prostatoccele inflammatoria Swediaur* (v. *Novum medicinae rationalis Systema*); ezt is gyakorta kanku' dugúlása előzi-meg. A' hugycsőnek hátulsó részén a' gát fölött erős égető fájdalmak jelentik e' mirigynek egyútt szenvedését. Ha a' tapintásra ez a' táj igen érzékeny, feszült és forró, a' vizelés igen fájdalmas, vagy a' hugy el is akad, 's ezen folyúl a' gyúladékonyságnak közönséges történetei állanak-elő: akkor a' *Prostatitis*' jelenléte kétséget sem szenved.

A' mint a' mirígynek gyulladásbeli daganatja nevedik, a' történetek is azonként szaporodnak, de kivált a' daganatnak a' húgyhólyag' nyakára 's a' véghurkára ható nyomása, mind a' kettőből a' kiüresedhetést akadályozván, veszedelmes. Dysuria tenesmus és, szerencsétlen esetben, Ischuria szokott ezen gyulladásra szükségesképpen következni. Az igen gerjedékeny személyeket fölötte erős hideglelés is gyötri, néha igen nyugtalanító történetekkel.

37. §.

Ezen gyulladás' kimenetelei.

Az idején megismért 's czélszerűen orvosoltatott Düllmirígy' gyúladása kevés napok alatt szétoszlik, 's ekkor az elakadt kifolyás is a' hugycsőből nem sokára megént helyre áll. De ha a' gyúladás igen nagy, és ez a' forma elismértetett vagy mulasztatott, akkor evesedés is származhatik, a' midőn az evesség vagy a' mirígyben vagy körülötte gyúl-meg, és az evesedésnek szokott tünetényei, a' szenvedő részben érződő kopogó fájdalmak, mélyen támadó lötyögés, 's estveli hideglelés által ismerhetni reá. E' környülményekben a' vizellési bajak gyakorta még szaporodnak és a' Beteg' állapotja igen kétségessé válik. Nagyon rossz, ha a' gyúladva dagadt mirígy nem egészen men evesedésbe, hanem csak imitt amott; melly tünetény a' düllmirígy körületén is előjöhet; ilyenkor az ev ki nem ürülhet, és, ha igen szerencsés környülmények között vissza nem szívódik, fölötte gonosz nemű csőves fékelyeket okozhat, mellyeknek gyógyítása nehéz és sokáigtartó.

Többször fordul-elő a' düllmirígynek megkeményedése, a' melly mint szerencsétlen kimenetele a' düllmirígy' gyúladásának 's egy legrosszabb követke-

se a' kankunak nem olly ritkán történik; erről a' kanku' következéseinél többet fogunk szólni. Itt csak annyit, hogy a' Prostatitis után a' középhusban visszamaradó nyomásból gyaníthatni ezen kimenetelt, melynek származását a' görvényes testalkat igen elsősegíti. A' keletkező megkeményedés (Prostatoccele scirrhusa Swediaur) csak lassan képződik, 's gyakran 20 és több évek múlva olly naggyá lesz, hogy belőle igen káros romlások erednek, és az élet is nyilvános veszélyben forog miatta.

Az üszög (Brand) a' düllmirigy' gyúladásánál egy fölötte ritka kimenetel ugyan, de az igen ügyetlen orvoslaskor és a' nagyobb gyúladáskor mégis megtörténhet.

38. §.

A' Düllmirigy-gyúladás' gyógyítása.

Mihelyest valamelly gyúladási együtt szenvedést lehet gyanítani a' düllmirigyben: azonnal 4 — 6 piócákat szükséges felrakni a' gáton a' mirigyhez közel; e' mellett a' Calomelből rákazemmel és czukorral készült porok (32. §.) adatnak, és a' has korpafőzetből kevés olajjal vagy langyos téjjel csinált lágyító kliszterek által tartatik nyitva: kívülről, zsenlyebélből Goulard' vizével készített borogatások tételnek fel melegcskén, és gyakran felváltva. Azonkívül a' legszorosabb gyúladásellenző diaeta és a' testnek legnagyobb nyugalma kívántatik meg.

Ha erre eloszlás nem következik, és a' történetek a' már kezdődő evesedésre mutatnak: akkor ezt kell a' mesterség' szabásai szerint előmozdítani; azért is meleg pépborogatások, lágyító Írek' bekenése és a' test erejinek gyámolítása illenek ide legjobban. A' tályog

szerencsés esetben a' hugycsőn ürül ki, vagy a' közep-huson tett vágás által nyitattik meg. Ha pedig szerencsétlenségre csőfekélyeket ástott az evesség, akkor a' gyógyítás igen nehéz és sokáigtartó. Bátran állíthatni azonban, hogy mennél egyszerűbb volt az orvos-lás, annál szerencsésebb a' fogamatja is. Még a' csurgatyúnak, Catheternek annyira magasztalt használ-tása is olyan szer, a' mellynek alkalmaztatása igen sok fájdalmat és nagyon kevés hasznót hajt. Új észre-vételek bizonyítják, hogy az efféle csőfekélyek *Catheter nélkül*, csupán a' czélszerű közönséges gyógyi-tás, és a' szenvedő részeknek legszorosb tisztántartása mellett, hamar és szinte csudálatosan meggyógyultak.

Igen jó, minden *Prostatitis* után, kivált ha a' főnemlített nyomás vétetik észre, a' dűllmirígynek elkezdődött megkeményedhelését feltenni és ennek to-vábbi kiképződését Kénésös bekenésekkel, a' szürke és sárga higanyos Írből egyenlő mennyiséget vévén, megelőzni. A' bekenéseket lehet részint a' gáton, részint a' czombnak belső lapján alkalmaztatni.

39. §.

Az együttérzetes hügyrekedés' származásáról való nézetek.

Az arra hajlandóknál több ártalmak gerjeszthet-nek hügyrekedést, és ezen történet több nyavalyaformáknál fordul elő; a' hügyrekedés tehát mivoltára nézve igen sokféle; de az, mellyet a' hugycsőnek fölöt-tébbi és tovább terjedett gyúladékonysága támaszt, kérdésen kívül gyúladásos természetű, 's ezt a' görcsös dysuriától és attól, melly az életmivbéli bomlások, kivált pedig a' húgyhólyag' hártájának megvastagodása által ered, szorgalmasan meg kell különböztetni. Ele-jénte a' gyúladékonyság' nevededésekor csak valamelly

igen fájdalmas szűk vizelés (Dysuria) van jelen; gyakorta csupán a' vizelésre való hajlandóság igen nagy és a' hugy csöppenként folyik (stranguria). Csak a' legfontosabb lépcsőn jön a' hugyrekedés és vele egy féltelmes történet elő. Ekkor a' medenczetáj igen feszült, minden nyomás itt nagy fájdalmakat okoz; a' Beteg' vizelésre ösztönöztetik, de se hogy sem vizellhet; ehhez erőszakos hideglelési történetek járulnak; a' Beteg nyugtalanra lesz, eszelősködik, szomja igen nagy, és ha kora segítség nem érkezik, a' történetek súlyosodván, az életet a' legszomorúbb kimenetek fenyegetik.

40. §.

A' Jósolat, vagy előremondás.

Már az előbbi czikkelyből gyaníthatni azon veszedelmet, melly ezen együttérzetes formánál támadhat. Folyebb is már említők, hogy szerencsétlen környülményekben a' kanku miatt az élet maga is veszélyben foroghat. A' hugyrekedés kétségkívül olyan történet, melly az életet legbizonyosabban veszedelembé döntetheti. Ha mégis mindent idején és jól intézve követünk el: úgy a' gyúladékonyosság nemsokára megkisebbül és a' veszedelem elháríttatik hamar. A' 4dik és 7dik nap között, ritkán utóbb, történik a' széteszlás; de a' szerencsétlen kimenetek sem éppen ritkák.

Mennél tovább tart a' hugyrekedés, annál inkább szembe tűnik a' hólyag' gyúladékonyosága, 's ekkor a' hólyag' üszögétől vagy elpukkanásától méltán féltetni; magában értétődik, hogy e' mondott környülményekben nincs remény a' Beteg' szabadulásához.

Fölötte rossz kimenetel az is, ha a' hólyagban folyvást szaporodó hugy, magának a' zsejtszövetbe fúr útát, a' mi osztán a' középhusnak többé nem akadá-

lyoztatható tályogaira 's csőfekélyeire ad alkalmat. Sok esetekben, kivált az igen beteges testalkotású göthös személyeknél ilyenkor az üszög vet véget az életnek.

41. §.

A' húgyrekedésnek orvoslása.

Bár melly sürgetős légyen is illy helyzetben a' vizellet' kiürítése: mégis ez csak a' közönséges gyúladás ellenző úton lehetséges. *Swediaur* hibázik, midőn itt a' Csurgatyu' bevitelét sürgeti. Ennek alkalmaztatása által a' gyúladás 's így a' veszedelem is nagyobbodik. Csak akkor lehet a' Cathetert elővenni, ha már a' gyúladékonyság kissebbült, és a' hólyag' nyakának állapota inkább görcsből áll. Legfőbb szerek az érvágás és nadályok; 's ezek 6től 8ig a' gáton annak idejében felrakva hamar és bizonyosan segíthetnek. A' pióczák' alkalmaztatása után a' zsemlyebélből téjjel vagy a' lágyító speciesekből készült péphorogatások, a' gőzfördők téjből vízzel, vagy bodza' farkóró' virágjainak forrázatából csinálva, és a' nyálkás klisztérek lenmagból, téjből, árpakása nyálkából é. e. lesznek hasznosak.

Lehet valamelly enyhe félfördőt is használni, mellynek melegét a' Betég' tulajdon elfogadhatóságához kell alkalmaztatni. Reaumur' hőmérőjén a' 26dik lépcső a' 30dikig + 0, legkelendőbb mérséklet. Csilapodván a' gyúladékonyság' erőszakossága, de a' fájdalmak és erőltetés még tartván: ekkor a' mákonyt és Beléndekfüvet vehetni elő. A' lágyító péphorogatásokhoz egy kevés beléndekfü tétetik, és a' klisztérekbe is hasznosan vegyítetik ezen fű 10től 20gránig. Belsőképpen ilyenkor máktéj adatik, kevés mákonnyal.

Rp. Sem Papaveris unc. β.

Amygd. dulc. excort. Nro. IV.

Aq. destill. simpl. unc. viij.

misce terendo invicem, ut. f. l. a.

emulsio, in qua solve

Extr. opii gr. iij.

Sacchar. canar. dr. iij.

D. Sign. óráként két teli evőkalánnal vétessék.

Hamilton belsőképpen 10 grán Calomelből és 2 grán mákonyból álló Falatot ad, minden 6 órában egyet. De jöllehet czélarányosak is ezek a' szerek 's azoknak öszvetétele: mégis az adatjok igen nagy. A' 32dik §ban rendelt Calomel-porok e' végre jobban ille- nek. *Swediaur* mondja, hogy a' megsúlt és középhus- ra tett vörös hagymának igen jó foganatját látta légyen; ebben azonban semmi különös erő sem látszik lenni; minden fontosb esetekben szükséges előbb pióczákat rakni fel. Vannak példák, a' hol a' makkra borított tojáshártya terhes dysuriákat háritott - el. Ezt is ugyan megkísérthetni, de mellette el nem kell a' fön java- solt szereket is mulatni.

Girtanner kétséges esetekben a' hideg lábfördőt javasolja alkalmaztatni, és azt bizonyítja, hogy a' mint a' Beteg a' lábait a' vízbe ereszté, azonnal a' hugy foly- ni kezdett. A' fön előadott szereknek illő használatása mellett senki nem fog a' hideg lábfördőre szorúlni; csak hogy az igen sürgető veszedelemkor ezt sem kell elmulasztani próbául.

A' gyúladékonyságnak legföntebb lépcsőjén se *Swe- diaur*' tanácslására Cathetert, se *Hunter*' javasolására szondát nem veszünk ugyan be; mindazáltal ezen szer- számokra is szükségünk lészen, ha a' hólyag' gyúladá- sának elhárítása után is még a' vizelés meg van aka- dályozva, mert a' hugynak tovább állása a' hólyagnak sokféle elfajulásaira kivált a' hártýájának igen káros

következésű megvastagodására adhat okot; csak hogy ilyenkor is nagy vigyázás kívántatik. Sok esetekben a' hólyag' nyakáig terjedő gyúladékonyság miatt a' csurgatyut betolni éppen lehetetlen; mégis úgy látszik, hogy *Swediaur*-nak néhol igaza van, midőn azt állítja, hogy többször a' helytelen bánásmódban, mintsem a' hugycsőben legyen annak oka, ha a' csurgatyú be nem tolathatik. Mindenkor tanácsos azonban a' Cathetert nem erővel tolni - be, ha akadály volna jelen, hanem egy darabig várni, és osztán ismét próbálni azt helyebb vinni.

Ezen környülményeknél az olvadható gyertyákat is alkalmaztathatni, kivált ha azok arabiai mézgából mákonnyal készültek.

Nem használván semmi szerek, nem marad osztán egyéb hátra a' hólyag' üszögének vagy elpukkanásának megelőzésére, a' hólyagszurásnál. A' három módok közül, azt a' gáton, véghurkán és a' fancsontok fölött végre hajtani, legtöbb esetekben az utolsó érdemel elsőséget, a' mint előbb *Sömmering*, és utóbb *Mursinna Hecker*' Annalisaiban bebizonyítja.

Ha ennél a' formánál evesedés állna - be; akkor a' különös Seborvoslásnak ilyenkor illő 's már folyóbb érdekelt alaptételei szerint kell cselekedni, valamint a' származott üszögnél vagy megtörtént hólyag szakadaskor is a' Beteg' életét élesztő szerek által szükséges, a' mennyire lehet, föntartani.

42. §.

A' kankuféle szemgyúladás.

Mind befolyásának gyorsaságára, mind veszedelmességére nézve ez a' rettenetes gyúladás a' látás' életmivét leginkább fenyegeti.

A' Beteg az egyik szemében nyomást érez; ez megvörösedik és a' világosság iránt igen érzékeny, a' mi-

dön a' könnyek is igen bőven választódnak-el. A' szem' vörössége olly bélyegző, hogy belőle a' gyakorolt orvos a' gyulladás' természetét a' Beteg' vallomása nélkül is kitalálhatja. A' foglalo hártya vörössége szinte téglaszínű, és dagadtan duzzad-ki a' faldagadott szemhéjak között; ekkor holmi sárgászöld nedvesség szivárg-ki gyakran nagy mennyiségben, midőn a' világosság iránt való érzékenység is legnagyobbira emelkedik. Ezen környülményekben *Iritis medorrhoeica* nevet érdemel ez a' gyulladás, mert illy grádusban a' szemnek belső életmivezetét is veszéllyel fenyegeti, és nem csupán a' foglalo hártýára határozódik. A' szaruhártya meghomályosodik, 's végre átlátszatlaná lesz, vagy hirtelen pusztító evesedésbe men-által, 's ekkor a' szaruhártya megreped. Mind a' két esetben igen rövid idő alatt gyógyíthatatlan vakság áll-elő. Az egész rettentő lefolyása 4 napok alatt végződik, és csak ritkán tapasztaltatott ez a' forma szelídebb és lassúbb lefolyásúnak. Ezen gyulladásnak indító okát *van Swieten* óta legtöbb orvosok kiváltképpen a' kankuanyagnak a' férjfitagról a' szemekre lett materiális általvitelében látszanak keresni és az egészet az általvitt gyúladásból magyarázni. Egy legújabb, és erről a' tárgyról orvoslási tekintetben legjobb Író is, *Spangenberg*, (*Œorné Archiv* 1812. pag. 170.) azon anyagnak efféle közvetlen általvitelét tartja egyedül, ezen gyulladás' okául.

A' szorosabb vizsgálódás ezen tárgy felől, és több egyenkéntvaló egészen részrehajlatlan megvigyázatok e' nézetnek nyilván ellene mondanak. Nem tagadhatni ugyan, hogy a' kankuanyagnak bevitele valamelly érzékeny szembe ezt a' gyúladást okozhatja, miként a' *Swediaur*-tól felhozott példa is bizonyítja; ismért ő t. i. egy embert, a' ki a' hugyával szokta mosni a' maga szemeit, és a' mint ezt egyszer a' tisztátalan elhálás után cselekvé, rettenetes szeingyúladást kapott. Mind,

azáltal az efféle elragadás ugyanazon személyben, a' kinél a' kanku már kifejlett, nem igen lehetséges, mert a' tapasztalás már régóta tanította, hogy egy megfertőztetett Beteg, míg nála az egyik forma tart, magát ismét meg nem fertőztetheti.

Szinte kétségen kívül látszik lenni, hogy ez a' forma is, mint az előbb leírottak, a' kankunak együttérzetes tüneténye legyen. Az életmivnek fölöttébbi gyöngédsége sokat megmagyaráz, mind a' baj' eredetének lehetőségére, mind lefolyásának gonoszféleségére nézve; rendszerint a' foglalóhártya' gyúladása támad az ártalmas behatásoknak hirtelen érdeklése után, a' honnét az úgynevezett *medorrhoea suppressa* származik, úgy hogy a' kanku-kifolyásnak igen hamar elenyésztekor ezen gyúladástól méltán félhetni.

Nem hallgathatni itt el, hogy ezt a' gyúladást a' chronikus Psorophthalmiával felcserélni nem szabad, mellyet *Plenk*, *Swedjaur* és több Mások a' roszúl gyógyított kanku után támadni és a' vizzatérő kifolyás, vagy ismételt fertőztetés által meggyógyulni láttak.

43. §.

Jóslat eme' formánál.

Az előremondás ezen szemgyúladásnál egyébkor igen szomorú volt, és igazat szóllván még mostan is ezt a' formát a' leggyászosabb kimenetek követelik. *Girtanner* a' maga valóban nagy tudóssága mellett sem jegyezhet fel egy esetet is, a' hol a' szem megmentődött volna. Az eves szem (*Hypopion*) itt a' legszokottabb szerencsétlen következés.

Spangenberg' orvoslásmódjának bevétele óta a' kimenetel kedvezőbb, miként a' legújabb tapasztalások taníták. Szerencsésen csak akkor végződhetik ez a' baj, ha tüstént az első órákban segítség érkezik, mert fo-

lötte gyors lefolyása lévén, a' szem' megmenthetésének időpontja hamar elmulik.

A' Jóslatra nézve még megjegyzést érdemel az, hogy ez a' forma gyakran mind a' két szemet fenyegeti, 's ekkor az egyiknek legnagyobb gyúladtságakor a' másikon is előtűnnek az első gyúladási tünetmények.

44. §.

Orvoslása ezen szemgyúladásnak.

A' közönséges gyógyítási nézeteket ezen formára nézve, a' kankunál 's ennek együttérzetes formájánál felállított elevek határozzák meg. *Cappel* azt véli ugyan, hogy csupán a' gyöngítő orvoslás miatt üt-ki ez a' baj mindég olly rosszúl; azonban senki sem mondott ki e' tárgy felől ennél alaptalanabb véleményt; a' mint hogy ezt ama' *Spangenberg*-től ajánlott orvoslásmód is megczáfolja.

Richter szintűgy szerencsés tapasztalása szerint a' gyúladásellenző orvoslást javallja, 's ennél, kivált a' forma' kezdetén, jobbat nem is gondolhatni. *Spangenberg*, a' felhozott helyen, ezen gyúladás' gyógyítására három jelentést állít - fel:

1) a' betegesen elválasztó életmivet ezen elválasztásra alkalmatlanná tenni, és a' mennyire lehet ezt elrontani;

2) a' nyálkának csipős és rágó mineműségét enyhíteni és az ingert a' szemből eltávolztatni;

3) más valamelly ingerlést gerjeszteni a' szem' közelében.

Az első gyógyjelentés az által teljesítettik, hogy az öszvefoglaló hartyának kidudorodása a' szaruhartya' szélétől a' könyhusocskáig ollóval vagy a' myrthusforma késsel levágattassék és a' vérzés előállítás után még néhány metszések tétessenek. Itt meg kell jegyezni,

hogy már *Burseri* ajánlotta az igen dagadt fogláló-hartyának bevagdalsát (scarificatio), sőt *Astruc* annak egészen való kimetszését is.

A' második jelentést ő befecskendések által teljesíti, melyeket minden órában kell tenni, és a' Conrád' szemvizével való nedvesítgetés által, mellynek formulája imez:

Rec. Hydr. muriat. corrosivi gr. j.

solve in

Aquae rosarium unc. vj.

Trac Op. crocatae dr. β.

M. D. Sig. Szemvíz.

A' harmadik jelentés egy hólyaghuzó flastrom által teljesítetik, ebből egy ezüst huszas nagyságú darab tétetik a' szemgödörfölkötti izomnak kiterjedésére, és osztán szürke higanyírral beköttetik, erre 3, 4 nap mulva minden veszedelem elenyészik. Több szerencsés tapasztalások bizonyítják, hogy ez az orvoslásmód minden eddig ajánlottak fölött elsőséget érdemel. Legelőször az itteni Kórházban ez a' legjobb kimenetellel használtatott, és azóta többször és mindég szerencsésen gyakoroltaték; csak egyetlen egyszer maradt-fön a' szaruhártyán egy kis meghomályosodás, de ez is apródonként megkevesedett és most alig ismerszik.

Schmidt ezen szemgyúladásnál a' következő szemvizet ajánlja:

Rec. Aq. destill. simpl. unc. x,

Zinci sulfuric. ℥ j.

Aceti saturnini dr. β.

Spir. vini camphorat. dr. jj.

M. D.

Ezt, kihagyván belőle a' Kámforlélt, a' *Spangenberg*' orvoslásmódjánál lehet a' Conrád' szemvize helyett használni; vele magánosan nem juthatni a' kívánt célhoz.

Szintolly elégtelen néhány piöczáknak a' szem' szegletén való alkalmaztatása is, és a' hüvesítő szem-vizek. A' régi Orvosoknak gyúladásellenző orvoslás-módja nem vitt a' célhoz, mert nem elég erős volt; itt mélyebben kell az életbe és a' szem' életmivűségébe hatni.

Azok, a' kik *Cappel* után indulva, ezt a' formát erősen izgató szerekkel akarják gyógyítani, és e' végre az olajos balzsam keveréket (Mra. oleoso balsamica) vagy az égényes szegvirágolajt (ol. aethereum Caryophyllor.) feleresztetlenül kenik-be, soha sem érnek szerencsés kimenetelt; a' tapasztalás régóta ellenök áll.

Swédiaur, a' kinek ezen szemgyúladást soha se volt alkalma gyógyítani, egy vágást javasol a' szaruhártyába tenni, és ez által a' materiát kiüríteni; de ez a' javaslása helytelen, és követése holmi romlásokra adna alkalmat a' szemkamrákban. A' hol eves szem van jelen, ott csak ugyan lehetnek olyan esetek és testszerkezetek, hogy egy igen vigyázva tett kis vágás által a' szaruhártyán, az evesség kiürüljön, és így a' szem' romlásai ellen az orvoslás jövődőre célarányosan intéztethessék.

A' kankunak ismét folyásha hozhatására szolgáló, és sok Íróktól szükségeseknek tartatott szereknek főlyebb említett alkalmaztatásáról itt is azt mondjuk, a' mit róla a' düllmirígy-gyúladásnál mondtunk. A' szem' gyúladásának elmúltakor, visszatér a' kanku is megént; azonban lehet a' szemgyúladás' orvoslásakor a' nemirészeket melegen fürösztetni, és nagyon vigyázva enyhe gyertyákat is a' hugycsőbe tolni.

45. §.

A' kankura következhető nyavalyák.

A' hugycsőnek alkotása és a' kanku' természete olyan néhány bajokra adhat okot, a' mellyek mint a' kankunak maradványai ugyanannak meggyógyulása után is még sokáig tarthatnak. Ide számláltathatók a' következők: az utókanku (*medorrhoea chronica*), a' hugycső' viszketése (*Pruritus urethrae*), a' hugycső' elszűkülése (*coarctatio urethrae*), a' hugycső' fekélyesége (*Exulceratio urethrae*), és a' düllmirigy' megkeményedése (*scirrhusitas prostatae*). E' történetekről egyenként fogunk értekezni.

46. §.

Az utókankunak tünetényei.

Azon kifolyás, melly a' gyúladásos kankú után a' hugycsőből, és az aszonyi személyeknél a' hüvelyből hátramarad, neveztetik *utó*- vagy *nyálka-kankunak*, — *Medorrhoea chronica, habitualis, Blennorrhoea benigna*. — Lefolyásában ez abban különbözik az éles (*acutus*) kankutól, hogy nála a' gyúladékonyság' jelenségei nincsenek meg. A' hugyégelés ezen bajnál igen ritkán érződik, és többnyire csak a' fölöttébb izgató és czélaránytalan életmód' következése. A' mony meredék nem fájdalmasak és a' makk' nyílása nem igen vörös. A' kifolyás' színe és sűrűsége nem mindig olly bizonyos ismértetőjel, a' millyennek szokták tartani. Rendszerint a' kifolyás fehér, nyúlós és ragadékonny; mindazáltal kivált az előre ment diaetái hibák után megváltozik, higabbá és zöldellővé lesz. Ezen formának meddig tartását legkevesebből határozhatni meg. Igen gyakran csak kevés hetekig, de szerencsét-

len környülmények között, hol nagyobb hol kisebb erőszakossággal, észrendőig is eltarthat.

47. §.

Az utókankunak okbeli állapotja.

Valamelly elválasztó hártýáról könnyen fel lehet tenni, hogy a' gyúladékonyaság által támasztott rajta lévő elválasztódás valahol, a' gyúladási történetek' elhárítása után is, szokássá vált elválasztásképpen még hátramaradjon; ez a' nézet sok gyúladási formák által más nyálka elválasztó hártýákban váltig megbizonyosodik. Előrekészítő okúl az utókankura nézve kiváltképpen az életmivűségnek közönséges betegességét, 's leginkább minden féle dyskrasiákat, nevezetesen a' görvényes, köszvényes és sümörös állapotot tekinthetni. A' most említett környülményekben megeshetik, hogy a' legjobb 's legszorgosabb ápolás és a' legpontosb magatartás mellett is, valamelly igen csekély ártalom ezt a' tartós állapotot gerjessze.

Az alkalombéli okokat, melyek az utókankut szokták előhozni, az orwosi ápolásban és diaetai magatartásban kell keresni. Minden fölöttébbiség a' szerek' választásában ilyen okúl szolgálhat. Egyfelül az igen ingerlő és másfelül az igen gyöngítő orvoslásmód a' gyúladásos kankunál elmulhatlanul nyálkás kankút vonhat maga után. A' tevő okot (causa efficiens), mely eme' nyavalyaformának mivoliát foglalja magában, *Walch*-nak igen helyes nézetje szerint háromféle rendtelenségben kell keresni, melyre ezen formának hármass gyógyjelentése is épül, és melyeknek elmúlasztása a' gyógyúladást kétségessé, bizonytalanná teszi. Az utókanku ugyan is vagy:

- 1) a' közönséges gyöngesség (atonia);

2) vagy általyában az egész életmivűségnek és különösen a' nemirészeknek betegesen nagyobbodott ingerletessége, izgékony-sága (Reizbarkeit), vagy végtére

3) valamelly hugycsőbeli életmives romlás által támadhat. Ezen utolsóhoz tartozik különösen a' hugycsőnek fekélye vagy elszűkülése.

48. §.

A' különböző utókankuformáknak ismertető jelei.

A' közönséges gyöngeségen épült utókanku leginkább a' nagyon petyhüdt és rosznedvű személyeken támad kivált ha a' gyöngítő orvoslásmód nálok kelletén túl üzetik, vagy a' gyúladás' időszakasza után is tovább folytattatik. Az olyan férjfiak, kiknek tükzacskójok hosszan és petyhüdtlen lóg, és pöffedt halovány ábrázatuak; és az elhálásra kevéssé ösztönöztetnek, kiváltképpen hajlandók ezen utókankuformára. Ezeknél a' kifolyás hasonló a' tojásfehérhez, ragadó és szagtalan, reggel és estve tájban legbővebb, és a' Beteg semmi fájdalmat nem érez. legfolyebb valami kevés viszketést.

A' hol az utókanku beteges ingerletességből származik, ott az életmivűségben a' többi tünetényeken is nagyobbodott érzékenység látszik meg; az asszonyok és az igen gerjedékeny ifjak erre leghajlandóbbak. A' gyúladás' időszakaszával nem gondolás, a' kanku' csupa helybeliségéről való fonák nézet, mellynél minden diaetái tekintet megszűnik, ezt az utókankut a' reá hajlandóknál igen könnyen okozzák. Itt a' kifolyás közvetlenül jelenik meg az éles kanku után, vagy is inkább, a' kifolyás itt meg sem szűnik, színére és sűrűségére nézve nem egyenlő, nem állandó; szűnni kezdván, akármeddig tsekély diaetái hiba által ismét megroszabbúl, a' férjfitag érzékeny marad, és néha, kivált valamelly ártalom

behatása után, hügyégetés áll elő; gyakran a' nemirészeknek csupa érintése kellemetlen érzést okoz. Az utókankunak ezen formája egy úgynevezett tartós, az az *nem folyvást tartó*, hanem *folyvást ismét megújuló* gyúladékonyságot képez.

Azon helybéli romlások közzé, melyek az utókankunak harmadik nemét gerjeszthetik és föntarthaták, számláltatnak a' hügycsőnek elszűkülései és fekélyesedései, és a' düllmirígynek daganatai és megkeményedései. A' gürvényes és általyában beteges személyek szenvednek leginkább ezen formában. A' helytelen. kivált a' kora befecskendéssel kezdődött orvoslás gyakor oka ezen utókankunak. A' fájdalom itt soha megszűnik meg egészen, de csak a' szenvedő részben van, melyet külső tapogatás által is, a' vizellet' elmentekor, nyilván meg különböztethetni; a' betolt gyergyácska is az akadályra botlik. Rendszerint és kivált a' düllmirigy' hibájánál ez a' kifolyás csak a' gyúladásos kanku után kevéssel szokott megjelenni, és igen makacsan múlik. Az elválasztott nedvesség' színe és sűrűsége hasonló valamelly híganfolyó genyetséghez. A' kifolyásban gyakran látszó véres vonások valamelly jelenlévő fekélyre mutatnak.

49. §.

Felcseréltetése az utókankunak más formákkal.

Minthogy mi csak azon hügycsőbeli kifolyást tartjuk valóságos utókankunak, a' melly, következésképpen, valamelly gyúladásos kanku után jelenik meg és az előbbi §ban említett módosítások által származik, ehát ettől mind azon kifolyásokat a' hügycsőből és hüvelyből meg kell különböztetni, melyek mint valamelly közönséges betegességnek és fontos bontakozá-

soknak következései, p. o. a' valóságos ondó, vagy is magfolyásnál, a' viselősoéknél, mindjárt a' hónapszám előtt vagy után, a' méh' fenéjénél, a' görvényes, sömörös, köszvényes személyeknél, és az aranyérfolyásnál, tűnnek szembe, és különösen a' hüvelyben, minden féle kinövetek által tartatnak fön.

50. §.

Előremondás az utókankunál.

Az utókanku nem fenyegeti ugyan az életet, de igen megkeseríti. A' czélszerű orvosláskor, ha sem a' Beteg sem az Orvos az itt olly igen szükséges türeelmet el nem veszti, minden jól szokott menni, és a' gyógyulás gyakorta csudálatos hamarsággal történik. Másként, ha az utókankuval nem gondolnak, vagy fonákul bánnak: ez olly makacssá lehet, hogy a' beteges elválasztáshoz az életmivőség hozzá szokván, többé alig háríttathatik el. Az utókanku igen kedvez holmi életmives romlások' származásának vagy további kiképződésének a' hugycső' hosszában, mellyek az életet is utóbb némi veszélybe dönthetik. Vannak ollyan példái az utókankunak, mellyek három, hat, tíz és több évekig tartván a' Beteg' életének legjobb napjait mérgecsik meg.

51. §.

Közönséges gyógyjelentések az utókankunál.

Mint minden nyavalya formáknál, úgy ezen formánál is a' legfőbb jelentés abban áll, hogy az Orvos a' nyavalya' mivoltátszerző saját okot felkeresse és elhárítsa, és így a' gyógyításnak alapossága a' legközelebbi oknak (causa proxima) felkeresésében és eltávoloz-

tatásban gyökerezik, igen csatlakozik, a' ki az úgynevezett Specificumokat minden esetre elegendőknek veli, és a' tapasztalás tanítja, hogy sok utókankuformák minden szereknek ellent állanak, míg a' szerző oknak szerencsés tekintetbe vétele által osztán a' kívánt cél elérődik.

A' balzsamos, szárító, erősítő, gyöngén rágó és öszvehuzó zerek a' legkülömbféle alakzatokban 's a legkülömbözőbb öszvetételekben ajánltattak az utókanku' gyógyítására mind belső mind külsőképpen; különös hírre kaptak a' kopaiva-balzam, a' terpetin, a' mirha, a' gyalog fenyőmag, a' china- és tölgyfahéj, a' Kino- és Káténedv, a' timsó, a' timpógyökér, a' körsöbogarok, a' rhebarbara, a' narancsszinű Kén-Dárdacs, a' mákony, a' hugyag-, a' higany, és ólomkészítmények és a' gáliczok, és mind belső mind fecskendésképpen alkalmaztattak. Miként és milly környülményekben használhassanak az előbb említett orvosságok, azt a' különös gyógyjelentések' megvilágosításából tanulhatni ki. A' *Boroszlói Gyűjteményben* olvastatik egy példa, hogy a' hozzájárult hideglelés egy igen makacs utókankut gyógyita meg. Úgy *Tode* is beszéli, hogy egy utókanku, minekutána minden orvosságok félre tétettek, magától elmúlt.

52. §.

A' petyhüdtségtől származó utókankunak orvoslása.

Az utókankunak e' formájánál a' balzsamos, erősítő, és feszesítő (tonicus) szerek leginkább jelentődnek, különösen a' kopaiva-balzam és a' terpetin itt igen hasznosak. A' kopaiva-balzamat adhatni vagy csöppenként czukorral vagy utána vizet' iván; naponként 3szor 15—20 csöpp teszi a' közép adatot, dósist, De mivel ezen

esőppeket gyakorta a' Beteg' nem tűri, azért labdacsharmában még jobb rendelni.

Rec. Bals. Copaivae unc. β.

Extr. Stip. Dulcamar dr. jj.

Pulv. rhei opt. dr. j.

— G. mimosae q. s.

u. f. l. a. pil. gr. ij. consp. pulv. Cinnam. d.
ad scatulam.

Sig. Napjában 4szer 7 vagy 8 darab vétessék.

A' mirhával öszvetett terpetin itt különös hasznú.

Rec. Terebinthinae venet. unc. β.

Myrrhae electae dr. j.

Succi inspiss. liquirit. q. s. u. f. l. a. pil.
gr. iij. consp. pulv. Cinnam. D. ad sca-
tulam.

Sig. Minden 3 órában 4 labdacsharm vétessék.

Örizkedni kell a' balzamokat igen nagy és a' személyes elfogadhatósághoz nem illő adatokban rendelni; gyakorta, ha velek vigyázatlanul élnek, vizellésbéli bajokat okozhatnak.

A' mirhával öszve tett vasgálicz is ide tartozik.

Rec. Myrrhae electae dr. jβ.

Ferri sulfurici dr. iij.

Pulv. rad. Tormentillae dr. ij.

Mucilag. Mimosae q. s.

u. f. l. a. pil. gr. ij. consp. pulv. Cinnam.
D. ad scatulam.

Sig. Napjában 4szer 7 darab vétessék.

A' káté - vonat a' következő alakban nagy hasznossal adathatik:

Rec. Catechu dr. iij.

Pulv. rad. Rhei opt. dr. jβ.

Terebinthinae venet. q. s.

u. f. l. a. pil. gr. ij. consp. pulv. Cinnam.

D. ad scatulam.

Sig. Napjában 4szer 5 labdacsh vétessék.

Lehet éppen így a' Kinót is adni, vagy kátéval vagy mirha-vonattal egyenlő mértékben őszvetéve.

A' *Walch*-tól javasolt China is illik erre a' kan-kuformára, kivált ha az á. n. Atonia igen nagy és az egész életmivűségen igen szembetűnik. A' következő formula ide való;

Rec. Cort. Chinae reg. opt. dr. vj.

Inf. in s. q. V. fer. per 1½ hor.

Colat. unc. viij. refriger. adde

Trae op. simpl. gutt. viij.

Syr. Balsami peruv. unc. j.

M. D. Sig.

Minden 2 órában 2 teli evőkalánnal vétessék.

A' nagyon izgékony, kivált a' pöffedt (leucophlegmaticus) testszerkezetűeknél, lehet a' régibb esetekben kőrösbogarakat is, de vigyázva és alkalmas vételékben, rendelni.

Rec. Pulv. Cantharidum gr. ij.

Camphor rasae gr. vj.

Sacchari lactis dr. iij.

m. divide exactissime

in pulv. aequales Nro. xij.

D. Sig. Reggel és estve egy por vétessék árpaká-sa - nyálkában.

Mesterséges tejformában a' kőrösbogarakat még jobb adni:

Rec. Pulv. Cantharid. gr. iij.

— G. Mimosae dr. ij.

Sacchari alb. dr. vj.

Amygd. dulc. excort. unc. j.

misce terendo

invicem et sensim

affunde

Aq. destill. simpl. unc. viij.

u. f. l. a. emulsio.

D. Sig. Minden 2 órában 1 teli evőkalánnal vé-
tessék.

Mihelyt a' körösbogarakkal éléskor vizellésbéli ba-
jok véletlenk észre, 's ezek a' megkevesített adatkor is
nagyobbodnak: azonnal el kell állani tőlök; a' kámfo-
ros főjet az ilyenkor káros következéseket leghama-
rébb elhárítja.

Egy *Blancard*-tól és *Clossius*-tól leginkább aján-
lott és *Walch*-tól is igen dícsért Labdacs-gyurát (pi-
lularis massa) a' már fölyebb ajánlott szereknek igen
hathatós vegyületéből áll:

Rec. Terebinthinae

Extr. Gentianae

singul. dr. iiij.

Kino

Ferri sulfurici

singul. dr. jß.

m. f. l. a. pil. gr. ij. consp. pulv. Cinnam.

D. Sig. Napjában 4szer 10 darab vétessék.

Crawford a' legújabb időben a' Kubéb - magokat
ajánlá napjában 3 vagy 4szer egy teli kávé kalánnal
vizzel, mint igen bizonyos és hamar gyógyító szert
bevenni. A' ki a' Kubébmagnak munkálatjait általyá-
ban és a' kanku' természetét ismeri; könnyen észreve-
szi, hogy ezen szer csak az itt szóban lévő utókanku-
nál *ex atonia* lehet. hasznos, a' gyúladásos kankunál
pedig és más utókankuformáknál ártalmos.

Az újabb időben folytatott kísértések a' Kubébma-
gokkal az utókankunál semmi fontos nyereséget nem
adtak; úgy látszik, hogy az Orvosok már kevesebbet

biznak ezen szerben. Az izgékony személyeknél ez is könnyen vizellésbéli bajokat szülhet.

Az itt jelentődött befecskendésekben is erősítő, balzamos és öszvehuzó szerekeknek kell lenni; ilyen esetekben ezek is jót tehetnek. A' következő, *Augustin*-től javasolt befecskendésnek jó foganatja van:

Rec. Catechu

Myrrhae

singul. dr. j.

solve in

Aq. Calcariae ustae unc. jv.

D. Sig. Befecskendésre napjában 3szor használtassék.

A' *Becker*-től dicsért befecskendés is a' leghathatósabbakhoz tartozik ezen utókankuformánál:

Rec. Cort. Chinae opt. unc. j.

coq. in s. V. per $1\frac{1}{2}$ hor.

colat. unc. x. refrig. adde

Vini rubri unc. ij.

Aluminis crudi dr. j.

M. d. Sig.

Külső haszonra való, mint az előbbi.

A' babír Füz' főzetjét (Oct. salicis laureae) timsóval ezen környülményekben *Cappel* tanácslá, és jónak taláztatott:

Rec. Cort. salicis laureae unc. j.

coq. in suff. V. per $1\frac{1}{2}$ hor.

in colat. unc. viij. solve

Aluminis crudi dr. j.

D. Sig. Mint az előbbi.

Kortum a' gyakorlást Orvostudományhoz való Pótolékjaiban (*Beitrdge*) helyesen ajánlja a' következő igen hasznos befecskendeni valót:

Rec. Gallarum in pulv. redactar. unc. β.

coque cum

Aq. fontis q. s.
 ut f. colat. viij.
 in qua solve
 Aluminis dr. ij.
 Zinci sulfurici gr. ij.

D. sign. Külső haszonra való, mint az előbbiek.

A' legerősebb befecskendésekhez tartozik *Girtan-*
ner-nak im e' vegyítése:

Rec. Viridis aeris dr. vj.
 solve in

Liq. Ammonii caustici unc. ij.

Ebből ő 1 uuncia lepárolt vizre 6 cöppet javasol.
 Csak a' legnagyobb vigyázással a' kevesbbé gerjedékeny
 személyeknél és az igen makacs kifolyások ellen lehet
 ezt alkalmaztatni. *Hoffmann Fridrik* az efféle esetekre
 szánt, következő befecskendni való keveréket *Reme-*
dium divinum-nak nevezi:

Rec. Plumbi acetici dr. j.
 solve in

Ol. Terebinthinae unc. v.
 et adde

Camphore \exists β .

M. D.

Ez a' szer hígítva is még igen izgató, és minden
 rákent isteni neve mellett is a' Halandók ki nem áll-
 hatják. Ide tartozik ama', *Attenhofer*-tól annyira ma-
 gasztalt és minden nem gyulladásos kanku ellen külö-
 nösen ajánlott befecskendő szer is:

Rec. Lapidis divini gr. viij.
 solve in

Aq. saturninae unc. viij.

D. Sig. Belőle napjában 3szor, előbb jól felráz-
 va, egy vagy két teli fecskendővel alkalmaztassék.

A' befecskendéseken kívül hasznosak ezen utókan-
 kuformánál a' nemirészeknek mosása és fürösz tése is
 Erre léles öntetek választatnak, p. o. az illatos fűvek-

ből, vagy a' rozmarin-öntet levendulalélel. *Cappel*, e' végre a' vasas gömböcsök' olvadékját javasolja.

Az erősítő tápláló diaeta, melyet sok ízben minden utókankuformáknál ajánlottak, csupán csak a' gyengeségi utókankunál tanácsos. A' jó és erősítő eledel, mértékletes borital, minden fölöttébbi testi mozgásnak elkerülése, és a' törtőzacskónak hordozása, teszik a' szerencsés gyógyításnak igazi alapját.

Cullen mondja, hogy a' lovaglástól több utókankut látott meggyógyulni; csak a' gyöngeségi utókankunál várhatni ezen diaetái szertől valamit, másutt könnyen árthat.

Ugyanazt mondhatni az elhálásról is, melyet sokan a' makacs utókanku' gyógyítására ajánlottak; de az erkölcsiség is tilt ilyen szereket a' Betegeknek tanácsolni. *Hunter* hólyaghuzókat ajánl a' hugycsőre, csak hogy ezekről ritka Beteg akar hallani. Ezeket könnyebb a' gátra alkalmaztatni, és a' makacs esetekben igen jó haszonnal. *Swediaur* említ egy makacs utókankut, melyben a' Hánytató-gyökér' füstvénynek befecskendése segített volna,

A' villámerő (electricitas) is használtatott a' sokáig-tartó utókankunak gyógyítására, és *Vacca Berlinghieri*-től igen dicsértetett; ez is csak a' szóban lévő formánál tehet jót; egyébütt haszontalan és gyakran igen ártalmos. *Birch* a' villámerői ütések alkalmaztatá; de jobb *Sprengel* szerint a' sugárcsomót megkísérteni, próbálni.

53. §.

Gyógyítási rendszabások a' beteges ingerletességgel járó utókanku formára.
nézve.

Sokkal bajosabb ezt a' formát orvosolni; minden erőszakos velebánds itt sok kárt tehet. Szerencsés ki-

menetelt csak akkor reménylhetni, ha a' szerek a' Beteg' személyes elfogadhatóságához illenek. Ezt ambár minden kankuformákról mondhatni: mégis az itt szóban lévő, beteges ingerletességből támadó, utókanku' neméről legszorosabban értetődik. Legszerencsésebb ezen utókankuforma körül az, a' ki a' chronikos gyúladékonyságnak ideáját jól eszében forgatja. Itten minden izgató, kivált minden balzamos, égényolajos, tonicus és összevonzó szereknek el kell maradni.

Belső haszonra valók az ásványsavak; vagy a' kén-savanyú illatos Festvény naponként 3, 4 izben 30., 40 csöppig vízzel adva, vagy pedig a' Haller' savanyja imígy rendeltetve:

Rec. Dti. Salep tenuioris dr. vj.

Mrae sulfurico-acid. unc. β.

Syr. Rubi idaei dr. j.

M. D. Sig. Minden 2.órában egy teli evőkalánnal vétessék.

Ha az érzékenység igen nagy és a' Beteg fölötte nyugtalan: akkor *Cappel* javaslása szerint, tanácsos az utókankut Mákony-festvénnel, belőle napjában 3szor 5, 6 csöppet adván; gyógyítani. A' némellyektől ezen környülményekben ajánlott ólom-ezukorral való belső élés is az újabb időkben derék haszonnal próbáltatott. Adtak belőle napjában négyszer $\frac{1}{4}$ gránt ugyan annyi mákonnyal és kevés czukorral. Egy esetben ezek a' porok három nap alatt tökéletes gyógyulást okoztak. Az efféle makacsabb utókanku ellen a' Calomel is mint gyúladásellenző szer jó szolgálatot tehet. *Medicus* az utókanku' gyógyítására a' nemirészekről a' szőrt tanácslá lenyírni; ezt ezen utókankuformánál még legelőbb vélhetni hasznosnak.

Nehéz eme' formánál a' czélszerű befecskendéseket a' Beteg' személyes testszerkezetéhez szabni; könnyen fölöttébbi izgatás származik, és a' hol ez történik, ott a' baj gyakran egyszeribe megrosszabbodik. Minden be-

fecskendések között leginkább *Girtanner*-nek már a' 27. §ban előadott keverékjét ajánlhatni itten, olly vigyázattal, hogy a' mákony' adatjai és az ólomeczetái csak igen apródonként nagyobbíttassanak.

Ide illik az eczetsavas Horgagnak (fehér gálicz) *Henry*-től ajánlott olvadékja is; ez a' szer csak igen egyszerűen rendeltetik:

Rec. Zinci acetici gr. viij.

solve in

Aq. destill. simpl. unc. vj.

D. Sig. Langyosan napjában 2 vagy 3 szor alkalmaztassék.

Ama' *Schlegel*-től ajánlott és már a' 27. §ban felhozott Máktéj is borostyán Medgy-vizzel, ide tartozik. Ide tartozhatott azon utókanku is, melly már két esztendeig tartván, *Fletcher* által tengervizzel való befecskendezéssel gyógyítatott-meg. A' babír fűzfa' héjjának *Cappel*-től ajánlott főzetje mákony-vonattal, mellyet ő az ilyen eseteknél hasznosnak mond, itt nem javasoltatható. Igen szükséges ezen utókanku-formánál az életmódra ügyelni; az eledelek' szoros megválasztása, minden csipős és igen izgató ételeknek eltávoztatása, a' léles (szeszes) italoktól, erőszakos mozgásoktól, nemiközösüléstől való tartózkodás, és a' nemirészeknek gyakrabbi füröszttése langyos téjben, a' *suspensorium*' gondos viselése: ezek azok a' szerek, mellyeknél fogva ezt a' fölötté terhes utókankuformát elháríthatni. Ha így sem mehetni semmire, és az előbb mondott szereknek legszorgosabb alkalmaztatása foganatlan; akkor az itt bizonyosan lappangó franczuz dyscrasia ellen kell, a' mesterség' rendszabásai szerint, dolgozni.

54. §.

A' helybéli romlásokkal járó utókanknak orvoslása.

Ollyankor, ha az Orvos a' 48. §ban előadott ismértető jelekből és kivált a' szoros megvizsgálás által valamely helybéli, és az utókankut föntartó romlásról meggyőződött; csak az ollyan szerektől várjon segítséget, mellyek a' jelenlévő romlásokat elháríthatják, és a' beteges részben a' rendes reproductiót eszközölhetik.

A' belső szerek itt csak annyiban alkalmaztathatók, a' mennyiben vagy eme' helybéli romlások, a' mint gyakorta szokott lenni, holmi franczus jelekre mutatnak, vagy az egész életmivűsége olly mélyen és erőszakosan hatottak-be, hogy belőle valamely közönséges forma fejlődik. Az első esetben a' francozuellenes orvoslásnak van helye, a' másodikban az Egész' állapotjának szoros megvizsgálása és a' történt behatásnak gondos megfontolása határozza-meg és vezesse az orvoslást.

Befecskendésül itten több vegyítékek ajánltattak és symptómái tekintetben jó sikerrel alkalmaztattak; de a' gyökeres orvoslásra nem látszanak elegendőknek. A' rágó sósavas Higagnak *Monteggid*-től ajánlott olvadékja némineműképpen ide illik:

Rec. Hydr. muriatici corrosivi gr. j.

solve in

Aq. destill. simpl. unc. iv.

D.

Más higanykészítményeket, kivált a' fel nem olvadhatókat soha sem kell befecskendésül használni. Helyes okból veté-meg tehát *Cappel* a' *Girtanner* től javasolt enyhe sósavas hígacsos befecskendő szert. Azonban *Girtanner* helyesen dicséri imc befecskendést:

Rec. Kali caustici dr. β .

solve in

Aq. destill. simpl. unc. vj.

cola per chartam.

D. Sig. Napjában 3szor alkalmaztassék.

Minden külső szerék között megkülönbözteti magát ezen utókankuformánál a' gyertyácskákkal élés. Mihelyest bizonyos, hogy a' kankut valamely, hugycsőben lévő formabéli romlás okozza: ezeknek alkalmaztatása legjobban 's leghamarébb segít.

Magától is értetődik, hogy a' viasz-szálakat (*bougie*, *Rörchen*) a' megkívántató vigyázattal és ügyességgel kelljen alkalmaztatni, ambár *Swediaur* említ egy nevezetes esetet a' maga munkájában, a' hol egy igen sokáigtartott utókanku a' katheternek fölötté ügyetlen alkalmaztatása által gyógyúlt-meg. A' betoláskor sok vér folyt-ki, és reá gyulladás következett; hihetőleg az eszköz' bevitelkor valamely kidülledő fekély szakasztódott-fel, melyre osztán könnyen, mint az egyszerű sebnél, gyógyulásnak kelle szármoznia; kivált ha a' higannyal való belső élés által ezen régi fekélynak franczus voltát is igyekeztek eltörölni.

Az itt általyában jelentett gyertyácskák vagyis viasz-szálak a' különös gyógyjelentéshez képest sokféle holmiktól készíttethetnek. Akármely flastrom-gyuratból lehet *bougie*-kat csinálni, és, úgykívántatván, haszonra is fordítani. Rendszerint a' patikákban készen lévő egyszerű és ólmozott viaszszálak a' célra elegendők; az elsők fehér viaszból és disznósírból, vagy sárga viaszból és faolajból, az utolsók sárga viaszból és ólomeczetből készíttetnek. A' flastrom-nyíredékből készültek nem olyan jók, mint a' *Walch*' módja szerint mártottak; ő e' végre pamut fonalakat javasol a' tűzön felolvadt vegyítékbe mártogatni mind addig, míg eléggé megvastagulnak, melyek osztán megsimíttatnak és tökéletesen elkészíttetnek. Ezeket a' *Hecker*-löl

felolvadható szálak gyanánt dícsért, gyertyácskákat, készíthetni higanytapasz-gyurátból is, és több történeteknél némi haszonnal élhetni vele. A' viasz szálak' legnagyobb foganatja, kivált ha a' hugycsőbéli elszűkülésekről és vastagodásokról van a' szó, áll azon munkamíves kiterjesztésben és állandó nyomásban, melyet okoznak; azért a' rugós szálak sok esetben minden egybeknél többet érnek. Ezek között különösen ajánlhatni (a' mint már fölyebb említők) *Pickel*-ét, de kivált a' *Herbst* által városunkban (Boroszlóban) készülteket; az utolsók magokat simaságok, hajlékonyságok és tartósságok által különböztetik-meg.

A' viasszalak' betolásakor, a' mint már mondtuk, vígyázat és türedelem kívántatik-meg; leginkább azon kell lenni, hogy elejéntén csak a' vékonyabb, és a' vastagabb mindég utóbb vitessék a' hugycsőbe; azért először legjobb vékony húrokat tolni bele. Kezdetben sokáig sem kell a' gyertyácskákat benn hagyni, mert e' miatt könnyen hugyrekedés támadhat.

Ezen helybéli romlásokról, mint a' gyúladásos kankura következni szokott hugycsőbéli bajokról, a' mindjárt jövő §ban fogunk még szólni.

55. §.

A' makk' viszketése.

A' kanku' következései között igen kellemetlen, gyakran egészen magára hagyatott baj, a' makk' viszketése, melyhez néha szokássá-vált *Chorda* kapcsolódik. Eredetét részint a' tagnak fölöttébbi érzékenységből, részint a' hugycsőnek csekélyebb romlásaiból látszik venni, 's azért a' szerek' választásakor igen tanácsos, ezen modificációkra ügyelni. Gyakorta ezen viszketést holmi apró alig látszó nyirkos kiütés okozza, a' melly többnyire a' makkanku után, de azonban néha a' hugycső-kanku után is mutatkozik és a' viszketést

okozza. Valamelly ottan volt gyúladékonytság által szokássá - vált, vértörlődásra való hajlandóság látszik ezen kiütésre alkalmat adni. Csakhogy nem kell ám a' makknak ezen viszketését ama' nem franczus történettel felcserélni, a' melly *Herpes praeputialis* név alatt jön elő, és *Batemann*-tól, *Rayston*-tól legjobban íratott-le. Emez áll t. i. apró alig látszó és egymásba folyó pattanásokból, és többször fordul a' nőtelen és mértékletes férjfi személyeknél, mint a' nemiközösülést gyakorlóknál elő.

56. §.

Előremondás a' makk' viszketésénél.

Ez a' baj se nem ragadós se nem veszedelmes, legtöbbször inkább a' megbontakozott forma' és vegyülés' következésének lenni látszik, 's egy innen eredő hibának; legalább nem tudunk olyan esetet, a' hol belőle másodszori franczu származott volna. Legroszabb benne az, hogy elenyészhetik és kevés idő múlva mégis vizatér. *Fritze* beszél egy emberről, a' kinek többször volt kankuja, de mindég könnyen kigyógyult belőle. Ezen embernél akkor szokott a' kiütés megjelenni, — ha az elhálást egy ideig nem gyakorolta, utánna mindég hirtelen elmúlt, de 8 vagy 14 nap múlva szinte azonképp' vizakerült.

57. §.

E' történetnek orvoslása.

Ambár ezen történet' elhárítására nem sok szerek kívántatnak; mégis a' bizonyos és szerencsés gyógyítás végett az illő szernek' helyes választása igen szükséges. *Girtanner* elektrikos szikrákat javasol kihuzni a' tagból. *Fritze* friss mézvízből és téjből álló befecakendé-

seket ajánl, és a' gátra kámforral gyurt körösbogár tapaszt vagyis flastromot. *Hunter* néhányszor napjában egy viasz szálát javasol a' hugycsőbe fel 's alá huzni. A' kiütés ellen, mosásúl, gyöngé, rágó sósavas Hígag-olvaszték (4 grán 1 font vízre), vagy fojtósavas Hígacs' nedvel kevert víz (15 csöpp 1 fontra), vagy ólomczukor-olvaszték, $\frac{1}{2}$ scrupulus egy font vízzel, ajánlatik. Szintúgy a' kénmáj', vasas gümböcsők' és a' vassgálicz' olvasztékjai is jóknak tapasztaltattak. Sokan a' fűzfa' héjjának kevés égethorral vegyített főzetjét is hasznosnak találák mosásúl. Az efféle viszketés' tulajdon tevő okának helyes elgondolása, és kivált annak, a' mit az utókankunak külömbféleségéről az előbbi §ban mondottunk, figyelemre vétele, nyilvánosságá fogja tenni, miként kelljen az éppen most itt általyában előadott szereket különös esetekre alkalmaztatni. A' bajnak igen makacs volta a' Hígannyal való orvoslást is ki fogná menteni.

58. §.

A' hugycső' elszükülése.

Teljes okunk van ezen bajt gyánítani, ha a' Beteg fájdalommal vizell, a' hugy' sugara igen vékony vagy szétoszlik vagy az egyik vagy másik oldalra irányzódik, 's végtére a' betolt gyertyácska akadályra talál, nehezen vagy éppen nem vitethetik belyebb. Az ilyen elszükülést okozhatja vagy a' hugycső' belső falának megvastagodása, vagy a' benne lévő szűmölcsös kinövétek, vagy a' hugycsőnek görcsös összehuzódásai. Igen gyakran bőrpállással is van az elszükülés egybekapcsolva, a' melly fekélyekre ad alkalmat, mellyeket a' szorosabb vizsgálás ismértet meg. Mivel több csatornák előrement gyúladás nélkül elszükülhetnek; ezen okból a' hugycső' elszükülését sem akarták a' kanku' követke-

zésbéli bajának tekinteni; erre leginkább *Hunter* adott alkalmat, némelly előrement kanku nélkül támadt hugycsőbeli elszűkülés' példájánál fogva. Megengedhetni ugyan, hogy vannak olyan hugycső-elszűkülések, melyek a' leghibásabb képződésből vagyis formálódásból veszik származásokat, de bizonyos másfelül, hogy a' hugycső' gyúladása mindenféle beteges változásokra adhat okot, melyekből ezen csatorna' elszűküléseinek szükségesen kell támadniok.

Az ilyen elszűkülések igen lassan származnak, gyakran több, sőt néha 20, 30 évek is elmúlnak a' volt kanku után, minekelőtte az elszűkülés 'annyira men, hogy a' Beteget segedelem' keresésére kényszerítse.

59. §.

Külömbisége a' hugycső - elszűkülések' több formájának.

A' viasz-szálak' betolása minden adott ismértető jelek között legbizonyosabban látszik eme' külömbiséget kieszközölni.

A' hugycső' belsejének megvastagodásából származó elszűkülés az, midőn a' viaszszál mindég ugyan azon helyen, és pedig a' hugycső' egész körületén találakadályra, és a' melly se belső, se (a' viaszszálakat kivéven) külső orvoslás által soha nem változik, és valamennyi között leglasabban nevededik.

A' hol szümölcsféle kinövések (ezek keresztben fekvő kidülledésekként is mondatnak jelen lenni), melyek részint az előrement fekélyek által, részint ezek nélkül is, csupán a' beteges vegetatio által származhatnak, vannak jelen: ott a' viaszszál mindég ugyan azon helyen talál az akadályra, csak hogy kisebb darabon és itt is rendszerint általmehet. Erre nézve a' test' minemúsége is, a' mennyiben a' szümölcsökre 's egyéb beteges változásokra inkább vagy kevesebb hajlandó,

néminemű világosítást nyújthat. *Walch* azt állítja, hogy némelykor itten a' belül kinőtt testet kívülről is érezhelni.

A' görcsös összehuzódástól származó hugycső-elszükülésnél az igen fontos, hogy a' viaszszál gyakran igen könnyen, és néha csak nagy nehezen tolathatik-be, és az akadály nem mindég egy helyen találtatik. A' hugycső ilyenkor igen érzékeny; a' Beteg a' hólyagját többnyire nem ürítheti - ki egészen egyszerre, és belőle az utolsó csöppek mindég igen lassan folynak-ki.

60. §.

Az okok, mellyek a' hugycsőnek efféle elszüküléseit előrekészítik és segítik.

Már a' kanku' orvoslásánál említődött, hogy a' hugycsőnek elszüküléseire a' gondatlan, erőltetett vagy fonák velebánás adhat előre alkalmat.

De bizonyos hajlandóság is szükséges hozzá; és a' hugycsőbeli megvastagodás, az ilyen változásokra való elkészültség nélkül, minő a' görvénynél és a' köszvény-nél találtatik, legkevesebbé fogna támadni.

Minden okot adó ártalmak között az izgató, közönséges helybéli orvoslással való visszaélés, és az ólom-szereknek bővebb alkalmaztatása, fő helyen áll. Több egymásra következő kankuk is könnyen adhatnak a' hugycső' elszükülésire, kivált a' görcsös összehuzódásbélire, alkalmat.

61. §.

Előremondás a' hugycső- elszükülésnél.

Ezen történet a' kankunak legsürgetőbb 's legfontosabb rosz következései közé tartozik. Kezdetben az Orvosnak ügyessége a' Betegnek türelme mellett gyak-

ran hamar segíthet; de ha már a' hugycső annyira elszűkült, hogy a' legvékonyabb vizellet-sugárt sem ereszti által: akkor az innen szükségesen származó hugyrekedés (ischuria) az életet szembetűnő veszéllyel fenyegetheti. Ha ekkor a' rekedés el nem háríttatik; akkor vagy a' hólyag pukkanik-el, vagy ezt a' szél üti-meg, vagy a' vizellet a' hólyag' nyaka és a' görcsös elszűkülés között meggyűlvén, itt a' hugycsőt kiterjeszti és gyúladást, evesedést okoz; utóbb a' közel-lévő sejtszövetbe veszi magát, sőt néha a' tökzacskóba le, és itt gyúladásokat, evesedéseket támaszt, melyekre üszög következik, vagy igen soká tartó és macacs tályogok és csőfekélyek a' középhusban. A' Beteg az első esetben vagy meghal hamarjában az üszög miatt, vagy szerencsétlen környülmények között lassabban ugyan de szintolly bizonyosan ballag, sorvasztó hideg-lelésbe esve, a' halál' karjai közzé.

62. §.

Orvoslásmódja a' hugycső' elszűkülésének.

Az Orvostól rendszerint a' hugycső-elszűküléseknél csak akkor kérnek tanácsot, ha azok már olly nagyok, hogy miattok hugyrekedés támad, midőn osztán két fő dologra kell vigyázni; először a' jelen való ischuriát vagy dysuriát minél hamarébb el kell hárítani, és osztán azoknak legfőbb okát az elszűkülést megorvosolni.

A' hugyrekedés ellen részint a' 41. §ban már említett 's ajánlott szerek javasoltatnak. Ha a' hugyrekedés már egy darabig tartott: akkor a' gyúladékony-ságnak némelly nyomait gyaníthatni, és így ezeket kell a' gyúladásellenző czélarányos orvoslással elhárítani. A' görcsös összehuzódáskor is könnyen támadhat gyúladásos állapot; azért ide valók: néhány piócézáknak a' gátra való feltétele, pépborítékok, felfördök és gözők.

Belsőképpen a' már fölyebb említett mákonyos főjettel adhatni, mind addig míg a' gyúladásos 's utóbb a' fájdalmas történetek meg nem kissebbednek. Ezután valamelly hajlós kathetert vagy viaszszálat kell betol-
 ni próbálni, a' hugy' kifolyhatásának eszközzésére. Csak, ha mindenek a' legnagyobb vigyázattal' és szorgalom-
 mal megtétetvén, a' hugyhólyag' veszedelme mégis nö-
 tön nő, lehet a' hólyagszuráshoz folyamodni, melly az
 együttérzetes hugyrekedésnél adott szabások szerint tel-
 jesítetik.

A' hugy' folyásának beállása után azonnal a' hugy-
 csó' elszűkülésének elhárításához kell látni. Már fölyebb
 mondók, hogy mennél egyszerűbb a' viaszszál, annál
 alkalmasabb ezen célra; valamelly csekély gyúladé-
 konyság' gerjesztésére a' betegesen megváltozott részben
 és így a' rendes állapotnak vissza állítására, nem szük-
 séges egyéb, állandó nyomásnál. Minden rágó szerek-
 nek bevitele a' *Hunter*' szerszáma 's más készülétek ál-
 tal, könnyen tetemes kárt okozhat, mert a' merevény
 rágó szerek töredékenyek, a' folyók pedig a' legna-
 gyobb vigyázás mellett is szétterjednek és a' közellévő
 részeket meggyúlasztják. *Frank József* (I. Reise nach
 Paris, London oc. Wien 1804. 1ter Th. pag. 233.) azt
 állítja, hogy *Home Edvard*, *Hunter*' veje, a' Sz.
 György' ispotályában nagy szerencsével használja a'
 hugycsó' szűküléseinél a' rágószereket, a' nélkül hogy
 ezeknek alkalmaztatása' módjáról bővebben előadná,
 a' hol azt is előhossa, hogy az azokra következő fáj-
 dalmak, mellékhere-gyúladás, és vérfolyások a' kez-
 dődő gyógyulás' szerencsés jeleinek tartatnak. Legtöbb-
 nyire az ángoly Orvosok, a' mint mondja, igen sze-
 retik a' rágószereket ezen eseteknél elővenni. De ha
 ez egészen úgy van is, más igen tapasztalt Orvosok
 mégis ezen orvoslás' gyakorlásából nagy károkat láttak
 származni. Így *Saviard* olyan példákat hoz elő, a'
 hol a' Betegek 24 óra múlva a' betétetett rágószerek

után meghallak: itt ugyan az életmivűség' érzékenysége' igen nagynak kelle lenni, de szerencsétlen környülményekben mégis lehetséges. *Wilkinson* említ egy esetet, mellyben a' tenyésznedv' ki nem löködhetését az elszükült hugycsőbe vitt rágószerrek okozták. Minden efféle rágószerrek' bevitelére való készülletekről azt állíthatni, hogy használtatássokat könnyű hallani de nehéz teljesíteni.

Még rosszabb alkalmaztatású és kimenetelű a' legújabb mód, melly szerint az elszükült hugycső holmi metsző hegyű *bougie*-val tágíttatik. *J. Williams* (l. medical, surgical et pharmaceutical Repository 1814. Vol. II.) említ egy ilyen halállal végződött esetet. A' holttest' felbontásakor kitetszett, hogy a' mesterségesen ejtett vágás nem a' szorúlaton keresztül, hanem oldalast valamelly betegesen támadt csatornába 's innen a' hólyag' nyakába hatott. A' hólyag' hártýáji megvastagodva, üszögös foltuak és evességgel bevonva voltak.

Azon készület, mellyet a' hugycső' elszüküléseinek gyógyítására *Ducamp* talált-fel és *Dubouchet* a' legújabb időben még ismeretesebbé tett, igen derék hasznú. Több igen fontos és nehéz ilyen bajak adták elő magokat a' legújabb időkben, mellyek ezen készületnek *ügyes* és *folytatott* alkalmaztatása által meggyógyultak. Ezen eszközöket is *Herbst* nálung igen tökéletesen tudta elkészíteni.

Legjobb a' viasszálat regvel, a' hólyag' kiürítése után, és a' Beteg' hanyatt fekvésekor alkalmaztatni. Először valamelly hűt kell betolni próbálni. és ha ez elsült, akkor a' Beteggel már jól van a' dolog. Csak hogy ilyenkor a' békéstűrés igen szükséges, mert néha több napokig sem sül-el, 's végre mégis bevitethetik. Arra is igen kell vigyázni, hogy vele új cső ne furatassék. A' *Pickel*' és *Herbst*' gyertyácskájának elől gombjok van, 's így könnyen megerősíttethetnek: a

hol a' gombocska hibázik, ott a' viasszálat meg kell hajtani. Elejénte a' húrok tanácsosabbak, mert vékonyakat lehet kiválasztani, és a' hugycsőben megdagadván ezt lassan kiterjesztik.

Ha minden szerek, az elszükülés' elhárítására, sikeretlenek, és a' veszedelem a' hólyagra nézve tetemes kezd lenni, vagy már a' vizellet a' sejtszövetbe is elszivárgott: akkor nincs egyéb hátra, mint a' hugycsőnek az elszükülés' helyén hosszában felhasítása, osztán egy viasszálat behuzván a' gyógyítást annak rendeszerint intézni, mellyel némi veszedelem és sok nehézség van összevegyve.

63. §.

Fekély a' hugycsőben.

Már a' kanku' lefolyásakor lehet valamelly fekélynak származhatását gyanítani, ha a' kanku a' Betegnek helyes magatartásakor is igen sokáig és erősen tart, ha a' vizelléskori fájdalemek bizonyos helyen igen nagyok, és nem csak a' csónakforma árokra, mint a' kankunak tulajdon fészkére, hanem hátra felé is elterjednek; továbbá ha a' kifolyásban sok vérvonások látszanak, és a' fájdalom a' külső nyomáskor mindég egy helyen érződik. A' betolt viasszál a' fekély' táján fájást okoz, és rajta, ha az ev' igen bőven választódik-el, ebből egy kevés marad; és a' kifolyás itt mindég igen kevés, mert a' legkiterjedtebb fekélyből is nem igen sok választódik-el. Gyakran megesik, hogy a' fekélyvel valamelly szokott utókanku van együtt, a' hol osztán az elválasztódás' mennyisége semmit sem határoz.

64. §.

A' hugycsőbeli fekélyek' franczus természetéről.

Mivel a' hugycsőbeli fekély' tüneténye csak az elragadás által kapott kanku után vétetik észre: azért azt franczus formának kell tekinteni. Ollyankor, ha a' katheternek vagy viasszálnak ügyetlen alkalmaztatása által sértődik meg a' hugycső, a' megsértett hely, minden fekély' hátramaradása nélkül, be fog gyógyulni; és ha ezen gyógyulást valamelly jelenlévő franczus kanku gátolja: akkor a' fekély a' franczus anyag miatt emennek természetét veszi magára.

65. §.

A' hugycsőbeli fekély' okai.

Valamelly franczus természetű erős gyulladás szokott a' kankunál a' hugycsőbeli fekélyeknek leginkább oka lenni; mindazáltal mechanikai ártalom is okozhat a' franczus kanku' jelenlétekor olyan sérelmet, a' melly osztán fekélyllyé válhatik.

66. §.

Előremondás a' hugycsőbeli fekélynél.

A' hugycsőbeli fekélyt ollyan formabéli romlásnak kell tekinteni, mellyből az egész életmivűségre nézve a' franczus állapot igen könnyen származhatik. Soha se kell tehát az illyén fekélyt megvetni. Lehetséges ugyan, hogy voltanak a' hugycsőben ollyan fekélyek, mellyekre nem következett franczu; azonban igen könnyű az efféle egyes példákat megpagyarázni, és ezek a' közönségesen helybehagyott nézetet soha meg

nem gyöngíthetik. Egyébaránt a' hugycsőbeli fekély többnyire lassan gyógyúl, mivel a' rajta folyó hugynak izgatása arra károsan hat.

67. §.

A' hugycsőbeli fekély' orvoslása.

Minthogy a' hugycsőbeli fekély eredeti franczus formának tartatik: az orvoslásnak is belsőnek és külsőnek kell lenni. Belsőképpen Higany- készítmények adatnak, leginkább az enyhe sósavas Higacs, a' Hahnemann' készítménye, és Többeknek javallása szerint a' Fojtósavas Higacs. Az utólsóból készített Nedvből napjában 2szer egy csöpp adatik kevés lepárolt vízben vagy a' következő módon:

Rec. Aq. destill. simpl. unc. vj.

Liq. hydr. nitrici gutt. xvijj.

M. D.

Sig. Regvel és este egy evőkalánnal adassék.

Örizkedni kell ezt a' higany- készítményt valamely igen öszvetett keverékben adni.

Helybéliképpen a' viasszalak különösen ajdnlthatók. Minden egyszerű viasszal (gyertyácska) itten izgatást okozhatván a' fekély' lapját felgerjeszti, ingerli. 's így a' gyógyulást eszközzi: azonban a' Hahnemann' felolvadható gyertyácskái, melyek higanytapaszból készítettnek, ide igen jól illenek. Meg lehet a' viasszalak' hegyét higanny-írrrel, vagy a' rágó sósavas higanynak, a' hugycső' egészséges falát nem bántható, gyöngé, olvasztékával is kenni, és így vigyázva betolni. Befecskendésül szinte a' sósavas vagy fojtósavas Higanynak gyöngé olvasztékait használhatni.

68. §.

A' Düllmirigy' megkeményedése

Részint az együttérzetes düllmirigy - gyulladásra, (37 §.) részint e' nélkül is, csupán a' kanku után szokott a' düllmirigy' daganatja (*Prostatocèle* Swediaur.) következni. Minden erőszakos kankunál ez a' mirigy is többé vagy kevesebbé szenved, a' mire a' megdagadt's fájdalmas középhus mutat, Már fölyebb említők, hogy ez a' baj csak igen lassan fejlődik ki, azért sok Betegek azt valamelly. 10.15 évök előtt talán jelen volt kanku következésének soha még képzelni sem tudják. Ez a' baj nem is éppen ritka, és *Girtanner*-nak igaza látszik lenni, midőn a' nehéz vizellést az öregebb korban nem annyira a' vénséget kísérő bajnak, miként sok életben emberek vélik, hanem inkább az illy keményedés' következésének tartja.

69. §.

Megismértetése ezen keményedésnek.

Gyaníthatni ezen daganatot a' gát fölött lévő nyomás' és nehézség' érzéséből, a' nehezen vizellhetésből, a' tenyésznedvnek fájdalmas kiválasztódásából; bizonyosan megismérhetni, ha a' meleg olajba mártott ujj a' végbélbe tolatik, a' hol a' megnagyobbodott és megkeményedett düllmirigyet könnyen tapinthatni. *Le Dran* ezen daganatra nézve ismértetőjelül azon környűlményt veszi-fel, hogy illyenkor a' véghurkából kijövő emészteten a' megkeményedett düllmirigy' nyoma látszik. Ez a' tünetmény igen csalfa és nehezen kieszközl-tethető; azért bizonytalan is. Némelly tünetmények az Orvost és a' Beteget gyakran itt valamelly kő' gyanítására viszik; azonban ezt a' csalatkozást is a' szoros vizsgálás el kellőzi.

70. §.

Ezen megkeményedés' okai.

A' kanku egy legfőbb oka ezen daganatnak; de nem egyedül. A' görvényes és köszvényes személyeknél a' düllmirígynek efféle daganatja mint metastatikus tünet-mény igen lehetséges, 's ekkor osztán éppen olyan tünet-mények mutatkoznak, mint mikor azt valamely korábbi kanku okozta. Ama' híres Orvos *Fothergill* késő vénségében huygrekedés miatt holt-meg, melyet nála egy *Prostatoccele fungosa* okozott, a' nélkül hogy valaha asszonyi személlyel közösködött volna.

71. §.

Jóslat a' Düllmirígy' keményedésénél.

Ezen daganat a' legmakacsabb bajak közzé tartozik, melyet csak legelső kezdetében lehet némi bizonyosságú jó kimenetellel orvosolni. A' hol ez a' daganat már tetemes nagyságúvá lett, ott gyakorta semmi-re se lehet vele menni. Néha meggyúlad az ilyen daganat, és igen sokáigtartó, fájdalmas fekélyek ülik meg. *Petit J. L.* egy ökölnyi ilyen düllmirígydaganatot látott. Hasonló eset jött elő itten néhány évek előtt egy 57 esztendőes úron, a' ki megholt, mivel a' hólyagszűrást meg nem engedte. A' bonczoláskor a' düllmirígy egy tyuktojásnyira volt dagadva. A' bajnak illy makacssága miatt gyakorta elég, ha a' legsürgetőbb tünet-mények elháríttathatnak, a' mi sok izben, miként *Fritze* helyesen megjegyze, szintollyan nehézséggel jár. Gyakran a' hólyag' zárízmainak, véghurkának és az al-végtagoknak szélütése járúl hozzá, a' mitől a' szenvedés és veszedelem még nagyobbodik.

72. §.

Orvoslás.

Mivel ezen történetnél is az orvosi segédelmet csak akkor keresik, midőn már a' hügyrekedésnek első jeleiségei kínozzák a' Beteget: azért mindenek előtt a' hólyagot kell, a' symptomai gyógyjelentés szerint, minél előbb kiűriteni. Igyekezni kell a' kathétert bevinni, a' mi hogy könnyebben történjék, lehet belsőképpen a' Beteggel Belindék-vonatot bevétetni, mákonyos íreket kívülről bekenni, és olajos, nyálkás főzetekből készült klisztéreket, mellyekhez 2, 3 gránmákonny is tétethetik, alkalmaztatni. Erre pedig hajlós, rugós kathétert legjobb elővenni, mellyet néhány napig a' hólyagban hagyván, osztán újabbal 's tisztával válthatni-fel. A' hol azt be nem tolhatni, vagy vele nehezen boldogulhatni, ott úgy kell cselekedni, a' mint a' hügyrekedésnél tanítottuk.

A' daganat' eloszlatására több szerek javasoltatnak, de a' mellyeknek belső és külső alkalmaztatása nem sokat ígér. Ollyankor, ha a' düllmirígy' megkeményedésére a' görvényes testalkotás adott alkalmat, legcélszerűsabb a' Betegnek bürköt, nadragulyát, narancsszínű kén-dárdacsot, és égetett szivacsot (spongyiát) adni-be. A' köszvényes dyskrasiában a' gaják, dár-dany, sisakfű, és a' boroszlánhéj' főzetje tehet jó szol-gálatot. A' franczús kankura következett megkeménye-dés ellen higany-készítmények jelentődnek belsőkép-pen. Külső haszonra hügyagos kenetek, a' higanyos ír, terpetinolaj, a' gátra feltett hólyaghuzók, és olajjal kent viasszaláknak a' hólyagba vitele, ajánltatnak. Ha-szonló végre még a' zuzott bürökfű, vagy az altató na-dragulya' gyökere is javasoltatott. Továbbá a' tenger-víz-fördők, galvanismus, electricitás. és a' gátra fel-

rakott nadályok. De vigyázni kell, hogy a' sok és izgató szerek által a' megkeményült dűllmirigy meg ne gyúladjon, mert ebből igen gonosznmű és fájdalmas evesedés származik. Mihelyest ez történik, azonnal a' mesterseg' szabásai szeriut kell vele bánni,

73. §.

Az asszonyi kankuról.

Általában erre a' formára mind az illik, a' mit a' férjfiak' kankujának eredetéről, saját természetéről, 's annak megelőzéséről 's orvoslásáról mondtunk; csak az asszonyi nemirészek' életmives alkotásának különbsége, és a' történeteknek onnan származó különbözőése, téssen holmi módosításokat szükségessé, mellyekről itt fogunk bővebben értekezni.

A' fejrészemélyeknél is a' hüvelynek és szeméremajakoknak erős viszketésével szokott a' kanku kezdődni, míg osztán a' gyúladás előállván, a' beteges elválasztódás bekövetkezik. Itt a' gyúladás a' szeméremajakokra, csiklyúra, és a' hüvelynek belső, *Girtanner*-nak igen helyes észrevétele szeriut, kivált felső és hátulbó lapján terjed-el, *Bell*-nek nincsen igaza, midőn azt állítja, hogy a' franczus kanku' fészke az asszonyoknál a' hugycsőben, a' jóféle fejrészfolyásé pedig a' hüvelyben legyen. A' hugycsőnek egyúttisenvedése a' ritkább esetek közzé tartozik; 's ekkor is csak egyúttérzésbelinek látszik. Mivel az elválasztó lap itten nagyobb, tehát a' kifolyás is bővebb szokott lenni, és miként a' férjfiaknál, színére és sűrűségére nézve függ a' gyúladás' nagyságának mekkoraságától. Az elválasztott nedvesség az egész lapot bevonja; és ez gyakran olly csipős és rágó, hogy szinte a' végbél' nyílásáig ömlik-el, 's itten fájdalmat és székeröltetést (a' mit ilyenkor végbélkankunak neveznek) okoz, vagy a' czombok' belső oldalára folyván itt gyúladást és ki-

pállásokat támaszt, a' mi a' járást igen fájdalmassá és az ülést is bajossá teszi. Ezen állapotban osztán hideg-
telős történetek is mutatkoznak, és a' Beteg' helyzetét
tűrhetetlenné teszik, csak hogy ennyire mégis ritkán
jő. Rendszerint a' részeknek taplós alkotása 's az innen
következő csekélyebb individualis elfogadhatóság miatt,
a' nyavalya' lefolyása szelidebb, és csak, ha a' kipál-
lások és fekélyesedések nagyobbak, melyeket valósá-
gos franczus fekélyeknek vehetni, nevededik a' késérő
történetek' erőszakossága. Ritkán maradnak-el az agyék-
hajlásbeli feszülések, és gyakorta ezekhez fájdalmas ér-
zemények is járulnak a' hugyhólyagban és középhus-
ban, melyeket az együtt szenvedésből magyarázhatni-
meg.

74. §.

**Megkülönböztetése az asszonyi kanku-
nak a' szokott fejférfolyástól.**

Bár erre nézve gyakorta tévedések történtek: még
is a' gyakorolt Orvosnak nem éppen nehéz ezen bajra
ismerui. Először is a' szármozás' módját kell itt tekin-
tetbe venni; ez igen sokat segít, azután a' franczus
kankunak ime' következő, valóban charakteristikus is-
mértető jeleire vigyázni.

A' gyúladás' nyomai itten nyilvánosságosabbak, és
a' baj' lefolyása is inkább éles (acutus); a' szemérema-
jakok dagadtak, és felső lapjokon legtöbbszörre kipál-
lottak: az égetés a' vizelléskor, vagyis inkább utána,
a' gyúladékonyság' legfőbb stádiumában soha nem hi-
bázik. A' hónapszám' folyása háborítatlanul marad,
's illyenkor a' gyúladékonyság' történetei szaporodnak,
egyébaránt a' személy' állapota nincs megzavarva, és
a' színe olyan mint egészséges korában. A' fejrészemély-
nek virágzó színe lehet, 's mégis iszonyító ragadványt
rejtethet magában.

A' hosszas fejfolyásban minden másként vagyon; valamennyi tünetmények az élet mivűség' igen nagy letyhedtségére mutatnak általyában, de kivált a' hüvelybeli nyálka-elválasztó életművek' elpetyhűdtségére. Eredetét mind azon ártalmak előzik-meg, a' melyek az ilyen állapotot előre készíthetik és okozhatják; a' baj belolyásakor is minden tünetmények fontos gyöngeségre mutatnak. Halovány pöffedt ábrázat, könnyűben uszó szemek, gyakor savanyú felbőfögés, ételnem kívánás és több, gyöngé emésztésbeli jelek, kedvetlenség, bágyadtság, a' havítisztulás' rendtelensége vagy egészen kimaradása, ágyékbeli fájdalma és húzá-ok, a' gyúladásos történetek' jelen nem léte, és bő de nem csipős elválasztódás a' nemi részekből, szokták kísérni a' jó féle fehér-folyást (*Leucorrhoea benigna*.)

75. §.

Jóslat az asszonyi kankunál.

Már fölyebb említettük, hogy ennek lefolyása itt a' tünetményekre nézve szelídebb, mint a' férjfiaknál; de ez csak a' kísérő consensuális tünetményekre és a' következési bajokra nézve igaz, melyek részint több, a' férjfiaknál könnyen együtt szenvedhető, életművek' nem léte miatt szükségesképpen elmaradnak, részint a' hüvelynek általyában kisebb elfogadhatósága miatt ritkábbak. De *Walch*-nak állítása, hogy az elnyomott kankura jövő szemgyúladás (*Conjunctivitis ex suppressa Medorrhoea*) az asszonyoknál elő nem fordul, *nem igaz*; sőt ez az eset nem éppen ritka.

Hanem a' történetek' gyöngébbisége miatt az asszonyi kanku könnyebben és gyakrabban szokott másodszori franczuba általmenni, mint a' férjfiaké. Az amott olly sokszor előforduló kipállások és fekélyesedések a' másodszori bűjakórságnak fölötte kedveznek. A' *Medorrhoea chronica*-ba való átmenetel is, a' nyálkát

itt bőven elválasztó életmivek miatt, igen gyakran történik, és ezt az orvosláskor mindég szem előtt kell tartani. Már *Boerhaave* igen helyesen megjegyezte, hogy az asszonyoknál a' kanku ugyan kevesebb bajt okoz, de tovább tartó és makacsabb, mint a' férjfiaknál.

76. §.

Az asszonyi kankunak orvosoltatása.

Általában az asszonyi kanku' gyógyítását a' kankunál adott közön éges rendszabások szerint kell intézni; a' 26. §ban felvett gyógyjelentések itt is egészen kelendők. Az izgató, és a' ragadványt elrontó befecskendéseket égető Hamagból és rágó sósavas Higagból itt, a' kisebb érzékenység miatt, sokkal könnyebb alkalmaztatni, mint a' férjfiaknál.

Mihelyt a' gyúladékonyság ki van képződve, azonnal helye van a' gyúladásellenző orvoslásmódnak; de véreeresztéshez csak igen ritkán lehet fogni, mert a' legnagyobb stádiumban sem olly erőszakos a' gyúladás, mint a' férjfiaknál tapasztaltatik. Azért itt, a' férjfiak' kankujánál a' legnagyobb gyúladásra nézve annyira tilalmaztatott befecskendéseket is, használhatni, egy kevés langyos téjből magányosan vagy kevés mésvizzel, vagy az ólomczukornak igen feleresztett olvasztékjából Erre legalkalmasabb vagy a' szokott méhfecskendő, vagy valamelly domború és lukacsos végű hergefecskendő, vagy végtére a' *Girtanner*-tól javasolt, melly egy, 4, 5 hüvelknyi hosszú, csak 2 lineányi átmérőjű vagyis üregű, és 6 vagy 8szor átlukasztott földű elefántcsont-csőből áll; ezen utolsóra egy rugós-mézgából készült palaczkocská, mellybe mintegy egy csészényi folyóság fér, van csinálva.

A' lágyító, enyhítő gőzök itt különösen ajánltathatók; mellyeket *Swediaur*' javaslsáaként valamelly spongyiánál fogva lehet alkalmaztatni. A' czombok'

belső lapjának kisebesedése ellen a' *Swediaur*-tól ajánlott ír, 1 unczia ürűzsirból és 2 unczia édes olajból, igen jó; a' Horgaggal vagy ólomfejérrrel készült frisek sem megvetni valók.

Magokat a' szemérem részeket, mint Némellyek tanácsolják, kezegetni ártalmas; de ha rajtok fekélyesedések vannak: akkor azokra egy kevés szürke higanyírt, vagy egy scrupulus enyhe sósavas Higacsból és egy lat Rózsairból álló vegyítéket lehet kenni.

A' higannyal (kénesővel) élés az asszonyi kankunál, a' másodszori bujakórság' vezedelme miatt, mindenkor tanácsos. Ha kifekélyesedések vannak jelen: akkor mindjárt elejénte a' higanyos kúrát kell elővenni; egyébbaránt a' higanyos orvoslás mintegy 16 vagy 20 napig tarthat; mint a' két esetben a' szelídebb készítmények, millyen a' *Hanemann*-é, és az enyhe sósavas higacs, választatnak.

A' gyúladékonyság' vége felé, és ha kivált a' test-szerkezet a' kifolyást sokáigtartóvá tehetné: akkor tonicus és öszvehuzó befecskendések jelentődnek. A' férjfiak' kankujánál e' végre ajánlott szereken kívül, lehet a' *Swediaur*' befecskendéseit is mésvizből Lélel (borszesszel), vagy a' kék Gálicznak lepárolt vízben való vékony olvasztékjával (5, 6 gránt 1 font vízben) haszonra fordítani. A' méhhüvelynek elszükülése ritkán jó elő; és ha történnék is, nem lehet tőle félni, mert soha sem olly nagy, hogy a' jövődébéli szülésnek tetemes akadályt vehetne.

A' Makk' kankujáról.

77. §.

E' formának meghatározása és lefolyása.

A' makk' párkányának vagyis koronájának valamely nyúlós nedvességnek elválasztásával járó gyúladása, neveztetik *Makkankunak* (Balanitis) *Blennorrhoea balani*.

E' formánál a' fájdalom a' szenvedés' helyén és a' makktüdben vagyis előbőrben érzik, kivált a' hol emez a' gyúladékonyságot fűdi, melyben mindég valamennyire részt vesz; rendszerint a' hugycső itt nem bántódik, azért is a' vizelés egészen szabad; azonban vannak esetek, a' hol a' makkgyúladás (Balanitis) a' kankuval egymást felváltogatják, vagy egymással párosodnak, és ekkor az utolsónak történetei fordulnak elő. A' monybegyeredések gyakran fájdalmasok; mindazáltal ezt a' kellemetlen érzeményt nagyobbára a' gyúladt előbőrnek feszülése okozza. A' makk' párkányának gyúladt részén nagy viszketés közben a' nedvesség vagy közvetlenül a' meggyúladt helyből szivárog ki, vagy bőrlepállások történnek, és ezekből ömlik a' nedvesség, de a' kifolyás mégis mindég a' makk' párkányát környező mirigyekből veszi eredetét. Az előbőr hátrahuzattatván, valamely fagyuforma boríték tűnik szembe.

78. §.

A' makkanku' okai.

Előrekészítő oka ezen formának a' makk' nagyobb érzékenysége, melynek az igen hosszú előbőr különö-

sen kedvez. Ritkán fordulj ez a' forma elő, a' rövid vagy környűlmetélt előbőrűeknél.

Alkalombéli oka mind az, a' mi a' makk' párká-nyát és kivált az ezt környékező barázdát felizgathatja és gyúladásba hozhatja. Tisztátalanság, a' testtel való nem gondolás, sőt talán a' rossz és szűk tápláltatás is okozhatják ezen formát. De leginkább a' franczus anyag miveli ezt. a' melly más személyről a' makk' párká-nyának valamelly érzékeny részére vivődvén - által, ilyen gyúladékonyságot gerjeszt, 's egyszersmind ezzel az elragadhatóságot közli.

A' makkankunak feltételes oka a' makk' párkánya' mirígyeinek gyúladékonyságában áll, melly a' csónak-forma árokbeli kankunál lévőhöz igen hasonló.

79. §.

A' franczus és nem franczus makkanku között lévő különbség.

Minthogy ezen kérdésnek elhatározása: mennyire legyen a' makkanku valamelly jelenlévő esetben elragadható? egészen a' makkanku' szoros ismertetétől függ: azért a' Diagnosisnál igen fontos annak meghatározhatása, miben különbözzék tulajdonképpen a' franczus makkanku a' nem franczustól.

Azon gyúladás, melly mindjárt valamelly gyanús elhálásra következik, hamar kiképződik és kipállásokkal van együtt; rendszerint franczus makkankunak tarthatatik. Ez magát makacs lefolyása által különbözteti meg leginkább. A' nem franczus formánál legtöbbször igen hosszú előbőr és sundaságra való hajlandóság véteik észre.

80. §.

Jövendőlet a' makkankunál.

Bár melly csekélyek szoktak is a' makkankunál a' tünemények lenni; mégis ezek a' franczus természetű formánál és jelenlévő kipállásoknál igen fontosak lehetnek. Ha a' gyúladékonyság elterjed: az egész előbört is könnyen elfoglalja, és ekkor ez vagy a' makk' előtt záródik össze és *Phimosi*-t (makkbezáródást) formál, vagy gyakrabban, a' záródás a' makk mögött történik, 's innét igen veszedelmes *Paraphimosis* (makkizáródás) támad. Továbbá a' kipállások fekélyekké fajulhatnak és a' makk' hátulsó karimája körül lévő rákfekélyek (Schanker) az úgynevezett (Corona veneris) vénus' koronáját képezhetik; a' mi nem csak igen fájdalmas betegséget szül, hanem a' másodszori bújakórságot szinte elkerülhetelenné teszi.

Ezen formánál, mint következési baj, a' makknak érzékenysége betegesen annyira nevededhetik, hogy a' legcsekélyebb gyakorta kimagyarázhatatlan okra is a' makk' párkányan könnyen gyúladékonyság, vagy valamelly kölesforma viszkető kiütés támad; kivált a' döröslés az egészen tiszta elhálás alatt is, képes az ilyen már elenyészett következési bajt újra előhozni.

81. §.

A' makkanku' orvosoltatása.

A' közönséges nézetekből azon gyógyjelentéseket, mellyek a' franczus makkanku' gyógyítást vezéreljék, nem nehéz kifejtetni. Mindent a' jelenvaló formának gyógyítására és a' másodszori bújakórságnak megelőzésére kell intézni. E' két gyógyjelentés teljesedik mindenek előtt a' legszorosabb tisztaság által, mellynek megtartása a' makkankunak megelőzésére általában

szükséges, és a' nem franczus makkanku' gyógyvítására különösen elegendő. E' végre valamely, mészvizből és téjhől álló vegyíték, vagy jól feleresztett ólomvíz használtatik. A' hol az előbört nehéz hátrahuzni: ott a' fönn nevezett szereket az előbör és makk között kell fecskendni valamely kis fecskendővel, míg osztán a' paraphimosis' fenyegetődzése nélkül az előbört ismét hátrahuzhatni. Ha ilyenkor kipállások tűnnek szembe, mellyeknek színe szalonnás, és tovább tovább rágódnak: akkor a' rágó sósavas higagnak gyöngé olvasztékját, mellyhez kevés mákony-festvény is tétetik, lehet tépéssel felrakni:

Rec. Hydr. muriat. corrosivi gr. ij.

solve in

Aq. destill. simpl. unc. ij.

et adde

Trae op. simpl. \varnothing j.

M. D. Sig.

Külsőképpen alkalmaztassék.

Lehet a' fojtósavas higacsnak igen feleresztett olvasztékját is (1 csöp fojtósavas higacs nedvet egy unczia lepárolt vízben) e' végre használni. Némelylek a' gyöngé vörös higag-írt is ajánlják, csakhogy ez a' nagyobb gyúladékony-ság' jelenlétekor gyakran igen káros következésű lehet.

Az eddig leírt történetek a' franczus makkanku' jelenlétét nyilván mutatják, ha a' *venus' koronája* ki-képződve látszik. Ilyenkor mindég a' higannyal való élés jelentődik. Leginkább adatik az enyhe sósavas higacs, a' *Hahnemann-é*, és a' rágó sósavas higag; e' mellett az első napokban a' gyúladásellenző diatét, utóbb pedig a' higannyal éléskori még szorosabban meghatározandó magatartást kell követni.

Jó, az orvoslás alatt a' nemirészeket valamely tartóban hordozni 's felkötni, és a' Betegnek a' többszöri nézegetést és tapogatást azokra nézve megtiltani.

A' kankunak következesi bajaira, ú. m. a' makk
ko'onájána mindenkori gyúladékonyságára és a' kö-
lesforma bőrkiütésre való hajlandóság ellen, hasznos a'
fojtósavas higacs' nedvével való külső élés. Még egy
igen chémiátlan de erős és igen fogáatos érezes vegyi-
tek is ajánltatik:

Rec. Hydrarg. muriat. corrosivi gr. jv.

Plumbi acetici Θ β .

solve in

Aq. destill. simpl. unc. jv.

et adde

Zinc oxydati albi Θ j.

M. D. Sig.

Jól felrázva napjában 2 vagy 3szor külsőképpen
alkalmaztassék.

A' franczus fekélyről (Schanker).

82. §.

A' franczus fekélynek meghatározása.

Az itt szóban lévő, mélyre és szélesebbre gyorsan
elharapozó, szalonnás fölsejű, kerges felemelkedett
szélű és egyenetlen piros fenekű fájdalmas fekély, ne-
veztetik *előszöri bujaráknak*, *bujafenének*, vagy *rák-
fekélynek*, franczus vagy *bujafekélynek* (primairer
Schanker.) Neve a' *cancer* szótól látszik származni;
hihetőleg azon saját, és a' rákfenével is közös tulajdon-
ságától, hogy a' közellévő életművetet gyorsan el-
rontja, vette ezen nevezetet.

83. §.

A' történetek' leírása.

Az életmivűségnek minden igen gerjedékeny réssein, ha ezeket a' franczus anyag igen közel és szinte döröslődve érdekli, támadhat franczus fekély. A' csupa érdeklés azonban erre nem mindég látszik elegendőnek. Ha tehát ezen okból valamelly franczura hajlandó személynél a' ragadvány megfogamzik: akkor rendszerint a' második és hatodik nap között holmi derült nedvességgel teljes hólyagocska támad a' ragadványtól akármiképpen érdekeltetett helyen. Azonban némellyek szerint ez a' hólyagocska már 12 óra múlva, mások szerint pedig csak a' 8dik nap körül képződik. Ez osztán a' bőr fölött felemelkedvén elpukkanik, és ekkor egy kis bőr kipálláshoz hasonlít, és gyakran csak most vétetik a' Betegtől észre; ezen utolsó válik osztán az előbbi şhan leírt fekélylé. Néha ez a' fekély nem valamelly tiszta nedvességgel teli hólyagocskából származik, hanem a' makkon holmi szivóér-huroknak egy kis gyúladásos daganatja támad, melyet *Schmidt* az előszöri franczúnak egy új formája gyanánt terjesztelő, és *Bubonulus*-nak nevezett. Ez a' daganat fájdalmas, és végtére igazi, többnyire igen gonoszféle, mély és hirtelen harapozó franczus fekélylé válik, melynek hihetőleg legelső csírája is. De az úgynevezett *Bubonulus* nem igen gyakran fordul-elő, és csak a' legritkább esetekben, ha a' bujarák a' makkon vagyon, vetetik észre. Az ilyen *Bubonulus* a' kankut is szokta megelőzni.

Az elhálás után kevés órák múlva megjelent bujafekélyek, millyeket *Hunter*, *Bell* és *Swediaur* látának, *Lagneau*-nak helyes észrevétele szerint, csak bőrpállásoknak lenni látszanak.

84. §.

Ismértető jelek, melyek a' bujarákot minden más fekélyektől megkülönböztetik.

Mivel a' helyes diagnosis (nyavalya-megismerés) és a' franczus fekély' tulajdon mivoltának és természetének attól függő meghatározása igazítja-el a' prophylactikai és therapiiai orvoslásnak gyógyjelentéseit: azért minden bujarákhoz hasonló 's vele rokon formákat szoros tekintet alá kell vonni, hogy az itt annyira káros elcserélésnek helye ne lehessen.

Mindenek előtt meg kell az előszöri (primair) fekélyt ezektől különböztetni, melyek a' másodszöri bujarakórság' tünetényei szoktak lenni, és következési (consecutív) fekélyeknek hivattnak. Ezek azáltal különböztetik-meg magokat, hogy leginkább az olyan részekben támadnak, a' hol közel csontok vannak, p. o. a' fejen, a' lábszáracon, a' szájüregben és az orron. Minekelőtte ezen fekélyek megjelennék, már más franczus tünetények mentek-előre: itt a' bőr csupán rútszínű és apró hólyagocskákkal van behintve, végtére kifakadoz és gyorsan körülharapozó, inkább szélesen mint mélyen terjedő, nem igen fájdalmas fekélyeket formál, melyekből csipős genyetség ömlik.

A' súlyös (skorbutós) fekélyektől az előszöri bujarák annyiban üt-él, hogy az elsőknél a' súlyös rosznedvűségnek több vagy kevesebb nyomai tapasztaltatnak, úgymint: holmi futó fájdalmak, kivált a' lábakban, több sötétpiros fájdalmas foltok a' bőrön, bűdös lehellet, feketés fogak, taplós, kék, könnyen vérző foghús. A' súlyös fekélyek magok is taplós, kékes, könnyen vérző szélűek, mintegy kirágottak és feketés bűdös fölületűek.

A' görvényes fekélyeket nem nehéz az előszöri bujaráktól megkülömböztetni: mert azok mindég többé vagy kevesebbé görvényes testalkotással kapcsolódnak egybe. Ennek jelei: a' sáppadt szín, vastag felső ajak, pöffedt orr, és kemény felfuvódott has, azonkívül a' bőr is tisztátalan és rajta külömbféle sokdigtartó kiütések látszanak, az orr is többnyire varas és a' szemek gyöngék, gyakran könnyezők. Az efféle fekélyeknek széke a' mirigyek szoktak lenni, leginkább a' nyakéi és a' felső végtagokéi; ezek fölületje fonnyadt és halovány színű, széleik pöffedtek, és belőlök csipős, ragadós, és az aludt téjhez hasonló nedvesség szivárog.

Igy külömbözik a' köszvényes fekély is a' testnek közönséges alkotása és a' helybéli látszatja által a' bujaráktól. Ilyenkor az izhajlásokban fájdalmakat venni észre, mellyek hideg időben nagyobbodnak, melegeben pedig enyhülnek. Azonkívül altestbéli hajók és a' köszvényeseknél annyira kitetsző rosszúl emésztés is jelen van. A' fekélyeknek széles, egyenetlen és tisztátalan fenekét pöffedt halovány, gyakran kérges szélek környezik, és igen csipős rágó, vizes, és a' ruhadarabokat gyakran feketére festő genyetség szivárog belőlök.

A' fenés fekély, melly hirtelen elharapozására nézve a' bujarákhoz valamennyire hasonló, mégis ettől megkülömbözteti magát a' maga fájdalmas kidülledt szélei, igen egyenetlen, többnyire taplós, kártífioia forma kinövésekkel megrakott fölülete által, továbbá a' vékonyabb és sötét színű geny, és kivált a' fölötébbi szuró és égető fájdalmak által.

A' franczus, kivált másodszori buja fekélyek a' száj' taplós kifekélyesedésével (aphthae) gyakran felszerélődhetnek. Csak hogy emezeknek rövid ideig tartása és jóféle tulajdonsága a' kétséget hamar elhárítja. A' szájüreg' taplós fekélyecskéjiek nincsenek semmi szélei, hanem csak csekélyen lapulva látszanak az inyen, és nem is rágják magokat mindég szélesebbre, hanem

inkább újabb fakadékok' származása által esik meg a' tovább terjedése.

Szintolly könnyű, szoros megvizsgálás mellett, a' franczus fekélyeket az olyan nem bujakórságos fekélyektől is megkülönböztetni, melyek néha a' tisztátalanság miatt a' 'Viselősök' csecsein mutatkoznak, vagy ambar igen ritkán, csak a' 'Négerek' nemirészeiken szoktak támadni. Az utól említett fekélyek a' legrégibb időben gyakortábbak lehettek mint most. Mert *Celsus* sokat beszél holmi fekélyekről, melyek kivált nyárban a' nemirészeken támadtak.

Az *Autenrieth* szerint csinált borköves írnek alkalmaztatásakor származó fekélyeket is franczusnak tarthatnák a' tudatlanok, kivált ha azok, mint gyakran megesik, a' nemirészek körül támadnak: azonban nyilván különböznek származásokra és külsejökre nézve, melyben a' borköves írtól támadó fekélyek nemcsak műképpen a' védhimlőkhöz hasonlók.

Az úgynevezett kénesői fekélyek, melyek a' higannyal való fölöttébbi és vigyázatlan élés miatt származnak, nemcsak súlyforma, scorbutos külsejek által különböznek a' franczus fekélyektől, hanem legkivált az által is, hogy a' higannyal való tovább éléskor naponként rosszabbodnak.

E' fekélyekről majd egy alább következő §ban fogunk a' kénesői nyavalya' előterjesztésekor bővebben szólni.

85. §.

Különös tünetényei a' bujaráknak.

Tagadhatatlan, hogy minden érzékeny helyeken, melyeken a' fölbőr vékonyabb, és lazább sokedényű alkotás látszik, ha a' franczus ragadványtól közvetlenül érinteltetnek, p. o. a' férjfiaknál a' makkon, a' makk' párkányán és kötöcskén, a' fehérszemélyeknél pedig a' kis és nagy szeméremajkakon, a' csiklyün

és osecsbimbókon, továbbá az ajakakon és a' száj szegletein és az ujjakon mint a' két Nemnél, támadhat bujafekély. mégis a' tapasztalás tanítja, hogy a' férjfiaknál a' bujarák igen ritkán támad az annyira érzékeny makkon, hanem inkább az előbőrnek belső lapján és a' kötőcskén; melly környülmény arra indítá *Huntert*, hogy az elháláskor a' makkból egy olyan zsíros olajforma nedvességnek be nem bizonyított kiizzadását tenné-fel, melly a' ragadványt behatni nem engedi.

Girtanner pedig e' tünetényt úgy magyarázza, hogy a' ragadvány a' makkon nem elég sokáig marad, hanem hamar letörlődik és lemosódik, és ellenben az előbőrön és kötőcskén tapadhat-meg.

A' hosszú előbőrrel bíró férjfiak leginkább tétetnek ki a' bujaráknak, és általyában a' nem franczus fekélyekre is hajlandóbbaknak látszanak; azért is a' Négerek Afrikában a' környülméletést inkább tisztaságból és a' fekélyeknek jobb elkerülhetése végett, mint valamelly vallásbeli törvény szerint gyakorolják, a' mi *t-Schott* beszéli.

Azonban a' tapasztalás által annyszor bebizonyított előbbi megjegyzés éppen nem zárja ki a' makkon lehető bujarákot is; itt is támadhat kétségkívül valamelly előszöri fekély, melly magát jeles gonosznevelése és a' beteges változások' termékenységé által külbözteti-meg. Az illy bujarák leginkább mélyreszokott harapozni, és vannak példák, a' hol kevés napok mulva a' makk nagyobb részint elveszett. Az ilyenkor támadó fattyunövések igen hasonlóak a' kartifióldához és azért francziául *choux fleurs* nevet viselnek.

Az asszonyoknál a' bujarák többnyire a' szemérem-ajkakon és a' hüvely' előlső részén foglal helyet, ritkán vétetik észre a' hátulsó felében, vagy közel a' méhnél. A' gyanus fehérszemélyeknek vizsgálásakor nagy szemesség kívántatik meg, mivel a' fekélyek gyakorta a' hüvely' ránczaiban mélyen rejteznek, és a' kevésb-

bé vigyázó szemeket hamar kikerülik. Leggonoszabbak szoktak lenni az ajakkötőnél; a' holtapasztaltattak már olyan bujafekélyek is, melyek az egész gátot elrontották és a' két nyílást egygké tették.

A' nagy gondatlanság, ügyetlen velebándás és egyéb még szörösan meg nem határozott körülállások miatt a' bujafekélyek úgy megszorodhatnak, hogy a' czomban körül szinte a' seggig huzódnak, és itt amarrút, vénus' övének (cingulum veneris) nevezett formát képzik.

Szármozására nézve szembetűnő különbsége a' bujaráknak az, hogy néha varral jelenik meg a' makkon. Az előzőri fekély' e' tüneményének több tapasztalások szerint a' következési (consecutiv) fekélyekre saját befolyása vagyon; ezek t. i. rendszerint nyílt evesedéssel állanak elő, midőn amaz előszöriek var-képpen jelentenek meg; ha pedig, mint többnyire szokott lenni, az előszöriek jöttek evesedve, akkor sokan a' consecutiv félék között varat mutatnak.

A' történelek' nagyságára nézve némi különbséget látszik szerezni a' ragadvány' felvételének módja is. Ha a' franczus anyag már kisebesült helyekre vagy nyílt fekélyekbe vitetik által: akkor igen fájdalmas, makacs és gonosz fekélyre ad okot, és ilyenkor a' másodszöri bujakórság is keményebbé válik és makacsabban tart.

86. §.

A' bujarák' mivolta.

Bár mi nagy tekintettel biranak is *Hunter*, *Hecker*, *Bell* a' franczus nyavalyákról való tanításban: mégis meg kell jegyezni, hogy az ő véleményök a' bujarák' helyiségéről, melyre osztán annak csupa helybeli orvoslást is építék, egészen hamis. *Hahnemann Fridrik*, Doctorságra lett emeltetésekor 1812ben kiadott értekezésében e' tárgy felöl, a' bujarák' helyiségé-

ről felállított régibb vélemény ellen szerencsésen vívott, és kétséget se szenved, hogy a' bujarák az egész életmivűségnek nyavalyója képpen jelenik meg, bár melyk osekély tünetmenny által nyilatkoztatja is magát. *A' bujarák az egésznek megfertőztetésére mutat, az orvoslást is tehát az egészre kell alkalmaztatni.*

87. §.

Jövedöles a' bujaráknál.

Az előremondást a' bujarák' helye, tartása és gyűladékonyságának állapotja határozza meg. A' férjfiaknál a' makk 's ennek párkánnya, az asszonyoknál pedig a' szeméremajakak, a' legveszedelmesebb helyek.

Mennél sokább tartott a' bujafekély, annál elkerülhetetlenebb a' másodszori franczu' veszedelme. Mennél betegesebb 's érzékenyebb a' személy, annál gonoszabbá lehet a' bujarák, és vannak olyan esetek, a' hol az, kivált a' *külső, rágó serekekkel való orvosláskor*, fenés lázatává és igen gonosz lefolyásúvá válik.

A' varas bujafekélyhez, ha igen izgatólag, helybeliképpen orvosoltatik, könnyen üszög ütkezhetik. Valamíg a' bujarák holmi könnyű gyűladékonyság' állapotjában tartatik, mind addig az egész életmivűségre nézve helytartói munkásságot szokott viselni, 's ekkor a' másodszori franczu elő nem tűnik; azért tanácsolja *Quarin* is *Animadversió*inak 2dik részében az olyan bujafekélyeknél, melyek bő evesedésben vannak, a' kénesőnek egészen való félretételét, azt reménylén (csak hogy igen helytelenül) hogy ezen *Emunctorium naturae* a' másodszori franczunak minden további kiűtetését el fogná mellőzni.

Gyakran vetekedtek már arról, vallyon a' bujarák meggyógyúlhat e' önként. Ha a' gyógyulás alatt nem a' ragadványnak 's az ez által támasztott dyskrsiának

elonyesztése, hanem csak az egész nyavalyvaformából eredő valamely külön tünetnénynek megszűnése értendő: akkor igen is az ilyen önként való gyógyulások lehetségesek. A' mi egy helyütt elenyéssik, az másutt megújult alakzatban tűnik-elő. Nem is tapasztaltatott hogy az önként eltűnt bujafekély a' testben elterjedt franczuz valóban elhárította volna. Csak kevés, nem eléggé bizonyos esetek vannak a' bujadögnek úgynevezett öngyógyulásairól az Orvosok' írásaiban feljegyezve. A' bujarák' veszedelmességét még némelly igen alkalmatlan együttérzetes formáknak, minő a' *Phimosis*, *Paraphimosis* és *Bubo*, nagyon könnyű megjelenhetése is neveli.

A' meggyógyult bujarák' helye soha el nem enyészik; valamint a' bujafekély miatt elromlott kötőcske sem pótolódik vissza többé.

66. §.

A' bujarák' orvosoltatása.

Egy franczus eredeti forma sem kívánja meg olly nyilván a' védő (prophylactica) orvoslás mellett még a' helybéli és közönséges gyógyítást, mint a' bujarák. A' közönséges orvoslás itt elkerülhetetlenül szükséges. A' helybéli ápolgatásra nézve általyában tanácsos, a' higanyt nem csak belsőképpen adni, hanem külsőképpen is alkalmaztatni; így az, a' fekélynek saját természetére is munkálанд és a' franczus munkásságot hatarba fogja szorítani. Az ollyan esetekben pedig, a' hol a' szenvedő résznek individuális nagy érzékenysége, vagy más, az életmivűségben és a' Beteg' környűlállásaiban fundálódó okok a' kénesőnek külső alkalmaztatását meg nem engedik és némelly utóbb bővebben előadandó módosításokat kívánnak, ott az e' szerrel való belső és bizonyosan elegendő léssen a' franczus dyskrásia eltörlésére, azért illyenkor az előszöri bujarák csak egy-

szerű fekély gyanánt orvosoltatik, és ha nagyobb volna vagy igen tisztátalan, a' leggyöngébb digestivumokkal köttetik-be.

Bizonyos, hogy a' franczus fekélyre külsőképpen alkalmaztatott higany valóságos millyenségi vonzódásban vagyon a' visszapótlódáshoz (reproductio); és *Walch*-nak is igaza látszik lenni, midőn a' pokolkőnek és rágó hamagnak annyiszor tapasztalt szerencsés munkálatjairól is ugyanazt gyanítja, és ebben az érziség fundamentomának, a' mennyiben a' tápláltatás körével bizonyos öszveköttetésben áll, sokat tulajdonít, *Berlinghieri* volt leginkább, a' ki a' bujarákot helybéli bajnak állítja, és csupán helybélileg tanácslá orvosoltatni. Ennek igen sok követőji vagynak; legtöbben egyezni látszanak abban, hogy elejétűn a' csupa helybéli orvoslás elegendő, *de ezen alaptételnek helyes voltát általában meg nem engedhetni.*

A' bujaráknak csupán helybéli orvoslásmódjai három isméretesek:

A' bujaráknak kimetszése; csak hogy ezen régi szer, a' részeknek igen érzékenysége, ismét a' nagy vérzés és a' visszamaradni szokott mély sebhely miatt, megvetendő;

A' széleknek elrágatása, hogy a' bujarák tiszta fekélyé válják; azonban ez a' módj fölötté nagy vigyázást kíván és a' kitetszőbb gyúladékonyságnál igen káros következésű lehet.

A' higanyszereknek alkalmaztatása; mellyeknek szükséges voltáról a' ragadványra való különös munkálatjuk miatt már bővebben szözlöttünk:

A' bujarák ellen ajánlott számos szerek között, imezek tartoznak a' leghathatósakhoz.

Girtanner a' rágó sósavas higagot lélben felolvasztva ajánlá, így:

Rec. Hydr. muriat. corrosiv. gr. ij.

Ammonii muriat. gr. xv.

solve in

Aq. destill. simpl. unc. ij.

dein adde

Spir. Lavendul. compos, unc. j.

M. D

Vogel a' következőt ajánlja :

Rec. Aq. Calcariae ustae ℥ β.

Hydr. muriat. corrosiv. gr. xiiij.

Aloes opt. dr. iij.

Op. theb. gr. x.

Mellis rosat. dr. vj.

M. D.

Swediaur e' végre kétféle higany-vizet javasla, mellyeknek egyike feketének, a' másika sárgának neveztetik. Az elsőben az enyhe sósavas Higacs mézsvizzel van vegyítve :

Rec. Hydr. muriat. mitis dr. j.

Aq. Calcariae ustae unc. jvj.

M. D.

A' sárga nem egyéb a' régibb étető-viznél (aqua phagedaenica).

Rec. Hydr. muriat. corrosivi dr. β.

solve in

Aq. Calcariae ustae ℥ jj.

D.

Rust is a' fekete étető-vizet ajánlja, mellyel *Swediaur* él; csak hogy még négy scrupulus mákonyt ad hozzá. Bár melly sok és aránytalan legyen is ez a' pótolék; mégis tagadhatatlan, hogy a' mákony egy igen derék segítő-szere az ilyen higanykészítményeknek a' bujarák' orvosoltatásánál.

Fritze a' fojtósavas higacsot javasolja ekképpen:

Rec. Aq. destill. simpl. unc. ij.

Liq. Hydr. nitrici gutt. x—xx.

A' higany-készítményeket ezen kívül még ír, és porzó képpen is alkalmaztatják. Ír gyanánt leginkább az enyhe sósavas higacs és a' vörös higag használtatik:

Rust ímez Írt ajánlja:

Rec. Galomel dr. j.

Adipis suillae unc. j.

— Pulv. Op. puri dr. β.

M. D.

Fritze a' vörös higagot így:

Rec. Hydr. oxydati rubri dr. j.

Ungti Basilici unc. j.

M. D.

Porzó vagy is hintőszer gyanánt is a' vörös higag, de leginkább csak akkor használtatik, ha a' fekély' körülete nincs igen meggyúladva és olly vastag szalonnaféle varral van befödve: hogy ellene egyéb szerek mind haszontalanok.

A' higany-füstölések, mellyek annakelőtte a' bujarák' gyógyítására szokásban voltak, most e' végre nem alkalmaztatnak, ámbár a' legújabb időkben, ha nem a' bujarák ellen is, de a' megrögzött bujadög ellen a' *Galé* készülékében kifejlődő kéneső-gözök nem ok nélkül ajánlottak.

A' higany-készítményeken kívül még más rágószerrek (*Caustica*) is ajánltatnak az előszöri bujarák' gyógyítására, a' mellyek a' czélszerű franczu ellenes belső orvoslás mellett csak ugyan használhatnak is, hasemmi ellenjelentések a' velek való élest nem tiltják.

Ide tartozik a' rágó- hamag' alkalmaztatása, továbbá a' kék gáliczé és a' rézvörágé, mellyek kivált az újabb időkben gyakorta elővételtek.

Rec. Kali caustici Θ j.

solve in

Aq. destill. simpl. unc. iij—iv.

D.

Rec. Cupri sulfurici $\Theta \beta$.

solve in

Aq. destill. simpl. unc. iij.

D.

Rec. Viridis aeris dr. vj.

Liq. ammonii caust. unc. ij.

M. D. Sig.

Minden unczia lepárolt vízhez adassék hat csöpp.

De ha a' bujarák' szélei igengyúladtak, és a' körülete igen izgatott állapotban van, akkor tanácsos helybélképpen mind addig semmi rágószert nem alkalmaztatni, és az enyhe sósavas higaccsal való belső élés mellett, a' bujarákot mind addig enyhítő és lágyító borogatásokkal és egyszerű viasztapasszal orvosolni, míg a' gyúladás' erőszakossága le nem csillapodik.

Az asszonyi bujaráknál ugyanazon gyógyjelentések adják-elő magokat; csak arra kell itt figyelmezní, hogy a' helybéli szerek sokkal nagyobb mennyiségben alkalmaztassanak; ezen okból tanácsos, a' szereket feleresztett híg formában alkalmaztatni, melly végre legajánltathatóbb a' rágó sósavas hígagnak és a' rágó hagnak gyöngé olvasztékja.

A' közönséges orvoslásra, a' melly, miként már fölyebb említettük, itten elkerülhetetlen, legjobb és legbátorságosabb a' higany-készítményekkel való célarányos élés. Az olyan esetekben, a' hol a' bujarák' szármozása még új, a' történetek csekélyebbek és a' Beteg az itt megkívántató életmódot szorosan megtarthatja; az enyhe sósavas higany és a' Hahnemann' kénese a' célra elegendők; a' súlyosabb formáknál pedig és a' hol az illy szerektől könnyen szármozható nyálfolyás káros lehetne, az orvoslást, ha sürgető ellenjelentések nincsenek, a' rágó sósavas hígaggal vihetni véghez.

Mennyire légyen az ásványsavakkal való belső élés, vagy a' *Besnárd*-tól ajánlott franczuellenes Festvény,

a' bujakórságnak általyában és különösen az ő előszöri vagy másodsözi formájának gyógyítására elegendő: eröl egy különös §ban fogunk többet szöllani.

89. §.

A' bujaráknek utöbbi orvosoltatása.

Valamelly franczus fekélynek közönséges utögyögyítása abban áll, hogy az előbbi §ban előadott hí-gany-kúra még a' fekély' behegedése után is *egy da-rab ideig* folytattassék.

Gyakorta megesik, hogy a' petyhüdt és igen érzé-keny testszerkezet miatt a' bujarák valamelly tisztán gyöngeségbeli (atonisch) fekélyé fajúl-el, minekutána az előszöri franczus fekélynek minden bélyeges jelei elenyésztek. Illyenkor jó, a' fekélyt holmi könnyű, erősítő és összehuzó szerekkel, p. o. timsóval vagy kén-savas horgaggal (fehér gáliczezal) kötni-be.

Rec. Aluminis crudi dr. j.

solve in

Aq. destill. simpl. unc. ij.

D.

Ide való különösen a' *Swediaur*-tól ajánlott ve-gyíték is:

Rec. Zinci sulfurici

Spir. vini camphor. singul. unc. β.

Aq. destill. fervidae ℥ ij.

misce et per chartam cola.

D.

90. §.

A' Phimosi's' (makkbezáródás) megfogatja.

Az előbörnek a' makk előtt való öszveszorulása ne-veztetik *Phimosi's*-nak. Némelly személyeknél az igen

hosszú és valamennyire öszveszoruló előbőr csupán alkotási hiba, 's ilyenkor ez *Phimosis congenita* nevet visel. Ezen kívül más külső ártalmak, p. o. nyomás vagy ütés által is okoztathatik az előbőrön daganat 's ennél fogva néminemű nem franczus *Phimosis*; ilyen lehetett az is, mellyet már *Celsus* ismért.

91. §.

A' *Phimosis* lefolyása.

Az előbőr elejénte viszket és lassanként dagad; csak ritka esetekben nő a' daganat hirtelen. A' gyúladás' erőszakosságától függ az előbőrnek külső látszatja, a' melly vagy világos piros valamelly csekély de feszült és fénylő daganattal és erős fájdalommal; vagy a' pirosság csekélyebb 's nem olly fájdalmas, ellenben a' daganat erősebb, félig átlátszó, pöffedt és néha apró hólyagokkal van behintve. *Fritze* egy ilyen oedemat (hideg daganatot) az előbőrön 10 minuták alatt látott származni és egy ökölnyi nagyságra nevedekni valamelly öszvehuzó befecskedő szertől, melly a' kankunak utolsó stádiumában egy igen mélyen betolt hosszú fecskendezővel alkalmaztatott.

A' nagy öszveszorulás miatt a' vizellet ki nem folyhat, és mivel az előbőrt hátrahuzni nehéz vagy éppen lehetetlen: az előbőr' belső lapján lévő bujafekélyek vagy a' velek együtt lévő makkanku a' leggonoszabb fekélyekké fajulnak-el, mellyek isszonyú fájdalmakat okoznak és a' legrosszabb következésekre adnak alkalmat. Az előbőrnek állapotja, a' mint azt nehezen vagy éppen nem lehet hátrahuzni, indított némelly Orvosokat arra, hogy a' *Phimosis*t *tökéletlenre* és *tökéletesre* osszák-fel; az utolsónál rendszerint valamelly kemény és erősen megdagadt gyűrű (*annulus venereus*) gátolja a' visszahuzhatást, melly gyűrűt az előbőr' nyi-

lásán lévő bujarákkékélyek, vagy az ottani zseitszövet-be lett nedvszivárgás (infiltratio) okozza.

92. §.

A' Phimosis' okai.

Az igen hosszú előbőr a' legfőbb 's talán egyetlen előre készítő ok, a' melyet ismerünk. Alkalmobéli okok lehetnek minden izgató ártalnak a' kan-ku' vagy a' bujarák' orvoslásakor, melyek ezen részekben a' gyúladékonyságot nagyobbíthatják. Ide tartoznak meg: a' tisztátalanság és e' miatt megduguló kifolyás, ingerlő táplálékok, erős mozgás, elhálás, szűk ruházat, erős nyomás és hasonló behatások. E' formának mivoltát rendszerint valamelly orbánczos gyúladás teszi, a' mely csak az igen erős tisztán életeres gyúladásokra hajlandó személyeknél szokott sötétebb pirosságot 's inkább phlegmonosus mineműséget magára venni. Gyakran úgy jelenik meg mint az előbőrnek halvány éles oedemája, de a' mely mindég többé vagy kevesebbé a' gyúladás bélyegét viseli. Ezen gyúladás' erőszakossága függ. részint a' ragadvány' behatásának erőszakjától, részint a' Beteg' individuálitásától és az előbőr' alkotásától, részint végtére a' mindjárt elejénte alkalmaztatott orvoslásmódtól. A' consensuális phimosis' gyúladékonyságát mindég gyöngébb történetek kísérik, mint azt; a' mely az előbőrnek belső lapján lévő sok bujafekélyek' jelenlétekor a' már bekövetkezett másodszori franczutól veszi származását.

Ha a' phimosis' háromféle állapotjára tekintünk és megfontoljuk, hogy ezen nyavalya egyes esetekben mint phlegmonosus gyúladás, leg többnyire mint *Erysipelas* oedematosum, és néha a' már régen elhárított acutus állapot után, ama' porczogóféle gyűrű által okoztatva, mint chronikus öszveszorulás jelenik meg: úgy fogjuk találni, hogy *Burseri*-nak 'ime' felosztása, *Phi-*

mosis sanguinea Ph. serosa, és *Ph. scirrhosa*, nem üres okból történt.

93. §.

Előremondás a' Phimosisnál.

A' czélszerű és vígyázatos orvoslásra ezen gyúladás hamar és bizonyosan eloszlik; azonban mégis némelykor, a' bajnak erőszakossága vagy orvoslási hibák és gondatlanság miatt, más igen szerencsétlen kimenetelek is lehetségesek.

Voltanak esetek, a' hol a' tályogok az előbőrt átfurták, 's így a' makknak útát nyitottak. Illyenkor az új nyílás alatt lévő része az előbőrnek holmi képtelen daganattá válik, melyet gyakran igen fájdalmas seb-orvosi munkával kell elhárítani. *Hecker* egy olyan esetet írt le, a' hol a' phimosissal való nem gondolás miatt az előbőr és a' makk egy gyermekfej nagyságú formátlan taplós daganattá vált. A' makkból több nyílásokon méne a' vizellet, és csak a' tagnak elvágatása volt azon egyetlen eszköz, melyhez illyen esetekben mindig nyúlni kell. A' legújabb időben egy egészen hasonló eset adá elő magát, a' hol a' gond alá nem vett phimosisra következett isszonyú daganatot szintűgy le kellett vágni.

Szerencsétlen környülményekben üszög is üthet a' szenvedő részhez.

Néha az előbőrön holmi chronikus dagadás marad vissza, melly amaszt hátra nehezen engedi húzni és csak lassanként háríttathatik-el. Ha a' Beteg erővel próbálgatja az előbőrt a' makkon hátrahuzni; könnyen paraphimosist kaphat. Ez pedig nem, éppen ritka eset.

A' phimosis' következései közzé tartozik a' makknak az előbőrrel öszvenövése is. A' belőle származó bajok és romlások gyakorta kínos seb-orvosi munkákat tesznek szükségessé.

94. §.

A' Phimosis' orvosoltatása.

A' gyógyjelentések a' phimosisra nézve imezek:

- 1) Az előbőr' gyúladékonyosságát kevesíteni;
- 2) az előbőr alatt 's mögött meggyült kifolyásnak szabad útát csinálni, és
- 3) minden káros következtetéseket 'elmellőzni kell.

Az első gyógyjelentést a' gyúladásellenes készülettel érhetni-el, a' hol elejénte 's kivált a' mélyebb gyúladásnál néhány nadály alkalmaztathatik.

Ez meglévén, 'zsemlye mörzsalékból Goulárd' vízével csinált könnyű langyos péphoríték tétetik fel. Lehet, ha a' fájdalma igen nagyok, lágyító specicsesekből egy kevés belindekfúvel 's téjjel készült langyos pépet is a' tagra felrakni. Belsőképpen a' szorosabb antiphlogistikus készületre ritkán lészen szükség; többnyire elég valamélly vékony mandolatéj salétrommal, vagy a' czitromlével kielégített hamag.

Az előbőrnek csekélyebb gyúladásakor, ha tisztán orbánczos vagy oedemas állapot van jelen, lehet a' tagra a' lágyító párlatnak való specicseseket szárazan alkalmaztatni. E' mellett a' Beteg csendesesen tartsa magát, és a' tagját 'felkötve arra való zacskóban hordja.

A' második jelentés teljesítettik, ha kellő vigyázzal az előbőr' nyílásán által a' makk és az előbőr közzé hefecskendések tétetnek, melyeket a' legnagyobb gyúladás' stádiumában ziliz vagy mályvafőzetből, vagy csupán téjből és vízből készíthetni. Kissebbedvén a' gyúladás: lehet Bűrök - forrázatot, és ha a' rész oedemas és igen kevésbé érzékeny, gyöngé sublimát - olvasztékot fecskendeni-be, így

Rec. Hydr. muriat. corrosiv. gr. ij.

solve in

Aq. destill. simpl. unc. viij.

et adde

Trae op. simpl. dr. β.

M. D.

Leginkább a' tisztaságra szorosan kell ügyelni, és a' befecskendéseken kívül a' langyos mosogatás is föltötte hasznos.

A' rossz következtéseknek eltávoztatására, minden phimosishál, a' melly először (primair) franczus formával jár, szükséges kéneső-szereket adni a' már többször említett rendszabások, és különös sban még bővebben meghatározandó, módok szerint; elég pedig a' higany-készítményeket belsőképpen venni, ámbár sokan a' higanyírnék külső helybéli alkalmaztatását is ajánlják.

Az idején és vigyázva történt orvoslás által minden rossz következtés bizonyosan elmellőztetik, és az előbőrnek hátrahúzása lehetségessé tétetik.

A' phimosish' operációja, mellyet némelylek a' legveszedelmesebbik stádiumban ajánlottak, egy igen fájdalmas és még sem bizonyos szer. Az előbőrnek felhásítása, midőn t. i. a' meggyúladt 's mennél hátrább húzott előbőr hátúlról előre egy rejtett késsel (bistouri caché) hosszában felvágatik, szerencsétlen esetekben a' gyúladást csak még nagyobbá teszi, és az üszög' elérkezését sietteteli; azonban, ha egyéb már nem használ, ezt sem kell elmúlasztani. Az Orvos mindég eszében tartsa, hogy a' *gyúladásellenző készület*, ha korán és elegendő mértékben bátran és vigyázva alkalmaztatik, minden efféle kétséges operációkat szükség-telenné tesz.

Ha tályog (abscessus) támadna: ezt a' mesterség'szabásai szerint érlelni 's felnyitni kell.

A' hol az előbőr rossz színű, és rajta sötét barnás foltok támadnak: ott az üszög nincs 'messze, melyet mindenképpen igyekezzék az orvos megelőzni. E' végre a' jéghidegségű borogatások, sőt a' jégnek és hónak alkalmaztatása is ajánlatnak; azonban ezen orvoslás csak az üszöghöz közelítő igen nagy gyúladásnál jelentődik. Ha a' bőr' színe már rút színű, akkor ez a' gyógyjé-
lentés czélaránytalan; hasznosabb itt a' Chinát és tölgy-
fahéjat pépboríték vagy párgolásképpen alkalmaztatni. Lehet hozzájuk rothadásellenző füveket: úgymint ta-
rorját c rutát, kappanórt, ürmet és efféléket tenni.

Rec. Pulv. Cort. Chinae unc. iij.

— hb. Rutae

— fl. arnicae, singul. unc. jß.

M. D. Species

Sig. Forró borral csináltassék kásapéppé.

Rec. Cort. Quercus unc. ij.

coq. in suff. V. per $1\frac{1}{2}$ hor. sub

finem coct. inf. per $1\frac{1}{4}$ hor.

Hb. Absinthii

— Scordii, singul. unc. j.

Colat. $\frac{1}{2}$ j. refriger. adde

Spir. vini Camphorati unc. ij.

M. D. Sig. Langyosan párlat gyanánt használ-
tassék.

Kissebbedvén a' gyúladás' erőszakossága, ha az előbőrt vígyázva tett próbálgatás mellett még ekkor sem lehetne hátrahuzni: ilyenkor ezt vagy az előbőr' nyílásánál lévő kemény gyűrű, vagy az előbőrnek a' makkal történt össze növése, vagy végtére annak belső lapján lévő kérgesség okozza. Az első esetben haszno-
sak a' lágyító szerek, írek, kásák és gőzök; ha ezek elégtelenek volnának, nincs egyéb hátra a' gyűrű' le-
vágatásánál. A' legújabb időben néhányszor már tör-
tént, hogy az ilyen kemény, az előbőrön lévő buja-
rákokkal nem gondolás miatt 's ebből' származó phi-

mosisnál támadott, gyűrű késsel lekerítettén, a' baj hamar meggyógyult. A' második és harmadik esetben csupán mechanikus szerek használhatnak; itten csak a' préselt spongyiának ügyes és vigyázatos alkalmaztatása, vagy, ha ez nem használna, a' seborvos' kése segíthet.

De ha így sem lehetne a' lenőtt előbört a' makk-tól elválasztani, akkor némelyek annak lefejtését tanácsolták. Azonban ezen operatio csak ott lehetséges, a' hol az össze növés csak kis helyre határozódik. A' hol a' lenövés szélesebb, ott a' lefejtés igen fájdalmas, veszedelmes és mindég kétséges lészen.

95. §.

Leírása a' Paraphimosisnak.

Egy a' maga belső mivoltára nézve a' phimosishoz igen hasonló, de külsejére nézve ellenkező forma, a' *Paraphimosis*, makk' kizáródása, másként spanyol gallér; melly az előbörnek a' makk' mögött-lévő öszveszorulásában áll.

Az előbör annyira megdagad és gyúlad, hogy több helyen gyűrűképpen látszatik öszvehuzódva lenni, e' miatt a' vérforgás egészen meggátoltatik és az üszögnek út nyittatik. Ez a' forma hirtelen kifejlődhetik, azért is minden előszöri franczus formánál e' tünetényt lehetségesnek kell gondolni. A' makkitt egy meggyúladt's gyakran igen nagy daganatot formál, mellynek érintése sok fájdalmat okoz.

96. §.

Okai a' Paraphimosisnak.

Az előrekészítő ok nagyon a' makk' fölöttébbi érzékenységében és az előbörnek igen hosszú és szűk voltában, mint a' phimosisnál.

Az alkalombéli okokhoz tartozik mind az, a' mi a' gyúladást nevelheti, 's ekképpen a' makk' vagy az előbőr' daganatját nemzheti. Illyenek: az igen izgató diaeta valamelly előszöri franczus forma' jelenlétekor, minden helybéli nyomás vagy döröslés, és az előbőr' belső lapján lévő számos bujafekélyek, vagy a' makk' koronája mögött megjelenő sok fakadékok (pustulae) a' makkgyúladáskor. Különös gerjesztő okúl szolgál a' már fölyebb (93. §.) említett erőszakos visszahúzása is az előbőrnek a' phimosi's' jelenlétekor; itt a' második haj az elsőnél sokkal nagyobb 's veszedelmesebb szokott lenni.

Tevő okát a' makk' kizáródásának csupán a' makk' és előbőr' gyúladékonyságában kell keresni. Nyilván csalatkoznak, a' kik e' formának legközelebbi okát görcsnek tekintik. A' gyúladás itt is néha orbánczféle, azonban gyakran mélyebbre hat és phlegmonosussá léssen. A' petyhüdt alkotású személyeknél hosszabb ideig tarthat, 's illyénkor az előbőrnek állapotját inkább valamelly savós nedvességnek öszvegyülésében és az ez által okozott oedémás daganatban kell keresni.

97. §.

Előremondás a' Paraphimosi'snál.

Ezen forma a' legélesb 's legveszedelmesebbek közé tartozik. Ha a' gyúladás igen nagy és az orvoslás nem czélarányos; akkor néhány órák múlva üszög következhetik és az élet is veszélyben foroghat. Ritkán ugyan és csak a' legnagyobb gondatlanság vagy igen helytelen gyógyítás miatt döntheti a' paraphimosi's az életet veszedelembe; de még is vannak példák, hogy némellyek az illyenkori üszögnek áldozatjaivá lettek.

Az evcesedés ezen formánál még ismérletlen kimenetel.

Valamelly hosszas éktelenség maradhat vissza néha az előbőrön, ha ennek visszahuzhatását bevagdálások által kellett eszközölni.

98. §.

Orvoslása a' Paraphimosisnak.

A' történetek' erőszakossága és nagy veszedelmesége miatt gyors segedelemre van szükség. A' fölöttébbi gyuladaskor legjobb néhány piócákat tenni fel a' meggyúladt előbőrre: a' mi ha idején történik, nem sokára az előbőrt könnyen előre lehet huzni. Azután jéghidegű borogatások, ólmos vízzel vagy timsó-olvasztékkal vegyítve, vagy a' hónap és jégnek alkalmaztatás, használtathatók, A' veszedelem nagy volta még a' kankunál is kimenti a' hidegnek alkalmaztatását; csak hogy az utóbbi esetben arra kell vigyázni, hogy a' paraphimosis elhárítása után a' mákonnyal vagy belindekkel készített langyos kásaborogatásoknak tovább folytatott alkalmaztatása által a' kanku mint határba szorított hugycsőbeli forma föntartassék és minden fontosabb consensuális baj elmellőztessék. A' paraphimosisnál rendszerint a' most nevezett langyos borogatásokat vagy meleg szíkfű-öntettel való párlásokat szokták ajánlani, minekelőtte még a' hideg alkalmaztatának; azonban ennek a' tapasztalás ellent mond; mennél nagyobb a' gyúladékonyság: annál hasznosb a' véreresztés és a' hideg. Valamelly kevésbbé mély gyúladásnál, alkalmaztathatni ugyan a' langyos borogatásokat; de osztán nem léssen szükség, hideget elővenni. Mihelyt kissebbedett a' feszülés, próbálhatni gyöngeszorítás által a' marokban a' megduzzadt makkból a' vért visszanyomni, és *csekély erőszakkal* az előbőrt előre huzni.

Ha minden helyesen teljesítetik és a' munkálkodó (opérateur) elég ügyességgel bír: akkor az előbőrnek visszahuzatása csak ritkán nem sül el; de ha ez mégis

megesne, és az üszögösödés veszedelemmel fenyegetne: akkor nincs egyéb hátra az előbőr' felhasításánál valamely üres szonda' (Hohlsonde) segítségével, melynek bevihetése végett előbb az előbőrnek, közel a feszülésnél felfogott, ránczán egy kis metszés tétetik.

Ezen munka után a' feszülés azonnal megszűnik, és nem szükséges az előbőrt több ízben előre huzni próbálgatni; csupán borogatásokat a' párlásra való speciekből, melyekhez China vagy tölgyfahéj is adathatik, kell alkalmaztatni.

A' hol az üszög már jelen van; ott mindent elő kell venni, a' mi az ilyen esetekben hasznos lehet; a' china, kappanör, kámfor, fűszeres füvek és bor, belső és külsőképpen alkalmaztatva, az üszögöt bizonyosan mérsékelni és a' közellévő részeket megmenteni fogják. Ekkor csupán a' makk' vesz-el, és a' barlangos testeket is meg lehet tartani. A' hugycsőnek teljes össze-növését ilyenkor az által igyekeztek megakadályozni, hogy abba valamely ólomcsövet dugtanak be, melyet a' Betegnek sok alkalmatlanságára a' gyógyulásig a' hugycsőben hagytak. Az újabb tapasztalások megbizonyították, hogy ezen kínzás szükségtelen; amaz ólomcső nélkül a' metszés hamarébb begyógyul, és az összenövést a' vizelléskor kiürülő kőgolyó eléggé gátolja. Ha az üszög már az egész tagra elterjedett, akkor csak a' tagnak elvágtatásától várhatni segédet. Jöllehet a' férjfitagnak mindjárt a' fán-ivnél való elmetszetésétől az itt lévő ütereknek bajos lekötethetése miatt sokan irtóztanak: mégis ama' két eset, melyekről *Dzondzi* (l. *Bejegyzés* 1. *Th.*) emlékezik, megbizonyítja, hogy az ügyes kezek ezen munkát is szerencsésen végezhetik.

99. §.

A' Bujadob' megfogatja.

A' franczus *Dob* (Bubo) alatt valamely ágyékhalásbeli mirígynek daganatja értetődik. A' daganat mind az első mind a' második sorban lévő mirígyet elfoglalhatja. A' hely' külömbisége a' dob' meghatározásában semmi valódi külömbözést nem tesz. Fontosb azon külömbség, valyon a' dob valamely együttérzésnek; következése, vagy a' másodszori franczunak képviselője-e. Az első esetben az consensuális (együttérzeti), a' másodikban idiopathiai névvel különböztetik. A' dob 1532-dik évben a' közönséges franczu képviselőjének (Reflex) ismértetett, és *Massa Miklóstól* mind diagnostikai, mind therapiai tekintetben szorosan leíratott.

100. §.

A' bujadob' lefolyása.

A' lágyék' táján valamely kellemetlen feszítő érzettel kezdődik ezen daganat. A' Beteg a' láb' kinyújtásakor és a' czombnak befelé hajtásakor a' lágyéktájában fájdalmakat érez; azért igen nehezen járhat. Az elejénte csak tapogatás által ismértethető daganat lassanként szemmel is láthatóvá lesz, a' tapintáskor kemény, és a' zsejtszövetben ide 's tova tolatthatik. A' gyúladékonyság' jelenetei szaporodnak, a' fájdalmak tartósakká lesznek, és a' vörösség igen szembetünővé; egy vele járó estvéli hideglelés' jelenti ezen környülményeknél az egész életmivűségnek együtszenvedését. Ha bizonyos esetben ez a' daganat nem akar eloszlani, vagy gond nélkül hagyatik: akkor evesedés áll be, és a' fájdalom nagyobbodik, kopogóvá és nyilalóvá lesz. Az illy mirígy valahol meglágyul, és a' köz-

pén megcsucsosodik. Így a' mindég lágyabbodó bőr alatt, az evesedéssel járó, 's a' gerjedékenyebb személyeknél gyakran igen erős, hideglelés közben, tályog készül, midőn némelly, még nem eléggé bizonyos környülmények között, a' körüllevő zsejtszövetnek oedemás daganatja is ide szokott járulni. Ezen tályognak kifakadása vagy felnyitattása után, az evesedő mirígy mind tünetényeire, mind az egész élethez való viszonyaira nézve egy másodszori franczus fekélyt képz.

101. §.

A' bujadobnak szorosb meghatározása.

Az ágyékhajlásban több olyan formabéli romlások vannak, mellyek részint a' munkásságnak valamelly belső beteges változásából erednek, részint valamelly erősen munkáló külső ártalom miatt származnak. Vannak ugyanis esetek, a' hol a' franczus dob a' lágyékmirigyeknek görvényes és huruthéli daganatjaival cseréltetett fel. A' ki a' beteg emberi életmivűség' tünetényeit nem egyenként és a' többtől külön szakasztva igyekezik megítélni, az nem esik efféle tévedésbe.

A' görvényes mirigydaganatoknál a' Betegnek egész alkotásán nyilván kitűnő *Dyscrasia scrophulosa* sok világosítást ad. Itt a' baj' lefolyása sokáig tartó: a' mirígyen a' keményedésre való hajlandóság nyilván-ságos.

A' huruthélinél mindenek előtt a' franczus tünetények' nem létele, a' hurutos formának tisztán éles lefolyása, az esztendei időjárásra (constitutio annua) 's kivált azon környülményre való tekintés, hogy rendszerint az állkapcza alatti mirigyek vagy a' fültőmirígy is megdagadnak, eléggé mutatják ezen daganatnak nem franczus! természetét.

A' lágýéksérhés különbözik a' dobtól:

1) a' maga hirtelenvaló és erőszakos testi mozgásokra következő származása által;

2) a' maga helye vagy széke által; mert a' sérés daganatja inkább a' mirigynek felső, a' dob ellenben annak alsó részét foglalja el;

3) tapogatás által; minthogy a' lágýéksérés rendszerint puha, rugós és fájdalomtalan, a' dob pedig kemény és fájós a' tapintáskor;

4) a' bőr' színe által, melly a' lágýéksérésen változatlan és természetes, ellenben a' dobnál vörös és gyúladt látszatú.

102. §.

A' bujadobnak okai.

A' bujadobra való hajlandóságot lehet részént valamelly görvényes alkotásban, részént az előbbi már kiállott mirigy nyavalyákban, és holmi más még nem eléggé ismértetes környülményekben keresni.

Gerjesztő oka valamelly előszöri franczus forma, a' hol a' dob vagy előszöri consensualis tünetmenny vagy a' másodszöri franczunak képviselőjeképpen jelenik meg. A' dobot is franczus formának veszik ugyan; de minden fundamentom nélkül és mindég csak lehetőségképpen. A' franczus dobnak közvetlen megjelenését valamelly gyanús elhálás után, a' most nevezett eredeti formák' egyikének közbejövetele nélkül, se theoretice, se practice meg nem mutathatni.

A' kankunál a' dob consensualis, és mint minden együttérzeti tünetmennyek mind azon ártalmak által okoztatik, mellyek a' gyúladást nagyobbíthatják és a' közzelfekvő részeket együtt szenvedésre gerjeszthetik; ide tartoznak különösen az erős testi mozgások, az elhálás és szeszes italok.

A' bujarák után származó dob rendszerint a' másodszöri franczunak képviselője; többnyire csak akkor

szokott támadni, ha az előszöri fekély egy darabideig tartott, vagy már behegedt, kivált ha vele nem gondoltak, vagy csak helybéliképpen orvosoltatott. Külömbözik a' consensuálistól, hosszasabb származása, és az evesedésre való igen nagy hajlandósága által.

Ollyan esetek is vannak, a' hol egy eredetileg consensuális dob valamely új avval egybeköttetésben lévő alkalmak által idiopathice támad.

A' dob' mivolta gyúladás, a' melly hol nagyobb hol kisebb. Azon környülmény, hogy a' fölső sorbeli lágyékmirigyek a' magok nyirkedényeiket a' férjfiaknál a' makkból, az asszonyoknál a' gátból, a' mélyebben fekvők pedig a' férjfiaknál a' végtagoktól, a' fejrészemélyeknél a' nympháktól vagyis vizlányoktól veszik, oka annak, hogy a' férjfiaknál a' fölső, az asszonyi nemnél ellenben a' poupart' kötőjéhez közel lévő mirigyek, gyakortább meggyúladnak, mint az alább állók.

Vannak mégis példák, hogy az alsó sorban is dob formálódik. *Swediaur* és *Moscatti* önnön példájikat említik; az elsőnek a' nagy lábujján volt egy franczus fekélye, mellyre az alsó rendben támadt egy dob. Az utóbbik mind a' két lagyéktájban ugyan azon következt tapasztalta egy meleg lábfördő után, mellyet a' kankunak fölöttébbi gyúladtságakor használt. A' franczus anyagnak által vitelét a' lágyékmirigyekre, holmi peristaltikos átvitel vagy az anyagnak materiális vándorlása által ki nem magyarázhatni. A' visszapótló körre (reproductiva sphaera) való közvetlen bemunkálás ugyan azt saját módon hatja meg, és így történik most a' tovább terjedés a' mirigyig, mint a' visszapótlódás' közép életmivéig.

A' dobnál olly gyakran származó evesedés nem függ csupán a' gyúladástól, hanem a' dobnak legbelsőbb mivoltától is; a' dob, a' melly consensualiter támad, ritkán veszi ezen irányt, mellyet az úgynevezett idio-

pathiainál többnyire a' legnagyobb szorgalom mellett sem lehet elmellőzni.

103. §.

Jóslás a' bujadobnál.

Itt az előremondás függ a' beteg személynek individuális szerkezetétől. Ha annak testszerkezete erős és sértetlen, semmi dyskrasia által elromolva nincs: akkor a' dob hamarébb eloszlik, és ha megevesedik is jó és gyors lefolyása szokott lenni; csak hogy a' legjobb esetben is az evesedés sokáig, 4, 5 hétig is el-tart és igen fájdalmas.

A' petyhüdt göthös személyeknél, gyakran igen hosszú lefolyású a' bujadob; a' melly ilyenkor vagy a' keményedésre hajlandó, vagy egy szüntelen folyó, csöves, fölötté gonosz fekéllyé fajul-el, kivált ha helytelen orvoslás ezen szerencsétlen kimenetelre okot ad.

Az evesedésbe ment dobót nem tanácsos tovább oszlató szerekkel orvosolni. Némelly esetekben itt is lehetséges ugyan az elosztatás, de erre részint nem lehet számot tartani, és pedig annál kevesebbé, mivel az oszlató orvoslás néha csöves fekélyekre ad alkalmat, részint azért is, mivel az efféle későn történő eloszlások miatt a' formálódó tályog nem annyira a' mirigyben, mint inkább az ezt környékező zsejtszövetben szokott támadni.

104. §.

A' bujadob' orvosoltatása.

Itt kétféle gyógyjelentésnek van helye: az Orvos hárítsa-el a' gyúladást, és igyekezzék a' másodszori franczu' elharapozását megelőzni.

A' consensuális dobót, melly valamelly először franczus forma' gyúladásának nevedése miatt, és nem

a' másodszeri franczuból veszi származását, miként már fölyebb említők, könnyebben 's bizonyosabban ellehet oszlatni. Az eloszlás itt olly saját és bizonyos kimenetel, hogy az érlelő szerek által sem következik evesedés, hanem inkább felszívódás (eloszlás.)

Mihelyt a' Beteg az agyékahajlásában feszülést vesz észre: tartsa magát mennél csendesebben, és gyúladás-ellenes életrendet kövessen. Valamelly híves, zsemlyebélből Goulárd' vizével készült kásaborogatás, vagy eczetből 's vízből álló hívesítő párlás a' még nem igen elhatalmazott formára nézve elegendő. Ha a' gyúladás messze haladott, a' Beteg' testszerkezete erős, a' forma' mivolta az üterek' nagyobb munkásságából eredett; akkor lehet a' fölöttébb gyúladt mirígy körül néhány pióczákat rakni fel, és osztán a' hívesítő borogatásokat, a' mint előbb javasoltatott, elővenni. Az igen erős személyeknél a' gyúladás nagy voltakor eret is vágthatni. A' szoros gyúladás ellenző diaetán, és a' hasnak mindenkori nyilván tartásán kívül, nem szükséges egyéb belsőképpen, mint a' mit a' jelen való előszöri forma megkíván.

A' hol az együttérzetes dob kankuval jár; ott tanácsos, a' tagot langyos borogatások által őrizni a' hideg' befolyásától, millyeneket a' dob szükségesekké tesz.

Ha a' gyúladás nem nagy, a' forma inkább orbánczféle, és a' Beteg' szerkezete gyöngé 's érzékeny: akkor a' hideget távoztatni kell; illyenkor a' zsemlyéből tejjel készült meleg pépek, mellyekhez, ha fölöttébbi érzékenység volna jelen, bürköt, mákonyt vagy belindeket is adhatni, vagy a' kásának való speciesekebből ugyan azon pótolékokkal csinált borogatások, jó szolgálatot tesznek.

Midőn a' dob chronikussá akar válni, és a' gyúladás' történetei lassanként, a' daganatnak szembetűnő apadása nélkül, elenyésznek: akkor hatalmasabb osz-

lató szerekhez nyúlhatni. E' végre jó a' rózsáirt egyenlő résznyi röpülőkenettel vegyíteni, vagy helyette könnyű kénesőíret alkalmaztatni:

Rec. Ungti flavi unc. j.

— Hydr. ciner. unc. β.

M. D.

mellyből napjában 2szer a' czombnak belső és előlső lapjára lehet egy részecskét bekenni. Az osztató tapasztok (flastromok) is, mellyekkel az előbb mondott esetekben a' csupán megdagadt de nem gyúladt mirigyet kell befödni, igen hasznosak:

Rec. Empl. Conii

— hydr. ciner.

— litharg. compos
singul. unc. β.

Malax.

D. Sig. Bőrre vagy irhára kenve alkalmaztassék.

A' bujádob' eloszlása után, ha az előszöri forma a' kénesőt nem tenné is szükségessé, mégis néhány napokig tanácsos valamelly györge higany-készítményt adni. Mert, ámbár *Schmidt* véleménye, hogy a' dob mindég a' másodszori bujadögnek bizonyosága, meg nem állhat is: mindazáltal a' györge kéneső - készítményekkel való helyes élést egyfelül a' nem egészen bizonyos diagnosis' nehézsége, más felül a' forma' természeté méltán javallani látszik. *Fritze* botlik, midőn az illy környülményekben a' kénesővel élést ártalmosnak mondja; a' tapasztalás ellent mond neki.

Mikor a' dob a' 102. §ban előadott környülményeknél a' másodszori franczu' képviselője képpen jelenik meg, és lassúbb kiképződése által magát efféle formának mutatja, akkor a' gyúladás sem szokott olly erőszakos lenni, hogy a' kiterjedtebb gyúladás ellenes készületet megkívánná.

Az arról való vetekedést, valyon az illy dobot elosztatni, vagy evesedésbe kell e hozni; legjobban el-

lehet ama' bebizonyított de fájdalom! igen gyakran semmibe vett táncadás által: *quo natura vergit, eo ducenda*, határozni. Az idiopathiai dobok leghajlandóbbak az evesedésre, úgy hogy ezen hajlandóság náluk karakteristikai ismértető jelnek vétethetik, és olly nagy, hogy a' legháthatósb oszlató szerek is legtöbbnyire az evesedést csak halaszthatják, de meg nem gátolhatják. Illyenkor tehát fölötte hibázik, a' ki a' természet' menetelét erőszakosan háborgatni akarná. Az evesedésbe menő dobot tehát folyvást erővel eloszlatni akarni, annyi mint gonosznemű csöves fekélyre első alkalmat nyujtani, mellyre minden bujadob a' magát saját belső mivoltánál fogva igen hajlandó.

Bizonyos, hogy a' dob nem kritikus tályog, melly a' bujadög' egész formáját elhatározhatná; igaz, hogy az idiopathiai dob egy új formája a' már másodszorig megjelenő franczunak: de az is igaz, hogy legtöbb esetekben az idiopathiai dob valamelly beteges helytartó munkásságot vállal fel igen sok más életmivékért, mellyeknek a' franczu' elharapozásak or bizonyosan szenvedniök kellene. Arról sem kételkedhetni, hogy az idiopathiai dob, némelly még eddig nem eléggé megmagyarázott környülmények között, a' már valamennyire haladott evesedéskor is, ellehet oszlatni: de alig történt meg az eloszlatás, midőn (ha ellene hathatós orvoslás által nem munkálkodunk), a' másodszori franczu más életmivékben, kivált mint másodszori fekély a' torokban, mutatja magát. Ennek valóságát a' legújabb időbeli példák váltig bizonyítják.

Mind ezekből kitetszik, hogy kétszeresen hibáznak, a' kik a' nyilvánosságos evesedésre való hajlandóságnál is az eloszlatáson igyekeznek. A' hol a' természet az eloszlatásra hajlandó, ott ezt elő lehet mozdítani, csak hogy az eloszlatást czélszerű kéneső orvoslás kövesse, melly a' nagyobb szerencsétlenséget eltávoztassa.

Illyen kor bürökkel vagy belindekkel készült kásaborogatások, valamelly gyöngö zsiradéknak, p. o. a' sárga írnek bekenése a' mirigybe, elejénte elegendők szoktak lenni.

Ha az evesedés igen lassan történik, és az eloszlásnak ismét némelly nyomai látszanak: akkor a' pépborogatást folytatni kell és az eloszlást a' kénesőír' bedörsölése által elősegíteni, de ezt nem annyira a' meggyúladt mirigyen mint inkább körülötte kell cselekedni. Itt a' hideg borogatásokat, [mint némellyek akarták, gyakorta melegekkel váltani fel, éppen nem tanácsolhatni, és ez által legtöbbnyire a' meggyúladt daganat a' keményedésre tétetik hajlandóvá.

A' fölöttébbi gyúladáskor néhány nadályok' alkalmaztatása, és néha az érvágás is szükséges lehet, de az utolsó csak ritkán. A' hideg' alkalmaztatása a' nagyobb gyúladáskor ezen formánál hasznos: de ha a' langyos pépborogatások szükséges voltáról meg vagyunk győződve: ne alkalmaztassunk ismét hideget.

Végbe menvén az evesedés, jöllehet a' tályog' léendő felfakadásának helye látszik is: mégis a' lágyító és érlelő szereket mind addig folytatni kell, míg a' dob önként fel nem fakad, a' midőn osztán a' kásaborogatásoknak, hogy a' még kemény szélek meglágyuljanak, tovább folytatása és a' legnagyobb tisztaság megtartása mellett a' jól intézett kéneső orvoslás által eszközöltetik a' gyógyulás.

Előbb a' bujadob' mesterséges felnyitása, hogy a' felszívódás és a' bujadög' elharapozása meggátoltassék, szükségesnek ítéltetett. De helytelenül: mert a' nyirkos edényeknek annyira megváltozott munkálkodása és ellenkező munkásságakor semmi visszaszívódástól nem félhetni, azért is a' dob' felnyitását többnyire a' természetre kell bízni.

Nem csak a' mesterséges felnyitás tartatott szükségesnek, hanem némellyek, *Sograf Jánosnak* sokaktól

tapssal fogadott de valójában helytelen tanácsa szerint, a' meggyúladt mirigy' kivágatását is ajánlották.

Vannak azonban olyan esetek is, a' hol a' dob-
nak mesterséges felnyitása szükséges lehet. Mikor t. i.
a' bőr igen vastag, és az igen nagy' fájdalmak' jelenlé-
tekor a' tályog magától fel nem fakad, vagy a' dob
valamelly veszedelmes helyen akar felfakadni.

A' dob' felnyitására legjobb eszköz a' kés; a' vá-
gásnak elég nagynak kell lenni, és az evességet nem
erővel kinyomni.

Étető szereket is használtak az ilyen mesterséges
felfakasztásra, és azokra nézve három gyógyjelentést
alapítottak meg. Először, ha a' dob a' gyulladás' cse-
kély volta miatt igen lassan formálódik, és másodszor
ha annak szélei igen kemények és kérgesek és harmad-
szor ha a' Beteg a' késtől nagyon fél. Ezek között csak
az utolsó jelentés lehet szükségessé. A' mi pedig a' dob-
nak lassu kiképződését és a' széleinek tartós keménysé-
gét illeti: ezek az etető szerek' alkalmaztatására elég-
telen okok. Illyenkor olyan belső szerek tanácsosak,
mellyek a' jelenlévő dyskrasiát jobbják, és olyan
külső szerek, mellyek az evesedést előmozdítják és a'
széleket meglágyíthatják.

A' hol etető szerekre van szükség, ott az etetőszert
valamelly lyukas flastromra alkalmaztatik, és több órá-
kig a' bőrön hagyatik, hogy varat égessen, a' melly
osztató-írral lágyíttatik fel. Rendszerint arra egy óra
is elegendő, a' midőn osztán a' var' leválása és az ev-
nek kiürülése után a' már leírt orvoslásmódot kell kö-
vetni.

Belső orvoslásra legfőbb szer a' [higany (kéneső);
azonban a' legismeretesebb Írók által más szerek is ajánl-
tattak e' végre. *Hunter* és *Andre* különösen ajánlják a'
hánytatószereket, és azt bizonyítják, hogy igen derék
hasznokat vették légyen. De ezek csak annyiban mun-
kálhatnak, a' mennyiben az erőszakos megrázás által

a' nyirkedények' munkásságát erősebb felszívásra indítják, a' mit nem könnyű elérni. Mások a' mákonyt kámforral állították különös foganatúnak, ámbár ez az öszvetétel nem éppen czélarányos; mégis lehetnek esetek, a' hol fölöttébbi érzékenység és nagy fájdalmak lévén jelen, (a' mennyire ezen állapotok nem hideglelősek és atóniával járnak), ez a' vegyíték is jót tehet. A' hol a' gyúladás még új, ott ezen szerektől semmi jól nem várhatni.

Midőn a' gyúladás' erőszakossága vagy gondatlanság miatt, a' dobhoz üszög ütött: akkor mind azon gyógyjelentéseknek helye vagyon, mellyek ilyenkor alkalmaztathatók 's mellyekről már többször említést tettünk. A' hathatós antiseptikos (rothadásellenző) gyógykészület mindég megszabadíthatja az életet; azonban a' gyógyulás mégis igen lassan történik ilyenkor.

A' hol keményedésre való hajlandóság van inkább jelen; ott ide illő orvoslás kívántatik meg. Mindent a' mit erre nézve már javasoltunk, itt elő kell venni. Magától is értetődik, hogy a' keményedés' gyógyítását czélarányos kéneső orvoslásnak kelljen elősegítenie. Ilyenkor a' kénesőhöz bürök vagy nadragulya tétetik. E' mellett keserűes venyigék' főzetje rendeltetik, a' szenvedő hely körül és a' czombok' belső lapjának hosszában sárga írrel vegyített szürke higanyos ír döröztetik be, és a' helyek tengeri nyúl bőrrel födetnek.

Másodszori vagy utóljáró Franczú.

105. §.

A' másodszori franczú megfogatja.

Ha a' franczút először alakjában ki nem írtják: akkor másodszori formájában, nem mint külön történet, hanem mint a' legkülömbféle tünetményeknek összesége lép elő. E' tünetményeknek egyike sem charakteristikos, és csak az összefüggés és az előszori formákra való legszorosabb tekintet teszik lehetségessé a' diagnosist; azért is egy franczia Orvos a' legújabb időben a' bujadögöt mint nyavalyaformát tagadja és egy elmés munkájában: *Sur la non existence de la maladie vénérienne* a' tünetményeket másként igyekezik magyarázni. Ezen rémséges állítás azonban olly kevés lábra kaphatott, hogy az említett munka, igen sokat ígérő és fönnyen bíráló czímje mellett is, az érdemlett feledékenységre jutott.

A' testnek részei, melyeket a' másodszori franczú különösen meg szokott szállani, *Hunter*-nak igen helyes tapasztalásaként, a' bőr és ennek folytatásai a' száju-üregbe, nyakba, orrba, szemekbe és a' segg felé; a' bőrön kívül még a' testnek belsőbb részei is, az idegek (*Señnen*), kötők, bönyék, a' csonthártya és a' csontok magok. E' részeket pedig a' másodszori franczunál a' legkülömbféle történetek és romlások alá vannak vettelve, úgy hogy *Brassavolus* kétszáz harmincz négy azaz 234 formájit vagy mutatványait számlálta fel a' másodszori bujadögnek. Mind az által a' most említett Írótól felhozott történeteket általyában a' következő formákra szoríthatni:

Sokaigtartó gyúladások, fekélyek különbféle helyeken, mindenféle foltok, bőrrepedések, dagana-

tok és fájdalmas csontnyavalyák, melyekhez a betegség' folyvást terjedésekor valamely saját sorvasztó hidegtelelés járul a' belső életművek elevesedésével. Ezen formákat egyenként fogjuk megvizsgálni és nosologiai és therapiai tekintetben mindeniket előadni.

A' franczunak itt egyenként előszámlált formájiról általyában azt állíthatni, hogy bár mely különbözőknek látszassanak is külsejekre nézve, mégis legbelsőbb mivoltokra nézve tökéletesen egyeznek, ugyanazon dyskrasiától függnék, ugyan azon gyógyjelentések' teljesítése által gyógyúlnak meg.

106. §.

A' másodszori franczu' kiütésének ideje.

Még nincsen meghatározva egészen, mennyi időmulhat el az előszöri franczu és a' másodszorinak kiütése között. *Musitanus, Sylvatius, van Swieten,* vele *Rosenstein* 's több mások azt állítják, hogy a' másodszori franczu 30 esztendő múlva is kiüthet, és *Agostini* említ egy esetet, a' hol egy Apácza 40 eszt. korában szenvedett franczus csontfájdalmakban (*osteocopus*), mely nyavalya' ragadványát még csecsemőkorában a' dajkájától kapta volna. Az ilyen elbeszélrt orvosí tapasztalások igen rémségesekeknek látszanak ugyan, és talán gyakorta inkább az orvosoknak jószívű könnyenhívőségét mint a' lött dolognak bizonyos voltát mutatják: de még sem lehetetlenek, és az újabb részrehajlatlan tapasztalások az efféle tünetényeknek inkább hihetősége mellett, mint ellene szólnak.

Az előszöri franczu után hat hét múlva szokott megjelenni a másodszöri. Ezen állítást legtöbb tapasztalások bizonyítják. Ambár *Hunter* és *Frank* is ezen véleményben vannak, mégis az első egy olyan példát hoz elő, a' hol az utoljáró franczu az előszöri

francznnak meggyógyítása után egy esztendővel jelent meg, és *Frank* több eseteket említ, a' hol a' másodszori és előszori franczu között, 5, 6 hónap mult el. Az igen korán kiütő bujadögnek esetei, melyeket *Fritze* említ, ritkébbak, a' hol t. i. az előszori forma után kevés napok mulva másodszori franczu ütött ki.

107. §.

Szorosabb leírása a' másodszori franczunak.

Bár melly bizonytalanok és rendetlenek is általyában a' másodszori franczunak történetei: még is mindnyájokat 2 sorra oszthatni el, melyeknek elsőbbikébe a' *közelebbiek*, és az utolsóba a' *távolabbiak* tartoznak.

Az első sorba valók a' nyaknak, bőrnek, mirígyeknek, szájüregnek, szájszegleteknek, orrnak, szemnek és seggnek lágyabb, és akármelly anyagtól könnyebben érdekeltető, részeit megszálló bajok. Formaképpen ide tartoznak mindenféle *fakadékok*, *foltok*, *gyűladások*; *fekélyek*, *répedések* és *kinövetek*, melyeket külön szakaszokban bővebben le fogunk írni.

A' másodikba tartoznak a' reproductio' körében mélyebben fekvő úgy nevezett kemény részeknek, úgymint a' csontoknak, csonthártyának, idegeknek (*Schöner*), kötőknek és bőnyéknek szenvedései. Illyen formák: a' *puha és kemény daganatok*, *kinövetek*, *éjjeli fájdalmak*, *csontfene Anchylosis és osteosar-cosis* képpen. Ezekről is külön szakaszokban fogunk szólni.

108. §.

Az első sorbeli tünetmények.

Az első sor' tünetményei soha sem jelennek meg egyszerre, hanem a' franczu mindig a' sorbeli néhány jelenetekkel kezdődik. Lássuk tehát őket egyenként:

A' *franczus fakadékok* hol franczus rüh, hol sömör, gyakran gonoszféle kosz gyanánt, hol pedig, igen rossz esetben, valamelly makacs bőrpoklosság' formájában jelennek meg. Legtöbbsnyire a' homlokon, ábrázaton, a' mejjen, kezeken és néha egyéb részeken is szoktak támadni. Több Írók igyekeztek ezen fakadékokat különböző formájok és színek szerint lerajzolni; azonban ezek éppen nem látszanak olly nagy sajátsággal bírni, hogy más eredetű fakadékok is ugyanazon tulajdonsággal ne birhatnának. Legtöbbsnyire apró hólyag vagy lencse formájuk, gyakorta egészen rühneműek, és rendszerint (a' hólyagocskákat kivéven) barna színűek. A' fakadékok' ismételére szolgál az is, hogy gyakorta apró keliseccskék ként jelennek meg, de a' mellyek nem evesednek, hanem csak nedvet szívárognak. Megjegyzésre méltó és ritkán hibázó tulajdonságok az is, hogy inkább égnek mint fájnak, és hogy az érzemények éjjel nagyobbodnak.

Ha az illy fakadékok a' homlokat veszik körül és sömörféle kört formálnak, ezen állapotot vénus' koronájának (*corona veneris*) nevezik; hasonló nevet visel ama' már fölyebb leírt fakadékos tünetény is, melly a' nemirészekről kezdődven, a' czombot öv gyanánt veszi körül. Meg kell jegyezni még, hogy a' fakadékok többsnyire az ollyan franczunak symptomáji szoktak lenni, melly a' kanku által eredeti forma képpen ment be az életmivűségbe.

A' *Foltok* elejente nagyobb vörösségek által melly utóbb sötét máj - vagy rézszinre változik, különböztetik meg magokat. Leginkább a' nyakon, mejjen, kezeken, vállak között és a' nemirészek' közeliben vetetnek észre. Némelleyek azt állítják, hogy az ábrázaton fölötte ritkán jelennek meg; de ez a' megjegyzés csak egyes tapasztalásokból látszik folyni; mások ugyanis éppen ellenkezőt tapasztaltak. Rendszerint fájdalomatlanok, a' bőrön nincsenek felemelkedve, csak néha

okoznak holmi kellemetlen égetést, és kivált valamelly kénesős orvoslás alatt, midőn a' gyógyuláshoz közelgetnek, fölúlegesen le is hámlanak; néha csipős nedvesség is szivárog ki belőlök, 's ekkor fakadék formán emelkednek fel a' bőrön és könnyen fekélyé változnak.

Midőn az efféle foltok, vagy az előbb említett fakadékok a' test' szőrös részein jelennek meg: akkor ezekről, a' meddig a' foltok érnek, ki szoktak a' szőrszálak hullani. Ekképpen a' fej is megkopaszodhatik (Madarosis). A' körmök alatt is jelennek meg ilyen foltok; 's ekkor azok leesnek vagy a' gyökeröknél támadó fekélyek miatt leválnak. Az új köröm vastag, durva és egyenetlen, gyakorta igen éktelen szokott lenni.

A' *gyúladások*, mellyek a' másodszori franczuval járnak, a' bőrön mindenütt 's ennek a' belső üregekbe terjedő részein támadhatnak, a' hol is égető fájdalommal valamelly határba szorultorbáncz nemű vörösség gyanánt jelennek meg, imitt amott más szint váltanak 's végtére fekélyé formálódnak. De nevezetesen azok a' gyúladások méltók megjegyzésre, mellyek ilyenkor jelesen a' füleken és kiváltképpen a' szemeken támadnak. Az utolsók' gyúladását nem kell felcserélni az elnyomott kankubeli szemgyúladással (Conjunctivitis ex suppressa medorrhoea), azonban annak is mint ennek egészen saját formája van, úgy hogy szinte lehetetlen a' gyakorolt szemnek a' két bajat egymással vagy egyébbel feleszerélni. Ez a' másodszori franczu' tüneténye gyanánt formálódott szemgyúladás megkülönbözteti magát főképpen a' nagy világosságtól-irtózás, szemkönyvezés, a' véredényeknek valamennyire való pöffedtsége, a' szemfénynek aránytalan öszvehuzódása, a' szaruhártyának homályossága, és a' szem' belsejében érződő nagy fájdalmak által. Általában csak a' dologhoz értő látja a' szemén a' veszedelmet, mellyben

az valójában forog. Ezen gyulladásnak terjedésekor is a' szemnek belső életmivézete és nevezetesen a' szivárványhártya igen szenved, de a' veszedelem itt még sem olly nagy, nem is olly sürgető, mint az úgynevezett kankubeli szemgyulladásnál.

A' bujadöggel járó fülgyulladás, vagy egyenesen a' fülben támad, vagy az Eustachius' kürtjén által torokgyuladasképpen terjed oda; igen nagy fájdalmakkal van egybekötve és könnyen tályogot és gonosz fekélyeket hágy maga után. Ezen utolsók a' közellévő részeket támadják meg 's rontják el, a' midőn az ott szármozott igen fájdalmas és terhes csontfene miatt az élet is veszedelemben forog.

A' szájjüreg 's kivált torok' gyulladása magát hosszszas makacssága és vörös színének bizonyos sajátsága által különbözteti meg. Ez némelly helyeken sötétebb, másutt rút színű; többnyire apró fekélyek által félbeszakasztva, sugárformán ereszkedik a' mélyebb tájakra és a' *Schneider*' hártyáján végig az orr' üregébe terjed. Ezen gyulladás első tüneténye szokott leünni a' másodszori franczunak, és, ha ez a' bujarák által hatott a' testbe, mindég vele jár.

Az *utóljáró* (consecutiv) *fekélyek* elejénte apró hólyagokként a' torokban. a' kemény és lágy szájpaddaláson és a' szájjüreg oldalain támadnak; néha a' szájnak külső szegleteiben is; felpattanván mindenfelé elterjednek, a' midőn gyakran igen hamar az orrlyukakra elszármoznak.

Saját szalonnás látszatjokból, gonoszféleségökből és a' körülöttök lévő gyanus gyúladásból ismerhetni reájok; ámbár nem tagadhatni, hogy a' roszféle torokfájásban is jönnek elő hasonló fekélyek, csak hogy itt a' forma' lefolyása és a' vele járó történetek' szám-bavétele elég világosságot nyújt. Igen gyorsan elharapoznak és az alattok lévő csontokban, kivált az orrnak és szájpaddlásnak spongyiás csontjaiban fenét okoznak.

A' bujadögnek nem minden formájiban vannak jelen, de a' bujaráktól megelőzőtt franczuban ritkán vagy soha sem hibázik. *Frank*-nak a' lött dologra nézve igen helyes észrevételét, hogy t. i. ezek a' fekélyek a' másodszori franczunál ritkábban kerülnek elő olasz országban mint a' hidegebb vidékeken, nem csak az éghajlati befolyás, hanem inkább azon környülmény által magyarázhatni meg, hogy a' melegebb tájékon általyában a' bujarák ritkább.

Gyakran a' franczus torokfekélyek olly mélyen vannak, hogy igen nehéz rájuk akadni. *Autenrieth* valamelly szintelen, egészen vizes, apró buborékokból álló tajtékban, melly csupán hátul a' nyelv' gyökerén kisebb vagy nagyobb mértékben van elterülve, egy ollyan bizonyos ismertető jelet vél lenni, a' mellyből valamelly mélyen lévő fekélynek jelenlétét méltán következtethetni. A' ki ama' saját vörösséget, melly a' még olly mélyen lévő franczus torokfekélyek' jelenlétekor is szinte a' szájpaddlás ivéig terjed, jól ismeri, az nem fog *Autenrieth*' jegyére szorulni.

A' száj' és orr' üregein kívül még más helyeken is mutatkoznak másodszori franczus fekélyek, de leginkább azon a' tájon, a' hol sok csontos részek vannak: a' fejen, a' bordákon, kezeken és lábszárakon.

Elejéntén egy kis folt látszik meggyűladva, szokatlan színre változva, a' hol vagy valamelly hólyagocska jelenik meg, a' mellyen, elpukkanván, a' fekélynek első tünetényei lépnek elő, vagy holmi csipős genyszivárogo valamelly kinyílt fel nem emelkedett helyen. Így kezdődik a' fekély egyenesen az állományban (in der Substanz). Ezen fekélyek az által külfömböztetik meg leginkább magokat, hogy gyorsan szélyel harapoznak és fájdalmatlanok. Mig a' vörösség tart, égetés van jelen, de mihelyt a' fekély kifakadt, ezen érzemény is megszűnik.

A' *repedések* alatt szokatlan színű bőrhasadások értetődnek, mellyek a' tenyereken, talpakon és a' segg' közeliben igen megkülömböztető rézszerű körülettel támadnak, csipős roszféle genyet öntenek és több tekintetben fekély gyanánt viselik magokat, azért helytelenül számláltattak a' kinövetek közzé. Széleik fájdalmasok, valamennyire kidülledtek és kérgesek. Legtöbbnyire azoknak a' kezeiken 's lábaikon vétetnek észre, a' kiknek igen vastag és a' munkától megkeményült bőrök vagyon. A' meggyógyúlt bujadög után, minekutána a' repedések a' franczus karaktert már réggen elvesztették, még egy darabig holmi hasadások maradnak vissza a' bőrön, mellyeknek széleik lefoszlanak. A' fön említett repedések szokott tünetényei a' franczunak, melly a' kanku által hatott az életmivűségbe; ezek is igen makacsok és sok vigyázást 's állhatatosságot kívánnak.

A' *kinövetek* mind formájokra, mint alkotásokra nézve egymástól különböznek; legjobb őket szemölcsökre és figeszümölcsökre (*Verrucae et Condylomata*) osztani fel. Az első holmi apró, kiálló, folyúl rovátkolt megkeményedések, mellyeknek belseje kemény, száraz 's szinte lyukacsosnak tetszik. Szármoznak részint a' nemirészekén, a' hol közvetlenül az előszörí franczu után jelennek meg és a' formának nem tökéletes gyógyulására mutatnak; ide tartoznak különösen a' bujarák' leírásakor már említett apró kérges bibircsók, mellyek a' hamar behegedt fekély után ezen a' helyen támadnak, és a' gyógyulás tökéletlenségét nyilván bizonyítják. Azon kívül támadnak szemölcsök, mint másod-zori franczu' jelenetei, az ábrázaton és kezeken is gyakorta igen számosan, és azoknak néha megmagyarázhatatlan megjelenések a' bujadögnek egyéb nyomai nélkül az Orvosnak igen fontos felvilágosítást szerez. Ezen szemölcsök fájdalomatlanok. mozdíthatatlanok.

nok, és a' bőrön kiállóbbak, mint azok, melyek a' nemirészekben támadnak.

A' *figeszümlöcsők* (Condylomata, mariscae) formájokra nézve különböző, puha, husnemű, a' tetejőken szinte rovátkos kinövetek, melyek különböző alakjokra nézve más meg más nevet kaptak. A' mint az elevenebb képzelődés azokat a' kakastaréjhoz, szerderjhez, figéhez, kedeszfűhöz, hagymához „kártifiólához” vagy hangyabolyhoz hasonlóknak találta, a' szerint *Cristae*, *Mori*, *Ficus*, *Thymi*, *Porra*, *Myrmeciae* neveket kent rájuk. Támadnak a' nemirészekben 's körülöttek, és a' seggen, a' hol leginkább a' taréjszümlöcsők jelennek meg és néha az aranyércsómókkal cserélődnek fel, míg a' szoros vizsgálás és az előrement tünetmények' számbavétele által a' tévedés el nem oszlik. Fölsejkekből néha csipős geny szivárogoz ki, gyakran vérzenek is; mindenik leginkább azoknál történik, a' melyek igen rovátkos, barázdás alkotásuak, mint a' *Thymus*, *Porrum* és *Myrmecia*. Néha az efféle kinövés fel is fakad, 's így másodszori franczus fekélyt formál. Ezen kinövetek, ha velek nem gondolnak, úgy is igen makacsok lévén, külömbféle formájú és gyakran több fontot nyomó éktelen masszáká válhatnak; legtöbbször a' fürt és csomóformájuknak Parókanemű alkotások vagyon. Ama' *Guillaumet*-től először említett kristálynevű fehér daganatok is a' szeméremrészekben, a' most előadott történetek közzé tartoznak.

Itt nem kell felejtetni, hogy néha az egészen egészséges személyek' nemirészein is jelennek meg olyan apró taréjforma kinövések, melyek azonban nem franczus eredetűek, hanem valamelly történhetett nyomásnak vagy véletlen esett zuzódásnak következményei. — Igen szemes vigyázat és minden környülményeknek szoros megfontolása háríthatja csak el ilyen esetben a' tévedést.

109. §.

A' második sorbeli franczus tünetmények.

A' második rendbeli tünetmények, gyakorta mint a' másodszori franczu' jelenete igen hamar szoktak támadni, de mindég későbbben mint az első rendbeliek; és csak ugyan ezen okból történhetik, miként *Schmidt* igen helyesen megjegyzi, hogy néha a' meghívott orvos már mind a' két sorbelieket készen találja. Magától is értetődik, hogy ezek a' romlások a' bujadögnek csak igen ritka formájinál szoktak együtt lenni.

A' *franczus csontfájdalmak* igen kínzók és mélyre hatók szoktak lenni; ritkán szállják meg az ízhajlásokat, legtöbbsnyire a' csontok' közepét foglalják el; a' Betegeknek úgy tetszik, mintha a' csontok' belsejét valami áskálná és rágná. A' szárcsontok, karcsonatok, a' mellcsont, vállpercz és a' kaponyacsontok vettetek leginkább ezen formának alája. Ugy látszik, hogy ezen forma a' csonthártyának valamennyire lett meggyúladásától függ. Szinte bizonyos ismértető jele ezen fájdalmaknak az, hogy éjjel az ágy' melege által nagyobbodnak, reggel pedig a' testnek szaporodó kigözülésekor enyhülnek és nappal gyakran egészen megszűnnek. Bár melly fontos legyen is ez a' jelenet: mégis, több Írók és részrehajlatlan tapasztalások szerint, nem egészen bizonyos, mert némelly megrögzött csúszbeli fájdalmaknak is lehet hasonló lefolyások, a' mellyek, franczus eredetűek nem lévén, minden kéneső nélkül is meggyógyúlnak.

Azonban az ilyen tapasztalások általyában igen ritkáknak látszanak lenni; rendszerint az efféle fájdalmaknál a' Betegnek is jut eszébe valamelly korábbi ertőztetés. Igaz ugyan, hogy a' bujadög' meggyógyulása után gyakran maradnak vissza a' csontokban fájdalmak, mellyek minden kéneső nélkül csupán erősí-

tő szerek és mákony által orvosoltatnak meg; de ezeknél nincs meg az éjjeli rosszabbulás és nem is olly kinzók, hanem inkább a' tagok' bágyadtsága 's nagy gyöngeségeképpen jelennek meg, melyek miatt a' Beteg' térdei gyakran öszverogynak. Közönségesen a' francus fájdalmaik helytállók; de vannak példák, a' hol azok kóborlók voltak 's helyüket változtatták. Ha a' csontfájdalmaik (osteocopus) sokáig tartanak: a' csontok könnyen megrevesednek; a' széles csontok ezen romlásnak inkább alája vettetnek mint a' hosszúcsősök; de ha emezek revesedni találnak, akkor szerencsétlen esetben ollyan széltövis (spina ventosa) szokott származni, a' minő a' gonoszféle görvénynél támad. A' romlás belülről kifelé történik, a' csontfenének szokott jelei is itt előtűnnek; az avas saját szag, a' seborvosi eszközöket és kötőlékeket megfeketítő csipős genyetség, a' csont' darabosság, a' körülötte látszó szokatlan szín, és maró fájdalmaik bizonyos jeleik ezen romlásnak. Tünetényeire és következéseire nézve legrettentőbbé ezen revesség (caries) akkor lehet, ha a' szájpaddlás', és orrüreg' csontjait, vagy a' halláséit és a' most nevezett csontok körül lévő kemény részeket támadja meg. Itt isszonyú romlásokat vihet végbe, sőt az életet is igen kinzó módra tenkre vihatja.

Némellykor a' csonthártya feldagad, és középütt holmi kocsonyaféle massa gyűl össze; az egész néminemű puha mozgó, de nem tolatható daganatot formál, melyet *Gummi*-nak neveznek. Illyenekre akadáhatni rendszerint a' lapos csontokon, kivált a' homlokcsonton a' szemüreg' ívezetén és a' mellycsonton.

A' *tophus* egy hasonló, de kemény és többnyire kisebb 's mozdulatlan daganat; a' benne lévő massa krétanemű, és a' régi köszvényesomókhhoz sokban hasonló. Csak hogy az utolsókat az előrement köszvény, az izhajlásokban, kivált a' végtagokéin lenni szokott helyök, kiformáltatások után való fájdalomatlan vol-

tok, és végtére azon környüállás különbözteti meg hogy a' velek járó fájdalokat a' meleg' befolyása enyhíti. A' *tophusok* rendszerint csak az olyan csontokon támadnak, mellyeket kevesebb izmok fődnek, kiváltképpen a' szárcsontokon, vállpereczen és a' kaponyacsontokon. Nem tagadhatni, hogy ezek a' daganatok egy az életbe igen mélyen gyökerező franczura mutatnak; azonban mégis a' czélszerű belső és helybéli orvoslásra ezeket is gyakran csudalátosan elmulni tapasztaljuk. Fölötte fájdalmasak; de ezen fájdalom az *osteocopus*' törvényeit követi. Egy gyakorta rettenetes kínok között töftött éjnek elmúltakor reggel felé gyakran minden fájdalom elenyészik és a' Beteg csupán a' tapogatáskor érzi a' *tophus*' alkalmatlan jelenlétét.

Midőn a' bujadög' lefolytakor a' csontnak állománya romlik meg: akkor *Exostosis syphilitica* vagyon jelen. *Plenk* az exostosis általában olyan daganatnak írja le, melly a' csont' substantiájából támad, és csontkeménységű. Az exostosis pedig függ a' csonthártyának gyulladásos minémüségétől, melly a' csontra is elterjed, és a' csont' tápláltatásának saját megromlásától, melly az efféle puhaságot és nyúlhatóságot szerzi. Ezen baj a' hosszszűcsös csontokon szokott származni; de a' laposak sem egészen menttek tőle. *Schmidt* helyesen állítja, hogy a' csontot a' franczu ott bántja rendszerint, a' hol a' substantiája legtöredékenyebb.

Az *exostosis*' makacssága nem egyenlő; az a' *tophus*-hoz ebben 's holmi más tekintetben hasonló. Az exostosisok gyakran a' leghathatós orvoslásnak is ellent állanak, és a' franczunak ki írtása után is mint formabeli fájdalomtalan romlások megmaradnak; gyakran pedig hamar megkissébülnek és még a' bujadög' egyéb történeteinek elmulta előtt elenyésznek. Ezen környülményre a' Beteg' egész reproductiójában lévő munkáságnak energiája legtöbbet látszik tenni. Az éjjeli csontfájdalmakkal együtt származó exostosis a' bujadög'

jelenlétét bizonyítja. Vannak ugyan minden franczu nélkül csupán súlyos dyskrasiából származó csontdaganatok is: de mindeniket az e' dyskrasia által bélyegzett testalkotás eléggé megválasztja. A' súlyos exostosisok nem is valóságos csontdaganatok (*tumores ossei*), hanem csak a' hosszucsős csontok' belső üregének megnagyobbodásai, melly mindég az állomány' megromlásától függ. A' görvényes exostosisok inkább a' csontok' végein és nyujtványain támadnak, és helyök rendszerint a' kézláb és könyök izhajlásokban vagyon.

Az igen elhatalmazott bujadög' történetei közzé tartoznak még két, a' magok tünetényeikre nézve ellenkező formák is: *csontoknak beteges merevénysége* (*Anchylosis*), melly a' későbbi esztendőkbén a' csonttöréseknek fölötté kedvez, és az izhajlásokban az *an-chylosis*nak saját formája gyanánt jelenik meg: és a' *csontok' ellágyulása* (*osteosarcosis*), melly a' csontoknak legnagyobb éktelenségeire nyujt okot. Az ilyen ellágyulás általyában minden exostosis többé vagy kevesebbé meg szokta előzni.

A' csontokon előforduló formák mindég a' bujadögnek késérőji gyanánt jelennek meg, nem nézván az előszöri franczura; de leggyakrabban mégis a' *Lues confirmata*, melly a' bujarák által hatott be az életmivűségbe, látszik eme' történeteket magával hordozni. A' melegebb éghajlatok nem kedveznek ezen csontnyavalyák' kifejlődésének, és *Schmidt*-nek igaza lehet, midön azt állítja, hogy amaz éjszaki lakosok, a' kik déli Francia országban keresnek a' megrögzött bujadög ellen oryoslást, az éjjeli csontfájdalmaknak 's egyéb ezekkel egybefüggő történeteknek enyhülését inkább a' melegebb égaly' jóltévő befolyásának, mint a' francia orvosok gyógyitalainak köszönhetik. Mert hidegebb honnjokba lett visszatérésök után gyakran, a' régen meggyógyúltaknak vélt fájdalmak újra megjelennek.

110. §.

A' bujadögnek (lues) mi volt.

Már egy fölyebbi §-ban érintettük, hogy a' franczus anyag a' visszapótlódás' rendszerében, a' mennyice az életmivűség általa érdekeltetik, fölötte beteges változást okoz, a' melly magát egyfelül a' zsejtszövet' megsemmisítésén való törekedés, és másfelül a' bőrön és csontokban való beteges munkásság (Luxuriren) által nyilván jelenti. Már az előszöri franczu' tünetényei erre mutatnak, ama' két rendbéli történetek pedig a' másodszöri franczuban ezt tökéletesen bebizonyítják.

Hogy a' franczu a' visszapótlódás' körét különösen érdekli, ezt már *Hunter* gyanítá és *Schmidt* világosan kimondá. Az ingerletességet és érzékenységet legtisztábban mutató életmivűket a' franczu soha sem támadja meg közvetetlenül. Ezt mondhatni leginkább a' szivről, izmokról, üterekről, agyvelőről, gerinczvelőről és az inakról. A' tüdők az igen elhatalmazott formánál részesülhetnek ugyan a' franczuban, mellyből ilyenkor az úgynevezett franczus tüdőkórság támad; de akkor is csak ezen életmivűnek belsejét födöző hártyás szövet szenved, nem pedig a' tüdőknek tulajdon ingereltethető edényes része.

Ez a' visszapótlási körben (sphaera reproductiva) való beteges törekedés teszi, hogy mind az, a' mi az általa okozott romlások' saját munkássága által készül 's elválasztódik, mint valóságos franczus ragadvány, az arra hajlandó személyeknél franczut támaszthat. Ilyen a' fekélybeli szalonnás evesség, a' bőrrepedések-ből jövő csipős genyetség, a' kedeszmirigyből való viizes nedvesség, és a' reves csontokból szivárgó, kozmás szagú, sűrű kiválasztódás. Vannak ugyan olyan orvosok, a' kik *Hunter*-nak szintolly merész mint bizonytalan próbájira támaszkodván, a' másodszöri bujadög'

productumait nem tartják ragadásaknak: de ezeknek ellent mond a' tapasztalás, valamint egy újabb észre vett eset is az előbbi vélemény mellett szóll. Egy Beteg ápolónak, a' ki egy másodszori bujádögben 's a' többi között az orrcsontok reves romlásában sinlődő személyyel bánt 's ezt gyakorta kezein hordozta, úgy hogy ennek be nem kötött ábrázatja a' jótévő Ápolgátónak ábrázatjához ért, — egyszerre, a' nélkül hogy e' már öreg, és a' nemi közösülésre sem alkalmas és hajlandó embernek szemérem részein valami gyanús jelet lehetett volna észre venni, az ábrázatján az orr' közeliben valamelly gonosz, szélesre 's mélyre harapozó szalonnás fekély támadott, mellyen az előszöri franczunak jelei olly nyilván megtetszetek, hogy többben, a' kik eddig kételkedtek, az efféle elragadhatásról tökéletesen meggyőződtek. De mind e' mellett is, meg kell engednünk, hogy az elragadás igen könnyen megfogható okokból sokkal gyakortább történik az előszöri, mint a' másodszori franczunál fogva.

Sprengel-nek tökéletes igaza van, midőn a' vérnek megfertőztetését a' franczusoknál tagadja. Minden, a' mi az életmivűségben a' franczus változások' körén kívül készül 's elválasztódik, nem franczus; ide tartoznak a' véren kívül, minden, testből kitakarodott nedvek, a' mellyek csak annyiban ragaszthatják el a' franczut, a' mennyiben azok közzé valamelly franczus anyag keveredik, a' mi csak ugyan a' nyállal, hugygyal, tenyésznedvel, és téjjel gyakran megtörténhetik.

A' franczusokon esett sebek szintűgy gyógyúlnak meg mint az egésségeseken. A' *Callus*' formálódásakor ez, ritkábban történik. Ha a' *lues confirmata*-ban sinlődőnél csont törik ez rendszerint igen lassan gyógyúl, többnyire csak a' franczunak elhárítása után: csak ekkor formálódik a' forradás (callus) tökéletesen. Ez is egy bizonyosága annak, hogy a' venusi betegség

a' vegyülést és munkásságot, az ingereltetethezettel különösen felruházott és az egyszerű sebesedéseknél kiváltképpen szenvedő izomalkotmányban, nem bántja, hanem inkább a' osontokat, mellyekben a' visszapótlódás (reproductio) egyedül uralkodik.

Midőn azt állítjuk, hogy a' franczus Betegek' nedvességei a' franczus változások' körén kívül nincsenek megfertőztetve és nem ragadósak: akkor éppen nem tagadjuk a' tápláló nedveknek mennyiségi vagy minémiségi megváltozhatóságát, kivált a' minémiségi arányosság igen megmásolva látszik; a' nedvek nem olly táplálók, nem olly formálók, mint az életmivűségre nézve kívántatik. A' viselős franczus asszonynak vére, a' bujadögben szenvedő dajkának teje, nem ragasztják el a' gyermekre a' saját franczus betegséget; de a' gyermekök rosszúl táplálódik, elnyomorodik; több gyermeki nyavalyákra, az ótvarra, rosszúl emésztésre, sorvadásra, görvényre, ebagúra, hajlandóság adódik. Ezen értelemben a' franczuban szenvedett atyának vétkét is megszínheti a' gyermek, a' nélkül hogy a' tenyésznedv, mint ragadványos anyag, a' magzat' csiráját szármozásának első pillantatában megfertőztethetné.

111. §.

Az álország vagyis álbujadögrol.

(Lues larvata.)

A' bujadögtről sok orvosok annyira félnek, hogy arról szinte minden makacs nyavalya ellőttök gyanut gerjeszt. Egy már megholt híres orvos minden hosszás nyavalyánál egész komolysággal ezt szokta mondani: *Quilibet praesumatur venereus, donec probet contrarium*. E' nagy félelem szülte az álbujadög' ideáját, mellyet sokféle képpen igyekeztek felvilágosítani.

Többen azok közzül, a' kik a' másodszeri frānczunak kiűthetését több esztendei, a' 106. §ban szorosabban előadott, időre tették, azt hitték, hogy a' ragadvány megkötött állapotban ezen egész idő alatt a' testben elrejtve maradhat és csak azután űlhet ki. De az illy vélemény meg nem állhat és semmi által be nem bizonyíttathatik. Mások azt vélték, hogy a' franczu valamely más, tünetényeire nézve szokatlan, forma mögé rejtetik, és midőn ezen nyavalya gyanánt különválva (isolirt) áll elő, az álbujadög' megfogatját határozza meg; így adhatják p. o. a' *rüh*, a' *kosz*, *vízellebéli bajok*, *szemgyűladások* a' franczus forma' megfogatját, a' nélkül hogy a' saját forma megismértessék és helyesen orvosoltassék. Igenis vagynak illy *álorcza-
zatok*, de ki nem látja, hogy itt az álorcza inkább az orvos' ítéletére, mint ezen tünetényre nézve áll? Ha az illyen orvos a' franczus alakzatoknak saját jelenségeit szorosan ismerné; ha az orvos az előrement történeteket, kivált az előszöri franczunak tünetényeit megfontolta volna; ha tudná, hogy a' franczu Proteus-forma, melly külömbféle de mégis saját jegyekkel biró alakzatokban jön elő, úgy a' nyavalyát álorczájától megfosztotta és gyógyította volna.

A' franczunak más nyavalyaformákkal való bonyolódásait is gyakran amannak álorczájául vették, nem gondolván meg, hogy a' franczus ember ugyan azon ártalmaknak van kitétetve, mellyeknek az egészséges, hogy tehát más részint éles, részint hosszas nyavalyafermák járulhatnak hozzá, mint: *mindenféle hideglelések*, a' *súly*, a' *rüh*, a' *köszvény*, *aranyérbeli bajok*, és. Némelleyek ugyan, tapasztalások szerint mondják, hogy a' franczu' jelenléte több, kivált éles hideglelési formáktól, 's nevezetesen a' hagymáztól (typhus) megőriz, és úgy látszik, hogy e' formában egy a' fontanellakéhoz hasonló helytartó munkásságot kerestek: de valamint ezen utolsók nem mindég őriznek

meg bizonyosan, úgy a' bujadög sem. Az utolsó járványban (epidemia) elég példa volt, a' hol a' franczú' mentő ereje nem használt. Midőn valamely már megévő bujadöghöz járul gonosz féle hideglelés, akkor ez igen veszedelmessé lesz. Ennek oka tagadhatatlanul a' reproductionnak az előbbi §ban említett milyenségi megváltozásában vagyon.

A' megerősödött bujadögnek egészen tulajdon álorczája függ egy e' nyavalya' egész orvoslására nézve igen fontos környülménytől, attól t. i. hogy a' már igen elhatalmazott bujadögnél az életmívűségnek reproductiva rendszere a' maga legbelsőbb életében 's munkálkodásában annyira meg van sértve, és az alája rendelt életmivek vegyülésekben és munkájikban annyira megváltozva, hogy az egészség gyakorta holtiglan megcsunkulva marad. Ilyenkor fölötte vigyázniia kell az orvosnak, hogy egy felül ne tartson minden rosszullétet az álbujadög' nyomának, és más felül semmi arra mutató valóságos tünetény' el ne kerülje figyelmét.

Megtörténik ugyan, hogy némelly másodszori franczus történet, sőt előszöri forma is nevezetesen a' bujarák, mint tünetény megszűnik, a' nélkül hogy ezért a' bujadög meggyógyúltak tartathassék. Elég korán áll osztán vallamelly más tünetény elő, hogy, ha sikeres és czélarányos eszközök nem használtatnak, egy új még rosszabb történetnek engedjen helyet. Ezen állapotot, a' melly egy franczus tünetények megszűnése és egy másiknak lassan de észre vétetlenül haladó szármozása közben, az elfogódott és vigyázatlan megvigyázóra nézve gyógyúlásképpen látszik, lehetne némi tekintetben igen helyesen *álbujadög*-nek nevezni.

112. §.

Előremondás a' bujadögnél.

A' bujadögnél való jóslat igen nehéz, és csak a' formának általyában, és lehető irányzásainak szoros

ismérete különösen, határozza meg a' nyavalya' kimenetelét néminemű hihetőséggel. Leginkább a' következendőkre kell a' jóslásnál ügyelni: A' kimenetelt kiváltképpen a' Beteg' szerkezete és kora határozza meg; mennél erősebb és tápláltabb a' személy: annál könnyebb az orvoslás; mennél érzékenyebb és gyöngébb a' személy, annál makacsabb a' franczu. Minden bonyolodás más nyavalyával, kivált valamelly más megörögzött dyskráziával, a' gyógyulást fölöttebb nehezíti. Az életkorra nézve úgy tapasztaltatik, hogy a' közepkorú erős személyek könnyebben gyógyulnak, mint az öregek és gyermekek. A' nyavalyának tartása és az életmivűség' egész életéhez való létele, és mélyen gyökerézése, igen fontosak az előre mondásra nézve. Mennél kevesebbig tartott a' betegség; annál kedvezőbb az előre mondás. Az előszöri franczu is könnyebben gyógyul, mint ha már másodszorivá vált. Ha a' másodrendbéli tünetények ütnek ki; kivált ha mély romlások, nevezetesen csontok' revessége van jelen a' fejnek jelesebb részein, a' kaponya' fenekén, a' gerinczeiken, a' szemgödörben 's a' t. akkor a' Beteg' élete is veszedelemben forog.

Hansonló rosztól félhetni, ha makacs franczus fekélyek a' nagyobb edényekhez közel harapoznak szélyel, 's ekképpen halálos vérzésre adhatnak okot.

Az évszakaszok is különös befolyással vannak a' franczu' gyógyulására: télen nehezebben történik, mint nyáron. Az enyhébb éghajlatnak jöltévő behatásáról már emlékeztünk. Az utolsóra nézve bizonyságú szolgálnak *Ferguson*-nak a' portugalliai ármáda' kórházai' fő felvígyázójának jegyzetei (lásd: *Med. chir. Transactions* Vol. IV. 1810.) E' szerint a' franczu Portugal-liában igen szelíden múlik, úgy hogy a' legiszonyúbb eredeti fekélyek sem terjednek tovább, és a' bujadögnek másodszori formáji legfölyebb is csak franczu ellenes fafőzetet, és csupán a' csontfájdalmak kívánnak

valami fölötté csekély mennyiségű kénesőt; holott az angoly ármádákban, 's általyában az egyesült királyságokban a' franczu a' legrettentőbb alakban jelenik meg.

A' természet önnön munkássága által ezen nyavalyát nem látszik elháríthatni; rendszerint tehát a' mesterség' tárgyává lesz. Egyes megvigyázatok szerint az öngyógyulás is lehetségesnek látszik ugyan; mindaz által ez fölötté ritkán eshetik, és csak a' nem tökéletesen kiképződött franczunál.

Mivel a' tapasztalás szerint mind eddig hathatós és biztosabb szer a' bujadög ellen, a' kénesőnél (higanynál), nincsen; kiki átlátja, hogy mind azok, a' kik a' kénesőt fölöttébbi érzékenységek vagy különös természetök miatt el nem szenvedhetik, avagy a' kiknél a' kénesővel élés hamar nyálfolyást gerjeszt és így a' megkívántató orvoslást lehetetlenné teszi, igen félhetnek a' franczu miatt.

A' kénesőről még az előre mondásra nézve meg kell jegyezni, hogy az avval való fölösleges vagy czélaránytelen élés is igen káros következéseket vonhat maga után.

Ha a' mélyen ható franczus romlásoknál az organismus' belsejében az életmiveknek valamelly beteges állapotja fejlik ki (labes organi); vagy sorvasztó hideglelés járul hozzá: akkor a' bujadög' veszedelme még nagyobb.

A' fontosabb és mély gyökeret vert franczu miatt a' terhes asszonyok vagy idétlent szülnek, vagy igen gyöngé és nyomorúlt gyermeket hoznak a' világra.

Ennél az egész életet annyira megható nyavalyánál amaz orgános romlásokat is tekintetbe kell venni, mellyeket az külömbféle életmivekben maga után szokott hagyni. Ide tartoznak a' franczuban szenvedett személyeknél néha megjelenő keményedések a' zsejtszövetben, mellyek gyakorta igen messze terjednek, és

az inak' substantiájában való vastagodások. *Cirillo* (1. praef. Bemerk. über die venerische Krankheiten pag. 134.) egy emberben, a' ki halála előtt többideig az alsó végtagjaiban franczus csontfájdalmakban szenvedett, az inakat ezen helyeken háromszorta vastagabbaknak találta, mint rendes állapotban.

A' franczu' makacsságáról és lassu meneteléről való számos példákat se felejtse el a' jósoló orvos. *Sanchez*-nek ugyan nincs igaza, midőn a' bujadögnek káros következeit a' hatodik, sőt az ötödik nemzésig is felviszi: azonban való, hogy nyomai igen sokáig megmaradnak.

Minden egyenes formák magokat tartós makacsságok és gonosz neműségek által különböztetik meg. A' vele járó szemgyulladás a' látást mindég veszedelemmel fenyegeti; rontólag hat mint formájára, mind munkásságára a' szemnek. A' csontrevességtől okozott romlások a' franczunak legszomorúbb következeit közé tartozik. Amaz éktelenségek, mellyek ilyenkor az ábrázaton látszanak, legtöbbnyire az orrsontoknak és a' homlokcsontnak reves romlásaitól származnak. Azonban ilyen éktelenségek a' *Gummi* és *Nodus* formák után maradt ripacsok által is okoztathatnak; ezen utolsók legtöbbnyire a' szemgödörnél találtnak. A' szájpaddás' csontjának revessége és a' nyelvcsapnak az elvesedés miatt elveszése, a' beszéllés és nyelésre nézve veszedelmesek. Ha a' revesedési romlás okozta nyílás nem nagy, akkor idővel az minden úgynevezett dugasz (obstructorium) nélkül is összevesz.

Minden kinöveteken, foltokon és fakadékokon kitetszik azon franczus tulajdonság, hogy mindnyájan igen hajlandók az újra meg újra támadásra. Ha a' franczu valamelly czélarányos belső orvoslás által el nem harittatik: semmi helybeli szer ki nem irtja a' mindég újra termő mindenféle kinövéseket; sőt az égetés és

elvágás sem gátolja meg bizonyosan azoknak visszatérését.

113. §.

A' Bujadög' orvosoltatása.

A' bujadögnek első megjelenésekor tett orvoslási próbák kezdetben olly szerencsétlenek voltak, hogy az Orvosok, minekutána sokféle szereket adtak volna, bele unván a' gyógyításba, ezen Betegeknek ápolásáról egészen lemondottak és őket a' hivatlan kurusolókra és himpellérekre hagyták, és ezt annál nagyobb jussal vélték cselekedhetni, midőn *Sennert* idéjlen ájtatosságból ezt a' nyavalyát az elkövetétt bűnért való nyilvánosságos isteni büntetésnek, és a' nyavalya' eltávoztatása és orvoslása végett tett próbákat vakmerő gonoszságnak tekinté. A' felvilágosodott *Fallopious Gábor* másként gondolkodott és *Sennert*-nek félszeg állításait igyekezett megczáfolni.

A' bujadög ellen használt legelső szerek az akkor még közönségesen uralkodó iskola' szelleme szerint voltak. A' mint az Orvos a' nyavalya' taplóját a' vérben, az epében vagy a' nyálkában (torhában) kereste, a' szerint érvágást, oszlató vagy gyöngén hajtó szereket rendelt. Későbbben a' viperákat jól kiválogatva és különösen elkészítve adták a' franczus Betegeknek. Utóbb, midőn az Orvosoknál az úgynevezett *Alexipharmaca* voltaak keletben, izzasztó szerekkel dolgoztak; az izzasztó almáriomoknak kelle minden Beteget meggyógyítaniok. Belső szerül e' végre különösen a' Gaják használtatott, mellynek fáját és héjját egy bizonyos *Odello* hozta, a' mint mondják, legelőször Európába és a' gyógyszerek közzé.

Minekelőtte, a' Kénéső a' franczu ellen használtatának, már régen éltek vele az Orvosok a' sokáigtartó bőrkiütések és különösen a' rüh ellen; *Petrus Rintor-*

nak egy akkori öreg tapasztalt, és VI-dik Sándor' udvarában volt Orvosnak írásából is, a' melly 1500dik-ban Rómában jött ki és a' bujadögről a' legelső és legrikkább monographiák közzé tartozik, nyilván megteszik, hogy akkor a' kéneseőir' békenése és a' kéneseővel füstölés az új nyavalya ellen használtatni szokott szerekhez tartozott.

Két Fördös (Bader) volt, a' mint mondják, a' kik a' *Impetigo*-ról a' bujadögre következést huzván, ezen utolsó ellen belsőképpen kéneseőt legelőször merészeltek adni. Egyik ezen Fördösök közzül, kik csupán *Barbae tonsores* név alatt említetnek, félvén a' rossz következtetésektől, a' kéneseővel való orvoslást abba hagyta; a' másik pedig ez által magának pénzt és tekintet szerzett. *Berengarius* látta ekképpen orvosoltatni a' bujadögöt, és ő ajánlá ellene legelőször a' kéneseőt. De csak *Joannes de Vigo* adá elsőben ezen szert belsőképpen, és azért méregkeverőnek hívták őtet. Az Algieri és Tunisi tengeri rabló fejedelem, *Barbarossa* által 1537-ben ismeretessé lett és Első Ferencz francia királytól használt pilulák voltak a' legelső híres kéneseőszer a' franczu ellen. Állottak durva kéneseőből, a' melly terpetinnel és lisztel döröszöltetett össze.

114. §.

A' kéneseő' munkálatjáról való nézetek
általyában.

Nem fogjuk mi a' kéneseő' munkálatjának korábbi magyarázatjait az emberi életmivúségre nézve felhordani, mivel meg vagyunk győződve, hogy már ma senki sem fogja többé ezen szernek franczu ellenes hatáságát annak nehézségében, hashajtó tulajdonságában, a' Hugyaghoz való atyafiságában, vagy egyéb, a' régiebb Humorálpathológoktól, Jatromathematikusoktól vagy Chemikusoktól gyanított tulajdonságban ke-

resni; csupán azon nézetre fordítjuk figyelmünket, melly a' Brownianismus' uralkodásakor születvén, sokaknál mostanáig is magát föntartja; ezek a' kéneseőnek gerjesztő munkálatot tulajdonítanak, és többen ezt még az által igyekeznek meghatározottabban kimagyarázni, hogy a' kéneseő' gerjesztő tulajdonságának legközelebbi munkálatjául az úgynevezett kéneseő-hideglelést veszik jel, mellynek a' bujadög' gyógyulását is tulajdonítják. A' mi *Brow*-nak oskoláját illeti, abból sok jó került ugyan ki, és bizonyos, hogy az újabb orvostudománynak emelkedésére nézve hatalmas rúgó volt; azonban még sem tagadhatni, hogy a' mennyiségi *scala* az orvosszerekre nézve, a' millyenségi arálynak tekintete nélkül mindég nagy hiba marad. Ez a' többi között kiváltképpen a' Kéneseőről is igaz, mellynek az életművéséghez való arányosságát soha sem lehet csupán, mennyiséginek és annál kevesebbé csupán gerjesztőleg felvenni. A' részrehajlatlan tapasztalás tanítja, és *Swediaur* különösen észre vette és feljegyezte, hogy a' kéneseővel élés az úgy nevezett tonikus, erősítő és tisztán gerjesztő szerekek se hogy össze nem fér. Az olyan Orvosok, a' kik Chinát, vasat, erősítő és gerjesztő fürdőket és hasonló izgató szereket kapcsolnak össze a' kéneseő orvoslással, önnön magok vetnek akadályt a' gyógyulásnak.

Göden' állítása: hogy a' kéneseő a' bujadögöt azért gyógyítja meg, mivel az eleven ázálék férgeket megöli, mellyek az ő véleménye szerint a' franczus ragadványt képzik, elmés ugyan de be nem bizonyíttathatik: általyában a' *Pathologia animata* soha sem kapott szerencsére, és ki is akarná megmagyarázni, hogy a' bujadögnek gyógyulása a' kéneseő által szintúgy történik, mint a' tetvek' megületése a' kéneseőir által?

A' Kéneseő' munkálatja a' *cohaesiót* (összefüggést) kevesíti, és ennél fogva a' beteges visszapótló

vagy reproductiva munkásságot határba szorítja; ezen nézet a' természetből származott, és a' tapasztalás által naponként megbizonyodik. A' nyálfolyás legfőbb tüneténye a' felbomlott cohaesiónak, de a' gyógyulásra éppen nem szükséges feltétel. Mert jóllehet a' franczu' orvoslásakor a' kéneseőt mind addig adjuk is, míg a' nyálfolyásnak első nyomai nem látszanak; mindazonáltal ez csak azért történik, hogy a' kéneseő' behatásáról bizonyosak legyünk, nem pedig ama' nyilván hibás theoria szerint, mintha a' tartós nyálfolyást a' bujadög' gyógyítására nézve elkerülhetetlenül szükségesnek tartanók.

A' hideglelés, melly a' nagyobb mértékben lévő nyálfolyáshoz kapcsolódik, az ilyenkor együttsszenvedő ingereltethetőségnek következése szokott lenni; és mindég jelen vagy on, ha mirigyek dagadnak meg és coUiquatiók állanak be. Ezt az úgy nevezett kéneseő-hideglelést némellyek a' bujadög' gyógyulására mindég szükséges feltételnek tartják, de helytelenül; mert, a' mint a' tapasztalás naponként tanítja, a' bujadög a' nélkül is jól és alaposan meggyógyul fölötte gyakran.

Azon tulajdonsága által, hogy az életmíves testnek cohaesióját kevesíti, a' kéneseő a' bujadögnek milyenségileg (qualitative) tétetik ellenébe. A' bujadögnek mivolta ugyan is áll a' rendetlen formáltatásoknak beteges bujanövésében és a' test' külsejére való huzamos bujálkodó tola kodásában, miként a' franczura tartozó valamennyi formák nyilván bizonyítják. Mivel pedig a' Kéneseő a' cohaesiót kissebbíti 's ez által a' reproductiva munkásságot határba szorítja: ebből megmagyarázhatni, miként tartóztathatja ezen beteges formáltatásokat, és háríthatja el a' már megtörtént változásokat. Következik ebből az is, hogy semmi úgy nevezett tonikus és öszvehuzó szerek, mellyek a' cohaesiót nyilván nagyobbítják, a' kéneseővel öszve nem férhetnek. Azon tetemes haszon is, mellyet több ké-

esőkészítmények a' hártvás gyúladásoknál és a' nyirkrendszerben a' fölöttébbi gerjesztés miatt származott más betegségeknel hajtanak, derék bizonyosságára szolgál az általunk előadott nézetnek, a' kéneső' munkálatjáról. Annak okát, mért nem szabad a' külső gyúladásoknál kénesőkészítményeket rendelni, szintűgy inkább a' kénesőnek cohaesiót kisebbítő, mint sem gerjesztő tulajdonságában kereshetni. Amannál fogva a' rágó készítmények szétrontólag munkálnak, és a' gyúladás által úgy is nagyon szehvedő életmives masszának össze-függését erőszakosan elbontják.

115. §.

A' különbözö kéneső készítményeknek különös munkálatjokról.

Háromféleképpen használtatik a' kéneső, mint higacs, mint higag és mint só. Mind a' három alakban ugyan fő munkálatja a' kénesőnek az össze-függés' kevesítése: mind az által a' figyelmes megvigyázó előtt tudva leszen, hogy e' három különbözö formában, különbözö módosítások jönnek elő a' kéneső' munkálatjában. A' tapasztalás szerint, a' higacsok (félmeszek) inkább nyál-folyást, a' higagok (tökéletes kéneső meszek) pedig inkább has-folyást gerjesztenek; ellenben a' sók bővebb hügyelválasztást könnyebben okoznak, mint nyál-folyást. Ezen észrevétel igen fontos a' kéneső' rendeltetésére nézve, a' hol nem csak a' Betegnek individuális szerkezetére, hanem külső környűlményeire is kell tekinteni.

116. §.

A' kéneső' vagy is higany' alkalmaztatásának különbféle módjai.

A' kénesővel való belső élés kétség kívül minden más módokat folyúl múl; csak különös környűlmé-

nyek és elháríthatatlan ellenjelentések tilthatják ezen alkalmaztatás módot, a' midőn osztán az Orvos azt különképpen fogja így vagy amúgy haszonra fordítani. A' kénesővel élés tiltó gyógyjelentéseket egy tulajdon §-ban fogjuk előhordani.

A' kénesőnek külső alkalmaztatása mostandig sokféle változtatásokon ment által, a' mint ezeknek feltalálójik a' magok meggyőződésük szerint, vagy a' törtenhető ártalmaktól való félelem miatt, vagy végtére újítani kívánásból, e' vagy ama' módot jobbnak tartották.

Először is itt a' bedörzsölésről fogunk szólni, midőn t. i. a' kéneső a' test' színének valamelly részére, kivált a' végtagok' belső lapjára bekenetik, melly végre a' szürke ír leginkább ajánltatik. Ezen mód a' legrégibb, és ma is az olyan esetekben, a' hol a' kénesőt belsőképpen adni nem lehet, javallásra méltó, csak hogy igen vesződséges és ezért gyakorta nem alkalmaztatható. Franciaországban igen lábra kapott és nagy szer (grand remède) név alatt ismértetes. Ezen, most a' legszorosb diaetával egybekapcsolt, és *Louvrier*' kúrája vagy éheztető orvoslás névű methodust, *Osbeck*, *Weigel*, *Trafuenfeldt* és *Rust* tették az újabb időkben híressé és kelendőbbé. Azon állítás, hogy ez a' kúra a' kénesővel élés mellett a' felszívódást fölöttébb szaporítja és a' chylicatiót 's reproductiót egyszerűbbé teszi, és ennél fogva a' Higany' legkisebb részecskéjinek felszívódására és specifikus erejének munkálkodhatására okot nyújt, a' nélkül hogy mellékhatásaival az inaknak ártana, — tetszés szerint való ugyan, de nincs fontosság nélkül.

Louvrier-nak e' most dícsért kenőkurája, a' mint azt *Rust* a' Betegeknek tulajdon körülállásaikhoz képest előadja, itt igen gyakran és mindig a' legjobb foganattal használtatott. Általa legtöbbszörre tökéletesen meggyógyult a' nyavalya, jöllehet egynehányszor

szükséges volt ezen orvoslást ismételni is. Csak két esetben szerzett csupán könnyebbülést, de olyant, melyet mind a' két Beteg köszönettel megismért. Egy szerencsétlen, kinek nyakgerinceit már a' franczus csontfene ette, és a' torok' hátulsó falán már ki is látszottak, ezen mód által szabadult meg. A' felőle szerzett tapasztalások szerint az igen elgyöngülteket, már sorvasztó hideglelésben, aszukórságban szenvedőket, ezen kúra alá fogni nem tanácsos, másként az illy Betegeknek végső feloszlását siettetné.

Említjük itt *Cirillo*-nak orvoslásmódját is, a' ki a' kénesőt, különösen a' rágó sósavas higagot a' talpakra javasolja bedörzsölni. Ezen könnyen elmaradható methodus leginkább déli olasz országban van szokásban.

Cirillo szerint minden este a' talpakba egy nehezék (drachma) dörzsöltetik a' következők írből:

Rp. Hydr. muriat. corros.

Ammon. muriatici, singul. dr. j.

Axungiae porci unc. j.

M. tere per nycthemeron.

Végül a' kénesőt, nevezetesen az enyhe sósavas higacsot, a' foghusba is szokták bedörzsölni. *Clarke* és *Cruischank* voltak ennek, az angolyoknál még szokásban lévő, nem csak fölösleges de nem is biztos methodusnak ajánlóji. *Brera* efféle bedörzsölésekkel nem csak a' foghuson, hanem más helyeken is a' nyirkedések' menttében haszonnal élt.

A' bedörzsöléseken kívül még más külömbféléképpen is fordítottatott a' kéneső haszonra; kivált a' *Chevalier* és *Thiullier* által igen dícsért kénesőfüstölések voltak annak előtt szokásban; e' végre a' nyers kéneső vagy a' fekete higanykenet (*Mercurial Moir*) vagy a' czinobriom használtatott. De ezen mód szintolly veszedelmes mint kétséges, és veszedelmessége miatt méltán veszté el polgári jussát. Már ma, midőn *Galé* kénfüstölési készüléte, ha jól és czélarányosan alkalmaz-

tatik, a' tüdőket az ártható gőzöktől tökéletesen megőrzi, lehet a' kéneseőfüstöléseket is az igen makacs esetekben és a' hol a' higanynyal való belső élés tilalmaztatik, haszonra fordítani. Illyen készüléket állított fel *Biett* a' *St. Louis* nevű kórházban, holott a' kéneseőfüstölések a' chronikus bőrnnyavalyák ellen, kivált ha franczussal elegyesek, igen jó sikerrel alkalmaztathak.

Párisban egy *Baume* nevű Gyógyszeres a' rágósósavas higag' olvadékát fördőül ajánlá a' bujadög' orvoslására. Harmincz fördőt akármelly Betegnek kigyógyítására elegendőnek mond. *De Horn* ezen fördőket különösen a' fekete epés személyekre nézve, a' kik innbéli bajokra hajlandók, ajánlja. Azonban a' tapasztalás nem sokára ennek a' fölötté kétes methodusnak elégtelenségét is bebizonyítá. A' legújabb korban *Caffé*, egy Párisi Orvos, ismét próbát tett ezen fördőkkel, és különböző éghajlatok alatt és más meg más esztendő tájban használtatta azokat. Ő azt állítja, hogy a' sublimátfordók a' legmakacsabb franczus történeteket tizenkét nap alatt elhárították. Elejénte egy fördőbe két nehezeknyí rágó sósavas higagott adott, és utóbb tübbet is. A' fördőket még a' meggyógyulás után is egy ideig folytatta, de kevesebb sublimátot adott beléjük, a' mint a' Beteg kigyógyulni látszott. Ide tartoznak az újabb időkben *Wedekind* által magasztalt sublimátfordók is.

Roger a' sublimátnak lenmagfőzettel vegyített olvadékát klisztérül ajánlotta a' bujadög ellen. A' Beteg napjában két illyen klisztért kapott. *La Font, de Horn, Buchan* és *Lefebure* dícsérék ezen methodust, általa a' legsúlyosabb franczus történetek mondatlak meggyógyulni. *Gardane* mondott ellenök legelőször, és ezen klisztéreknek elégtelen voltak helyesen vitatata. Most már egészen elvagynak hagyva.

Bizonyos *Cortilio*, belül higanyírral megkent nadr ágót javasolt folyvást a' testen hordozni. Ezen me-

thodus nyilván mutatja Feltalálójának hajlandóságát a rendkívül valókra, és nem is jöve szokásba többé.

117. §.

A' franczu' gyógyítására fordittatni szokott higacsok (kéneső-félmeszek).

A' ma szokásban lévő Félhiganymeszekhez tartozik először a' *szürke higanyír*, *Ungtum Hydr. cinereum* Pharm. borussicae. Ez készül 8 unczia ürtőfagyúval öszvedőrsölt 12 uncziányi eleven kénesőből: melyhez a' keverés után még 10 unczia disznózsír és egy nehezék citrom olaj vegyítettik. Ezen utolsó hozzátétel nem olly ártalmas ugyan, mint az előbb közibe vegyített terpetinolaj: azonban mégis jobb az ifféle Írekhez semmi aetheres olajokat nem adni, mivel ezektől megcsipősödnek és a' Betegek' bőrét könnyen gyulladásba hozzák. Sokkal jobb a' tehetősebb Betegek' számára, a' disznózsír helyett kákao-olajt venni, így az ír szelidebb és a' használatra alkalmasabb lesz.

Ezen írt többnyire a' végtagok' belső lapjára szokták bedörzsölni, naponként vagy minden második harmadik napon $1/2$ nehezeztől 2-ig, a' szükséges vigyázattal mellett.

Ezen methodus ollyankor ajánltatik, ha a' Betegnek emésztő életmivei olly gyöngék, hogy a' kénesőt még mákonnyal sem bírják meg, vagy ha hasmenésre való hajlandóság vagyon jelen. Ugyan azt több Orvosok a' csontfájdalmaknál is eleibe teszik a' kénesővel való belső élésnek, a' mit a' tapasztalás is sok esetekben igazolni látszik.

E' bedörzsölések sok nehézséggel járnak, a' Beteg' részéről igen nagy vigyázást kívánnak; téiben nehezen alkalmaztathatók, és illő vigyázat és a' kéneső készítményeknek ismerete mellett legtöbbször a' belső higanyorvoslás által kipótoltathatik. Nem tagadhatni mind

az által, hogy a' *Rust*-tól (l. *Rust's Magazin* item *Ban*, de 3tes *Heft*, pag. 354.) ajánlott methodus, a' franczu' régibb formájának orvoslására, fölötte foganatos, és nem csak a' most említett környülmények között, hanem más megrögzött, és a' reproductióban mélyengyökerezett nyavalyáknál is követésre méltó. Több szerencsés tapasztalások bizonyítják ezen orvoslásmódnak hathatóságát, mellyet azonban soha sem lehet a' franczu' eredeti formájánál, sem a' most kezdődő bujadógnak csekélyebb tünetényeinél javasolni, és általyában nagy vígyázással kell használni.

A' közönséges orvoslásnak előmozdítása végett ezen ír kisebb helyeken is dörzsöltetik be. Így a' megdagadt mirigyeknél és a' mellékherék feldagadásakor, a' midőn is a' bedörzsölés a' czombok' belső felén történik; a' tophusoknál és, egyéb franczus daganatoknál, csak hogy itt gyakran a' mákonnyal pótoltt higacsotapaszt fordítatik inkább haszonra. E' most nevezett flastrom készittetik 24 unczia egyszerű ólomglétflastromból, 6 unczia sárga viaszból, 8 unczia kénesőből, és 4 unczia terpetinből. Elsőben a' flastrommassza a' sárga viasszal össze olvasztatik, és a' terpetinnel előbb egybedörzsölt kéneső hozzá tétetik. A' higanyos tapasz' összetétele a' következőképpen történik:

Rp. Empl. hydr. cinerei unc. j.

Opii puri dr. j.

Malax.

Egy más igen ismeretes és szokásban lévő kéneső készítmény a' *Mercurius solubilis Hahnemanni* (hugyagos higacs; Hydrargyrum oxydulatum nigrum Pharm. novae). Áll higanyból, melly választóvízben felolvasztatván, tiszta folyó hugyaggal veretik le. A' színe haragos fekete, és puha, poronyú tapintású. Leginkább belső haszonra való, de ilyenkor (feltalálójának állításával ellenkezőleg) könnyen nyálfolyást gerjeszt. Mind azon által egy igen derék készítmény, mel-

lyet fél grántól egyig napjában két vagy háromszor leginkább porformában adni be az előszöri franczu, 's kivált a' bujarák ellen, és a' másodszöri franczu' kezdődésekor, igen ajánlásra méltó.

Rp. Hydr. oxydul. nigri gr. vj.

Pulv. Op. thebaici gr. jv.

Lap. Cancr. ppt. gr. xxiv.

Sacchari albi dr. iij.

M. divide in pulv. aequales Nro. xij.

D. Sig.

Napjában 3-szor 1 por vétessék.

Ezt még bedörzsölésre is ajánlották, de mivel a' testnek részét, a' hova bedörzsöltetik rútlul befeketíti, a' Betegeknél nem mindég alkalmaztatható, és azon kívül is a' szürke higany ár által könnyen kipótoltatik. Ezt pedig annál szükségesebb cselekedni, mivel nagy árra miatt külső haszonra nem mindenütt vehetni elő.

Az újabb prussiai gyógyszer-tárba felvett *fekete higanykenet* (hydr. sulfuratum nigrum) áll egyenlő résznyi higanyból és kénből, mellyeknek öszvedörzsöltetésekör származik a' higacs. Ezen vegyítés által a' kéneső ereje igen meggyöngül és azért a' franczus formák ellen nincs is bizonyos fogamatja. Némelylek ugyan kétségbe hozzák, hogy a' kén ezen öszvetételben a' kéneső erejét megkissebbíti és ennek más irányt adhat. De a' tapasztalás bizonyítja, hogy egyetlen egy fontos franczuforma sem gyógyúl meg az efféle öszvetett szerek által, és hogy ezek általyában csak igen ritkán gerjesztenek nyálfolyást. Még a' *calomel* is, ha kénnel vegyítve adatik, (melly öszvetételt a' tisztán gyúladási formáknál, a' hol calomel kívántatik, különösen a' kankunál, már ajánlottuk) csupán szaporább székürítést okoz, de soha nyálfolyást nem, mellyet, kén nélkül, a' továbbig vett enyhe sósavas higacs mindég szokott gerjeszteni.

A' fekete higanykenet azonban mind e' mellett is egy igen derék készítmény marad, és a' régi bőrkiütések 's más megrögzött gyanus bajok ellen, mellyek a' görvényes, ebagás és hasonló dyskrasiáktól függenek, hathatós szer léend. Lehet az egy vagy másfél esztendő gyermekeknek belőle napjában 2 vagy 3-szor egy gránt beadni, A' Felnőtteknek fél sorupulust is lehet 2 vagy 3-szorra beadni naponként. Mind az által az újabb időkben ez a' készítmény, valamint a' következő is több esetekben csak akkor vétetett haszonnal, ha már előbb más kéneső készítmények szinte a' nyálfolyás megjelenéséig adattak, és holmi gyanús tünetmények, a' kénesővel való tovább élést még megkívánták.

Hasonló orvoslási de hathatóbb erővel bír a' dár-danyozott higanykenet is (Hydr. stibiato sulfuratum) melly 2 résznyi nyers piskolczból, 'egy rész tiszta kén-esőből és ugyan ennyi tisztított kénből készítettik. A' fejkosz, franczus rüh, gyanus szűmölösök és foltok ellen gyakorta kitűnő haszonnal adatik ezen szer. Belőle a' Betegnek szint annyit adhatni, mint az előbbiből.

Rec. Pulv. res. nat. Guajaci

Hydr. stibiato sulfur. singul. dr. β.

Sacchari albi unc. iiij.

m. divide in pulv. aequales

Nro. xij.

D. Sig. Napjában 3-szor 1 por vétessék.

A' többi kéneső készítmények, mellyekben higacs vagy on, részint bizonytalan foganatúak részint fölösleg valók. Illyenek: a' *Plenk' mézgás higanyja*, a' *Merc. saocharatus*, *alcalisatus*, ée.

118. §.

A' Kéneső sók.

Jöllehet a' kéneső csak a' legtöményebb savanyakban felolvadható: még is igen sok savanyakkal (savak-

1) egyesül, és innét készülnek annyi kénesösök, melyeknek nagyobb vagy kisebb hathatósága részént a savval egyesült kéneső több vagy kevesebb savulásától, részint ugyan annak rágósságától függ.

A' *fojtósavas higacs* (Hydr. nitricum), a' kénesőnek tiszta fojtósavban lett felolvadékja. E' készítmény nálunk jégformában erőszakossága miatt nem használtatik. Az új gyógyszer-tár *) egy unczia tiszta higanynak elegendő tiszta fojtósavban lett olvadékját ajánlja. Ehez osztán annyi lepárolt víz vegyítetik, hogy az egész öt uncziát nyomjon. Ez most az úgynevezett *feleresztett fojtósavas higacs* (Liquor. Hydr. nitrici). Mivel pedig igen bomlékony (zerseghar), azért minden hozzá tett pótolék nélkül kell azt rendelni, és lepárolt vízzel vétetni be. Elejénte belőle napjában kétszer csak egy csöpp nyújtatik a' Betegnek, utóbb 5 — 6 csöppet is adhatni. Mellette könnyű hus és tejledelekkel éljen a' Beteg. Az igengyöngye egészégű, vagy vérpökésben szenvedett, úgy az aszuktorságos személyeknek is fölötta vígyázva kell ezen készítményt adni.

A' ki a' fojtósavas higacsaot jégformában, mint *Augustin* (Pharmacop. extempor.), inkább szereti rendelni; az kövesse *Augustin*-nak a' megjegyzett helyen leírt methodusát, vagy adja pilula formában, a' mint utóbb a' rágó sósavas higagnál említeni fogjuk.

A' megrögzött, és a' reproductiva körnek életébe mélyen hatott franczunál, gyakran ez csudálatosan a' legerőszakosb történeteket hárítja el; leginkább pedig a' makacs fekélyekre és a' második sorbéli tünetnyekre illik ezen szer. Külsőképpen mosdóvíz képpen is használtatik, lepárolt vízzel feleresztve. A' híres *Ungv. hydrargyri citrinum*-ban is hasonló készítmény a' fő állató rész. Ugyan ehez vesznék egy unczia kénesőt, melyet elegendő fojtósavban felolvasztván egy font disznózsírral vegyítenek.

*) Mindenütt a' borussiai értetődik. — A' fordító.

A' *rágó sósavas higag* (Hydr. muriaticum corrosivum) egy a' kénesőnek tömény kénsavban feloldása és a' konyhasónak elbomlása által, emennek szikagja és amannak kénsava között lévő atyafiságos vonzódásánál fogva származott készítmény. Ezen szer a' bujadög ellen való leghathatósbb orvosságok közzé tartozik; és minden kéneső készítmények között legtöbbször is élnek vele. Munkálása gyors és bizonyos, de hosszasabban élni vele nem tanácsos; valamint a' beteges személyeknél is nagy vigyázást kíván. Különös tekintetet érdemel más szerek fölött azért is, mivel a' vele élő Betegnek semmi igen szoros életmódot nem kell követnie.

A' hol a' bujadög igen meggyökerezett, vagy igen hirtelen elharapozik, és a' hol erőszakos történetei által az életet vagy nemesebb életmiveket veszéllyel fenyegeti: ott legtöbbsnyire ezen kéneső készítmény vétetik elő; p. o. az úgy nevezett Ozoena' jelenlétekor, a' mélyen beevődött fekélyeknél és a' fölötte gonoszféle bőrkiütéseknél. Ezen esetekben a' sublimátnak legnagyobb ellenkezőji is, kik között *Quarin* első érdemel említést, kénytelenek annak hasznos voltát megismérni. A' legnagyobb veszedelem elhárítása után többnyire szelidebb készítmény szokott helyette elővéletni, olyan t. i. mellyel bátorságosabban élhetni.

Ezen higag vagy olvadékban vagy pilulaformában adatik, ezen utolsó kevesebbé bátorságos. Porképpen rágó tulajdonsága miatt nem rendeltethetik.

Rec. Hydr. muriat. corrosiv, gr. ij.

solve in

Aq. destill. simpl, unc. jv.

et adde

Trae op. simpl. ☉ j.

M. D. Sig.

Regvel és estve egy evőkalánnal vételessék.

Töményebb olvadékját is lehet csöppenként rendelni, *Markus* szerint imígy:

Rec. Hydr. muriat. corrosiv. gr. jv.

solve in

Aq. Cinnam. vinos. unc. ij.

et adde

Trae op. simpl. \ominus ij.

M. D. Sig.

Napjában 4-szer 40 csöpp valamelly nyálkás folyóságban vétessék.

A' pilula vagy is labdaosforma imez:

Rec. Hydr. muriat. corrosiv.

Pulv. Op. theb. singul. $\ominus \beta$.

Succi depur. Liquiritiae \ominus iv.

Aq. destill. simpl. q. s.

u. f. l. a. pil. Nro. C.

consp. Pulv. Cinnam.

D. ad Scat.

Sig. Regvel és estve egy labdaos vétessék, utóbb lassanként 3, 4 is.

A' pilulákat elejente fehér kenyérbéllel, vagy kenyérbéltől és cukorból álló vegyítéssel készítették: de így azok fölöttébb megkeményednek, és egészen haszontalanokká válnak. *Pfaff* Ur ugyan a' maga *Materia medica*-jában ócsárolta a' vonatoknak kénesőszerekkel való öszvetételét, mivel ezek amazok által szétbomlanak; azonban ez csak a' növény nyálkákra illhetik; azért is igen jól megtisztított higviriczvonalatot kell hozzá venni.

A' Sublimátról még meg kell jegyezni, hogy többnyire minden, Franciaországból hozzánk kerülő, és kéneső nélkül készülteknek hírelt titkos szerekhen, a' rágó sósavas higag a' leghathatósb állatorész. Illyenek: *L'Affecteur*' Lésürűje, *Royer*' liquorja, *Arigoni*' szörpje, *Le Febure*' csokoládéja, *Velnas*' szere, ée.

Lásd ezekről: *Hufelands Annalen* 1ter Band és *Schreger's fritische Dispensatorium der geheimen Mittel.*

Külső haszonra is fordítottatik ez a kéneső készítmény igen gyakran, és kelleténél is többször. Erre is az olvadékja használtatik, mellyhez igen helyesen színté mákony adatik: akármit zugolódjanak is ezen összetétel ellen a' chemiai Puristák.

Rec. Hydr. muriat. corrosiv. gr. ij.

solve in

Aq. destill. simpl. unc. ij,

et adde

Trae op. simpl. dr. β.

M. D.

Az újabb Gyógyszertárban ajánlott *Liquor Hydr. muriat. corrosiv.* (24 grán rágo sósavas higanyból és ugyan annyi szalamiasóból, mellyek 2 font lepárolt vízben felolvasztva egy unczia rózsamézzel vegyítettnek) külső haszonra igen alkalmas.

Az előszöri franczus fekélyeknél akár a' makkon, akár egyébűtt, a' másodszori formáknál, úgymint a' kifekélyesedéseknél, bőr' omladozásainál, mindenféle külső desorganisatióknál, ha' franczu van gyanu alatt, ez a' készítmény vétetik elő. Itt mégis említésre méltó, hogy az *Aqua phagedaenica*, — melly a' régibb Gyógyszertárokban, a' mint tudva vagyon, igen chemiátlan felolvasztása volt a' sublimátnak mézsvízben, igen gyakran az érzékenyebb személyeknél és a' gyúladásra hajlandó fekélyeknél, orvoslásul többet ér az újabb készítményeknél is.

Az *enyhe sósavas higacs* (Hydr. muriaticum mite) készül, ha a' sublimátban lévő fölös sósav még tiszta higannyal, a' sublimáthoz képest úgy, mint 3 a' 4 hez, kielégítettik; a' midőn is, a' nagyobb oxydatio megszűnván, a' kéneső higacs képpen egyesül a' sósavval. Most ezen munka csak egyszeri felszállítás által történik; ellenben az előtt helytelenül úgy vélték, hogy a'

többszöri', felszállítás a' kénesőt még szelidebbé teszi; így származott az ötszöri felszállítás által az *Aquila alba*, a' hatszori után a' *Calomel*, a' *Panacea mercurialis* pedig a' kilenczszeri fel szállítás után.

A' Calomel nevet ezen készítménynek feltalálója *Mayerne Tódor* azért választá, a' mint mondják, mivel őtet annak készítésekor egy fiatal Mór (szerecsen) segítette, a' kit *szép feketének* hívott, és így akart megörökíteni.

Ezen készítmény vagy pilulákban, vagy még többször porképen adatik féltől egy egész gránig napjában két vagy háromszor, az előszöri franczunak kevésbé gonosz formájiban és általyában a' szelidebb formák ellen és különösen az igen érzékeny személynél. Az az egy hibája vagyon, hogy könnyen hasmenést vagy nyálfolyást okoz, kivált ha erős mákonyadatokkal egyesítetik. Mégis a' hasmenés' eltávoztatásért, tanácsos a' mákonyt el nem hagyni. Szoktak holmi felszívó földet is hozzá tenni, hogy a' gyomorban, lehető savany elhárítlassék, és a' por mindég szárazan maradjon;

Rec. Hydr. muriatici mitis gr. xij.

Pulv. Op. thebaici gr. iij.

Lap. Cancr. ppt. dr. β.

Sacchari albi dr. iij.

M. divide in Pulv. aequales

Nro. xij.

D. Sig. Regvel és estve egy por vétéssék.

Az *eczetsavas higacs* (Hydrarg. aceticum.) most a' mi Gyógyszertárunkban egészen másként de sokkal czélarányosabban is készíttetik, mint annak előtte. E' végre 6 unczia olvasztott eczetsavas hamag 4 font lepárolt forró vízzel feleeresztetik és ehez 4 unczia Liq. Hydr. nitrici tételik, a' midőn a' szóban lévő fényes só mint nehezen olvadható seprelek a' fenékre száll. Ezen készítmény az előtt jobban szokásban volt, mint

most; különösen mint a' fő állatórész az u. n. *Kaiser-pilulák*ban igen lábra kapott. Az újabb időkben, hihetőleg mivel a' Gyógyszertárnak régibb kiadásai szerint, azt vörös higagból szokták készíteni, mint kétséges és veszedelmes szer, csak igen ritkán fordítatik orvoslásra.

Ezen készítmény az első rendbeli franczus formálatokra illik, de ha a' nyavalya mélyebb gyökeret vert, helyette hathatósb higany szerekre van szükség. Legtöbbszörre pilulákban adatik, ritkábban porban. Híg formában felolvadhatlansága miatt nem rendeltetik. A' felnőtteknek napjában 2, 3 grán elegendő.

Az *olvaszthatatlan hulyagos sósavas higag*, (hydrarg. ammoniato-muriaticum) a' régő sósavas higagnak 's ugyan annyi sósavas hulyagnak elegendő le párolt forró vízben lett olvadékjából veretik le szén-savas szikaggal, hófehérségű olvadhatlan por gyanánt. Ez az úgy nevezett hármassó éppen nem való belső haszonra, külsőre ellenben igen derék szer. Minden gyanús bőrkiütések, rüh, sömör, kosz ellen, úgy a' felrepedezéseknél, foltoknál és minden franczus bőryanavalyáknál, ha a' belső szükséges orvoslással kapcsoltatik öszve, igen fogánatos szer. Rendszerént irképpen alkalmaztatik. Ez az, egy unczia zsírral öszve dörzsölt hulyagos sósavas higagból készíttetni szokott, 's előbb *Werlhoff*' és *Zeller*' neveik, most pedig *ungtum hydr. album* név alatt nálunk isméretes ír, mindég jeles készítmény fog maradni.

A' porosz gyógyszerertárban találató fölyebb leírt higanysókon kívül még két, a' legújabb időben elhíresedett készítmények is említésre méltók, úgymint a' *hydrargyrum phosphoricum* és a' *hydr. zootinicum*. Mivel az ezeknek alkotásokra szolgáló savanyok is állati substratumok: már csak ezért az érzékenységet különösen érdeklő egyneműségért (homogeneitas) is különös tekintetet érdemelnek.

A' *villósavvas higag* (hydrargyrum phosphoricum) a' mi (porosz) gyógyszer-tárunk' 2dik kiadásában még fel volt véve, és a' kénesőnek fojtósavban lett felolvasztása által, melyhez vízben felolvadt villósavas szikagot csöpögtettek, készítettett. Illyenkor fehér por-képpen verődött le.

Sok tapasztalások szóllanak ezen szer mellett; a' hol egyéb erős készítményeknek semmi különös fogamatok nem volt, ez az érczsó gyakorta hamar segített; adatik napjában 2, 3 izben, $1/2$ grántól egyig porban vagy pilulákban.

A' *kéklőgyúlat-savas higag* (hydr. zootinicum) leginkább *Theer*-nek pöriratja által 1811. jött szokásba, és *Horn* első tett vele Berlinben többször próbákat. Adatik $1/2$ gránként czukorral, vagy *Horn* szerint kálmos gyökérrel kétszer napjában, mind az előszöri, mind a' másodszori franczu ellen. Külsőképpen is használta-tik felolvasztva (2, 3 gránt számlálván 3 unczia lepárolt vízre) a' fekélyeknél.

Húz grán, *Horn* szerint, elég a' meggyógyulásra; azonban a' legújabb tapasztalások nem bizonyítják be ezen állítást. Készül kettős atyafiságos vonzódás által, mely egy résznyi vörös higagnak és két résznyi egészen tiszta kéklőgyúlat-savas vasnak vegyítéséből származik. (A' többit lásd felőle in *Doerffurt's deutschen Apothekerbuch*. Leipzig, 1812. 5 Theil. pag. 417.) Egyéb-aránt ezen szert praxisra azért nem ajánlhatni, mivel a' tökéletesen tiszta kéklőgyúlat-savas vasat kapni nehéz, 's e' miatt a' belőle készítendő kéneső szer mindég vassal vegyes, és munkálatja bizonytalan. Ez a' készítmény a' mi gyógyszer-tárunkban soha sem nyert polgári just, 's későbbben egészen feledékenységbe ment. Maga *Horn* is felhagyott vele.

A' kéneső sókhoz tartozik még a' *borkősavas higag* is (hydrargyrum tartaricum.) Ez készül, ha egy rész rágó sósavas higag 4 résznyi borkősavas hamag-

gal együtt lepárolt vízben felolvasztatik, és ezen olvadék lassan elgőzöltetik, a' midőn kétfős atyafiság által a' borkősavas higag pikkelyes fénylő só gyanánt fenékre száll, és utóbb a' sósavas hamag áll elő.

Hunter kiváltképpen ajánlotta ezen sót; és Angliában még most is gyakran élnek vele. Nálunk ritkán vétetik elő, hihetőleg mivel *Swedjaur*' ócsárlása által, a' ki ezen készítményt egészen megvetette, az orvosok tőle elidegenítették. Legalább nem látszik éppen szükségesnek. Belőle annyit lehetne adni, mint az ecetsavas higagból.

119. §.

A' tökéletes kénesőmeszek.

Az úgy nevezett higagok között csak egy van elfogadva, és a' franezu ellen szokásban. Ez a' *vörös higag* (hydr. oxydatum rubrum), melly mostanában nem a' levegőnek 's tűznek hosszas bemunkálása, hanem, rövidebb uton, a' kénesőnek előbb fojtósavban való felolvasztása által készítettetik el. Ez a' kéneső mész színére nézve, a' mint neve is mutatja vörös, és fénylő. Belsőképpen is használtatott ez a' szer, melly igen mélyen hat a' romlott táplálódásra, és azoknál, a' kik elszenvedhetik, az igen makacs és ólálkodó másodszori franczuban igen hasznos, valamint a' makacs bőrkiütések, repedések és csontnyavalyák ellen is. Az igen gyenge testalkotású, rossz mellű és hibás emésztésű személyeknek nem való, és általában inkább külső, mint belső haszonra alkalmas. Legjobb azt belsőképpen imígy rendelni:

Rec. Hydr. oxydati rubri gr. ij—iij.

Pulv. op. theb. gr. iv—vj.

Sacchari lactis dr. iij.

M. divide in pulv. aequales Nro xij.

D. Sig. Napjában 3szor 1 por vétessék.

A' szeméremtagon lévő előszöri, igen tisztátalan, magas kérges szélű, és vastag szalonnás hárttyával bevont fekélyeknél, ha igen meggyúladva nincsenek, és a' beteg nem fölöttébb érzékeny; továbbá a' gonosz nemű kinövések, franczus huzamos szemgyúladások, kemény kérgességű másodszori fekélyek ellen, a' vörös higag igen derék haszonnal alkalmaztatik.

Alkalmaztatik pedig vagy finom porképpen, de így is, valamelly kis ecsettel, csak a' szalonnás fölületű és nem gyúladt körületű fekélyekre hintethetik; vagy írképpen, melly végre az előbb külömbféle nevek, most *ungtum hydr. rubri* név alatt ismértetes vörös kenőcs legcélszerűsabb. Áll ez fél unczia vörös higagból és 5 unczia disznózsírból, mellyekhez még az új gyógyszer-tár fél nehezék citromhéj olajt (ol. de cedro) is tétet, de ez fölösleges.

A' franczus szemgyúladás ellen legjobb fél scrupulus vörös higagot egy nehezék friss sóvalan írósvajjal kevertetni össze, és ezen készítményt gyakran megújíttatni.

A' *higanykenet* (cinnabaris, hydr. oxydatum sulfuratum) ma már a' franczu ellen nincs szokásban; anélkülte füstölésekre használtatott, mellyek mostanában, a' mint már föllyebb említők, ritkábban vétetnek elő. Áll 6 rész erős higagból és egy rész kénből; műházakban készíttetik leginkább. A' pilulák' meghintésére alkalmaztatni sem jó.

A' *sárga higag* (turpethum minerale, hydr. oxydatum flavum), melly a' kénésőnek forró kénsavban való gondos felolvasztása, és ezen masszának azutánai calcinatioja által készíttetik, ennekelölte külömbféle franczus formák ellen használtatott. Ezt adták a' többi között prűszkültető szer gyanánt a' franczus *Qzaena*, és hánytató szer gyanánt az *Epidydimitis* ellen. De az idő megtanítá, hogy ez szint olly bizonytalan, mint veszedelmes orvoslás légyen; azért mind ezeknél a' for-

máknál, mind pedig a' dühös kutya harapás után, a' mint azt *Sauvages* a' viz-iszony' megelőzésére igen ajánlotta, egészen ki ment a' szokásból, és csak ugyan nem is vesztett vele az orvos tudomány.

120 §.

A' másodszori franczu' külön formájának első sorára vagy rendére való tekintetokről általjában.

Az eddig kifejtett nézetekből nyilván kitetszik, hogy a' franczunak minden, kisebb helyre szorult, úgy nevezett helybeli bajként megjelenő formáji, az első rendbeliek úgy mint a' második rendűek, az által gyógyúlnak meg leghamarább 's legbizonyosabban, ha a' legczélszerűbb, a' beteg' és nyavalyaforma' individualitásával legegyszerűbb kéneseő készítmény elegendő adatban vétetik be, vagy ritka esetekben közönséges bedörsölésképpen alkalmaztatik. A' helybeli franczus jelenetre alkalmaztatott kevés kéneseő készítmény elháríthatja ugyan a' jelenvaló formát, de a' kitetsző dyskrasiát ki nem írthatja, a' mi által szükségesleg a' másodszori franczu' leggonoszabb történeteinek nyitattik út jövőjében. Azonban meg kell jegyezni, hogy a' közönséges belső orvosláson, mint a' gyógyítás' legfőbb feltételén kívül, még a' helybeli bajjal is szükséges gondolni. Az így egybe kaptsolt belső és külső orvoslás által részint a' franczus dyskrasia' sajátágában lévő millyenségi arányt bizonyosabban elérhetni, részint a' közel fekvő részeket fenyegető külön romlásokra való szorgos és kora ügyelés ezeknek gyors és mélyebb elharapozását gátolja meg.

Az ide tartozó rendszabások, a' mennyiben ezeket a' helybeli tüneteményeket illetik, nagyobb részint ki vannak már fejtegetve azon § ban, a' hol a' külön, ré-

szint külső haszonra való, higany készítményeknek jelentéséről szóllottunk. Itt minden oda tartozó franczus formáknál a' legszükségesebbeket, részint még elmondani, részint bővebben fejtegetni kívánjuk.

121. §.

A' franczus fakadékoknak különös orvoslása.

A' *fakadékok* a' kénesőnek külső alkalmaztatását kívánják meg, a' mi elégséges is. *Lagneau'* állítása, hogy a' hólyagféle és rühforma fakadékoknál a' savi-tott ír okvetetlenül szükséges, — üres alapon épült. A' belső czélarányos kénesős orvosláskor kijöhetni ugyan ezen irrel, de valamely külső higanyszer ennél sokkal bizonyosabb foganatú. Némelly orvosok a' szürke higanyírt ajánlják, a' melly jó szolgálatot tesz ugyan, de a' tisztasúghoz szokottaknál nem igen kedves, az ábrázatra és kezekre pedig éppen nem alkalmaztathatik. Minden esetre jobb a' *Werlhof'* íre, melly a' szivárgó fakadékok és a' varas kiütések ellen gyakorta csudálatos hasznu, kivált ha egyszer'smind orvoslás által a' dyskrasia eltörültetik.

Ha a' franczus fakadékok' elmúltával némelly helyeken a' haj kitalált hullani, lehet a' franczunak tökéletes elenyészése után ugyan azon helyeket abruta' és rózmaring forrázatával mosatni. Gyakorta minden font illy forrázathoz egy nehezék szénsavas hamag is tétetik. Ez ha nem mindég csálhatatlan hasznú is, mindazáltal sok izben tapasztaltatott már segíteni.

122. §.

Különös rendszabások a' bőrfoltokra nézve.

Ugyan azon szerek, mellyek a' fakadékoknál ajánlottak, a' foltokra is alkalmaztathatók. Az olvassha-

tatlan hűgyagos sósavas higaggal készült írnek békenése, vagy a' foltoknak vékony sublimát olvasztékkal való nedvesítgetések a' legcélszerűsbb és legkönnyebb módok közé valók. Csakhogy ezen szereket több ideig kell folytatni.

Ha a' foltok lehámlanak; elvesztik világos színöket és megbarnulnak; ez ellen *Cüllerier* lánggal (alcohol) vegyített sós vízbe mártott compressákat javasol. A' lánggal kevert sublimát olvasztéknak további alkalmaztatása is igen jó. Minden léles (spirituosus) szer elég-séges a' barna foltoknak elhárítására, ha mellette a' belső kéneső orvoslás is folytatódik, mert azok, a' franczus dyskrasia' eltörlése után, magoktól is, ámbár valamivel később, elenyésznek.

123. §.

A' franczus gyúladásokkal való hely-béli bánás.

A' *franczus gyúladásoknál*, mellyek a' testnek valamelly részén, kivált a' szemeken, orron, a' torokban, szemérem részeken és a' seggen a' közönséges bujadög miatt származnak, a' helybeli orvoslást, a' gyúladási formáknak erőszakossága és a' betegnek elfogadhatósága határozzák meg. Mennél nagyobb az elsőbbik, és mennél szembetünőbb az utóbbik, annál szükségesebb a' lankasztó, lágyító, fájdalom enyhítő orvoslás. Illyenek a' lágyító öntetek és főzetek mályvából, zilizből és lenmagból, mellyek vagy szemviz, vagy gargarisma, vagy párolás gyanánt használtatnak. Ide tartoznak a' lágyító kásák és zsemlye pépek, vagy a' lágyító szerek is (species emoll.), mellyek a' szenvedő részre, a' mennyire lehetséges, szoktak feltétetni.

A' gyúladás' csillapodása után, ha a' beteg nem fölötté érzékeny, lehet az előbb említett mályva öntethez vagy zilizfőzethez néhány cöpp feleresztett foj-

tósavas higacsot is, egy fonthoz emebből mintegy 8, 10 csöppet tenni, vagy a' *liquor. hydr. muriatici*-ből másfél vagy két uncziát egy fontnyi nyálkás folyósághoz vegyíteni, és így alkalmaztatni.

A' vörös higagos ír csak a' szemhéjaknak chronikus gyúladása ellen ajánltatható. Egyéb franczus gyúladásoknál mindég kerülni kell.

124. §.

A' consecutiv fekélyeknek orvoslása.

A' *consecutiv fekélyeknek* helybéli orvoslása már abból is kitetszik, a' mit felyebb a' bujarák' gyógyítása, és az előbbi cikkelyben a' franczus gyúladásnak helybéli orvoslása felől mondottunk. Az igen gyúladt szélü fekélyekre, a' felettebb érzékeny beteg személyeknél, lágyító és fájdalom enyhítő füvek, nevezetesen mályva, ziliz, lenmag, bűrök, belindek, és lágyító szerek alkalmaztatnak, vagy főzetképpen, vagy a' hol lehet, téjjel kása gyanánt. A' száj' és torok' fekélyeinél a' gargarizmákhoz holmi könnyű tisztítók is adatnak, p. o. mirrha festvény, rózsa méz, és e.

A' kevésbbé érzékeny betegeknél a' gyúladás' elmulta után illenek a' könnyű sublimát olvasztékok, vagy a' feleresztett fojtósavas higacsból néhány csöpp. *Rust* a' franczus száj és torok fekélyek ellen különösen ajánlja ezt:

Rec. Hydr. muriat. corrosiv. gr. vj.

Extr: Conii

— Chamomillae singul. dr ij.

Rae op. simpl. dr. j.

Mellis rosat. unc. j.

M. D. sig.

Külső haszonra való.

Szint így kell az orrbeli fekélyekkel is bálni, a' hol az orrlyukakba felszivatandó nedvességekről ugyan

azt kell észre venni, a' mit a' száj- és torokfekélyeker nézve javasoltunk. Csak azt kell még itt megjegyezni, hogy az orr' fekélyek, a' körülöttük lévő részeket igen fenyegető, és mélyen az életbe hatott franczura mutatnak, melyet azért leghathatósb kéneső szerekekkel szükségos vigyázva gyógyítani.

A' test' egyéb részein lévő fekélyeket szorgalmasan bekötözni és tisztán kell tartani. Ha a' szélek igen meg volnának gyúladva: a' felyebb adott rendszabások mellett csupán a' kénesővel való belső élésre támaszkodhatni.

A' *Locatelli balbama* néven isméretes, viaszból, olajból, terpetinből és vörös borból álló ír, ezen fekélyek' kötöztetésére különösen alkalmas, és a' hol nem tiltatik, a' külső higany szerek' felvételére is használtathatik.

Továbbá *Langenbeck* szerint, a' közönséges gyógyítással egybe kapcsolt ír is, tojás' sárgájából és terpetin olajból, igen czélarányos.

Ugyan ezt mondhatni a' fojtósavból disznósírral készült *savított írről* is.

Az ide különösen illő kéneső szerek között említést érdemel az *Aqua phagedaenica* is, melly a' régi gyógyszerár szerint mézsvízben felolvasztott rágó sósavas higagból áll. A' *Rust* által javasolt, egy unczia disznózsírból, egy nehezék calomellből és $\frac{1}{2}$ nehezék mákonyból készült írrel is itt haszonnal élhetni.

A' nagyon evesedő fekélyekre különösen illik a' *Hoffmann* és *Wedekind* által ajánlott *sublimát-charpie*. A' hol a' franczus consecutiv torok fekélyek miatt a' nyelvcsap elvész, ott ezt a' szóllásra és nyelésre nézve igen tetemes hijányt semmi által ki nem lehet pótolni. Az e' végre feltalált masinák mind eddig elégtelenek és nem alkalmaztathatók.

125. §.

A' bőrrepedések' orvoslása.

Ezekkel szintűgy kell bänni külsőképpen, a' mint a' fekélyeknél előadtuk. Ha a' repedések fájdalmatlanok és jófélék, úgy a' jól intézett kénesős orvoslásra elmulnak, és külsőképpen a' szoros tisztaságon és valami gyenge higany íren kívül ritkán kívánnak egyebet.

De ha igen fájdalmasok, mélyek és gyúladt szélek, akkor *Celsus*nak, egyéb dyskrasiából eredő repedések ellen ajánlott *methodusa* még ma is a' legcélszerűsbb léend. Ide számláljuk a' meleg helybéli fürdöket, gőzőket, melegen feltett főtt tojásokat, a' szokott kása borításokat, olajos szereket, és e.

Későbbben a' *savitott írt* (*Adipis suillae unc. viij. Accidi nitrici unc. j.*), vagy az *aqua phagedaenica*-t vehetni elő, a' midőn osztán a' huzamosan folytatott higanyszerek által még is végtére ezen utálatos és makacs forma elhárítódik.

126. §.

A' franczus kinöveteknek helybéli orvoslása.

A' különbféle franczus kinövetek' orvoslásakor mindég észben kell tartani, hogy azoknak tökéletes elhárítására semmi külső *methodus* nem elégséges. Azonban nem is éppen gyógyíthatatlanok, ha helyesen, és célszerűszen orvოსoltatnak.

Ugyan is naponként láthatni, hogy a' kinövetek a' kénesővel való belső élés által, minden külső szerek nélkül, magoktól leválnak és többé meg sem jelennek, míg mások, ha legerősebb rágó szerek vétetnek is elő, újra meg újra támadnak mind addig, míglen a' célszerű belső kéneső orvoslás által a' franczus dyskrasia és benne az illy változásokat szülő okok el nem hárítatnak.

A' fájdalomtalan és száraz kinöveteknél, *Lagneau* tanácslása szerint, helybéliképpen semmit sem kell cselekedni, és csak a' közönséges gyógyítást vigyázva és állandóan követni.

Csak, minekutánna a' kénesőt a' beteg már több ideig vette, és a' kinövetek elmulni még sem akarnak, lehet a' helybéli orvosláshoz folyamodni.

E' végre háromféle methodust javallanak:

- 1) a' levágást; ez igen fájdalmas, és csak a' felettebb elterjedt illy nemű baj ellen használtatható szer;
- 2) a' lekötés, melyet csak a' körte forma, vékony nyelven álló kinövéseknél vihetni véghez;
- 3) az elétetés, melyre igen sok rágó szerek ajánlottak.

Az efféle legisméretesh *specificumok* közzé tartoznak: az *André*-től ajánlott kék gálicz' olvasztékja; a' Szabini borókából: vörös higaghól és égetett timsóból álló pora *Gardiner*-nek; a' *Walch* által javasolt férjecs olvaszték (*Arsenik-Auflösung*) — 2 grán, 2 unczia lepárolt vízben — és végtére ime', *Plenk*-től és *Swedjaur*-től magasztalt vegyíték:

Rec. Spir. vini rectific.

Aceti concentrati, singul. unc. β

Hydr. muriat. corros. dr. j.

Aluminis.

Camphorae.

Cerussae, singul. dr. β .

M. D.

Az érzékenytelen szűmölcs forma kinöveteknél használhatni a' *Masius*-tól ajánlott igen foganatos étetőszer:

Rec. Hydr. muriat. corros.

Cupri sulfuricis singul. γ β

Argenti nitrici gr. vj.

M. D. Pulvis.

E' porból egy kevés az elháríttandó kinövetre hintetik, és valami ecsettel red egy két csep víz eresztetik.

Az apró és puha kinövésekre nézve elegendő a' Szabini boróka' pora, vagy az égetett timsó. A' mélyre hatóbb étetőszereket csak az igen makacs és fájdalmatlan nem gyúladt kinöveteknél lehet elő venni. A' hól fájdalom vagy gyúladás van jelen, vagy ha a' növeteken támadni szokott barázdákban mélyen harapozó fekélyesedés vétetik észre, ott a' fekélyeknél és repedéseknél ilyen esetekre nézve elő adott rendszabásokat szükséges követni.

127. §.

Gyógyítási rendszabások a' csontokban magokat nyilatkoztató franczus formáknak helybeli orvoslására nézve általában.

A' csontalkotmány az öszves életnek 's törvényeinek van alá vettette, mindazáltal benne kivált egészséges állapotban minden egyéb munkásság hátrább vonulva és csak a' fölöttébb lassan fejlődő táplálódás van nagyobb divatban. 'S éppen ezen környülállásból magyarázhatni meg minden csont nyavalyáknak gonosz természetét és gyakran minden békéstürest kifárasztó makacsságát.

Ez az, a' mit az Orvosnak, a' franczu' különböző formáinak második sorában felejtene nem kell.

A' legfőbb formának mivoltára nézve minden franczus csontnyavalyák megegyeznek az előbbeni §-ban említett anomaliákkal, csak hogy itt mélyebben van és nehezebben megfogható Gyógyulásokat csak fölöttébb lassan érhetni el, a' miattok lett romlásokat kipótolni igen nehéz, és gyakorta lehetetlen.

Ezen romlások ellen a' kéneseő nem sikeretlen ugyan, felejteni azonban még sem kell, hogy kiváltképpen ezen formáknál szorulunk egyéb szerek' alkalmazására is. Ide tartoznak különösen az izzasztó és az úgy nevezett vértisztító italok. Itt még a' mákony, gajak, búzaszat 's egyéb hasonló szerek nélkül sem lehet ellenni.

Sok, a' mit a' kéneseő készítmények' fejtegetésekor előhoztunk, ide is illik. Egyébaránt a' franczus csontnyavalyákról még többet és különösen a' következőkben fogunk szólni.

128. §.

A' csontdagاناتok' és csontkinövetek' orvoslásáról.

Jöl'het mindenütt, a' hol *tophus*, *Gummi*, *nodus* vagy valamely külső ok nélkül támadó *exostosis* adja elő magát, az előre ment franczuról gyanakodhatni: mégis felejteni nem kell, hogy ezen kinövések lehetnek csupa formabéli hibák is, a' mellyeknek eredeti mivoltok többé fűn nem forog. Ezen megjegyzés az orvoslásra nézve igen fontos és a' praxisra nagy befolyású. Különösen illeti pedig az olyan *exostosis*-okat, mellyek némellykor, a' czélarányos kéneseő kúra után is, midőn egyéb franczus történetek már mindnyájan régen elmúltak, még fájdalmatlanul tovább tartván, csupán formabéli romlásnak lenni látszanak.

A' czélszerű belső orvosláson kívül a' nevezett csontnyavalyáknál még imezekre kell helybéliképpen vigyáznunk:

A' *nodus*-nál és *gummi*-nál, mint a' csonthártya' többé vagy kevesebb kemény felporhanyulásainál, legjobb valamely léggyító kását az úgy nevezett léggyítószerekből bűrökkel vegyítve rakogatni fel és valamely mákennyal kevert írt kennibe mind addig,

míg a' daganat puhólni nem kezd, a' midőn osztán azt azonnal hosszában fel kell vágni, és a' benne meggyűlni szokott kocsonyaféle nedvességnek utat nyitni. Ez által ugyan egy nyílt, és maga után rút ripacsot hagyó fekélyre adatik alkalom, de csak egyedül így menthetni meg az alatt lévő csontot a' revésedéstől és az egész életmivűséget a' legretteutóbb történetektől.

A' *tophus* a' már említett belső orvosláson kívül valami gyöngye *vörösítőt* kíván, a' mely körösbogar flastromból vagy mustártésztaból állhat. Ezekkel támadásakor födetvén be, gyakran egy éjtszaka elmúlik. Némelly orvosok ezen vörösítőktől félnek, nehogy alattok valamelly gonosz fekély táma ijon; de a' mint a' tapasztalás bizonyítja, félelmök egészen alaptalan.

A' *tophus* ellen javasolt *methodus* az *exostosis*ra is rá illik, de ha mégis ez nagyobb volna, akkor mákonnyal készült szürke higanytapaszt, irhára kenve, lehet reá borítani. Önként értetődik, hogy ezt csak a' könnyebb eseteknél cselekedhetni, a' hol a' *tophus* és *exostosis* gyúladás nélkül jelenik meg. De ha ezt a' helynek vörössége, fájdalmassága és töszessége nyilván mutatná, akkor a' nádályok és a' gyúladás elleni orvoslásmód leghasznosabbak: ezen utolsót továbbig is kell folytatni. Általában nem kell felejtetni az efféle metamorphosisoknál, hogy azoknak kifejlődésével miudég valamelly lassan haladó gyúladás szokott járni.

129. §.

A' franczus csontfájdalmaknak különös orvoslása.

Már fölyebb említők, hogy a' franczus csontfájdalmak ellen a' szürke Higanyírnek közönséges bedör-sülése legfőbb szer gyanánt ajánlitatott légyen. Ez annyiban alkalmaztatható, a' mennyiben ezen orvoslás-sai a' testnek legszorosabb melegen tartása a' léjfordók-

kel, mákonnyal és minden izzasztó szerekkel való élés is összevethetik. Egyébiránt a' mákonnyal adatott kén-eső is elegendő. A' fájdalmas helyekre vagy viaszos tafuta, vagy az exostosisoknál javasolt kénesős flastrom alkalmaztatik.

130. §.

A' franczus csontfenének különös orvoslása.

Nincsen olly nemű csontfene, mellynek gyógyítása holmi nehézségekkel ne volna egybekapcsolva, de leggonoszabb az itt szóban lévő franczus *Caries*.

A' hol tehát ezen nyavalya' lefolytában a' csontok feldagadnak vagy bennök helytálló fájdalmak támadnak 's színök elváltozik: ott ilyen csontfenés romlástól félhetni, és azért mindent el kell követni, hogy e' rosznak eleje vétessék, vagy legalább mennél kisebb helyre szoríttassék.

A' franczú ellen irányzott közönséges gyógymethoduson kívül és a' miket a' csontok' nyavalyájánál a' belső orvoslásra nézve is meg kell tartani, itt helybéliképpen még nevezetes gyógyjelentés: mindent elővenni, a' mi a' csontfenés lapnak elválását eszközölheti. Eszközlik pedig ezt részint a' rágószerek, részint a' mechanikai lefejtés. Az elválasztást maga a' természet viszi véghez, mihelyest a' megromlott rész a' maga élékenységét (vitalitas) elveszti. A' romlott csontlapnak tökéletes elszáradását eszközlik a' helybéliképpen alkalmaztatott *mírha festvény*, *fütő festvény*, a' sósavas higagnak vékony olvadékja vagy a' fojtósavas higacsból való vegyíték, a' tömény villósav, és efféle szerek.

A' második gyógyjelentés az itt kifolyó *genyetségnek javítását és a' büdösség' megkevesítését* sürgeti. Megtörténik ez részint a' fűszerszámos részint a'

felszívó szerek, p. o. mésvíz, china, tölgy vagy fűzfahéj főzet; dióhéj, szíkfűvirág, kálmos vagy szabina forrázatja, a' szénpor, mirrha, vagy a' perui balzsam, ée. által.

Mihelyt okunk vagyon gyanítani, hogy a' czélarányos orvoslás által a' franczus dyskrasia el van hártva; a' villósavat kell belsőképpen adni, melly a' csontok' vegyületére igen jótévéleg hat.

Rec. Dti Salep tenuior. unc. vj.

Acidi phosphorici dr. ij.

Syr. Rubi idaei unc. β.

M. D.

Sig. Minden 2 órában egy evőkalánnal vétessék.

A' hol a' franczus csontfene taplós és laza csontokat támad meg, ott a' tetemes romlásokat megelőzni alig lehet. Azon iszonyú pusztítások, mellyeket ezen nyavalya az orrnak, szájpadrásnak és az ábrázatnak csontjaiban okoz, eléggé isméretesek 's azért azokat különösen leírni nem szükséges. A' legújabb időben *Autenrieth* (l. Tübing. Blätter 2ter B. 1 Stüd p. 134.) egy olyan elhagyatott franczus fekélyt ír le, a' melly a' toroknak hátulsó falán ezt és a' felső nyak gerincz előlső részét olly mélyen be rágta, hogy ezen élő embernek száján által a' gerinczvelő' felső részének, még csak a' kemény agykértől fődött, előlső lapját látni lehetett. Egy hasonló eset, szinte a' legújabb időkben, *Louvrier* methodusa szerént olly szerencsésen gyógyíttatott, hogy a' nyelvcsap, melly a' betegnek a' kórházba jöttekor is csak egy fonál forma rostos függött; a' gyógyulás után is így függve maradt.

Már fellyebb mondtuk, hogy, mihelyt a' kezdődő *Caries*-nek történetei megjelennek, azonnal a' leghathatósabb 's az életbe mélyen ható orvoslásra legyen szükség, a' romlásoknak megelőzése és akadályoztatása végett. Leginkább megkívántatik ez, a' most le írt, orr' és szájpadrás' csontjaiban lévő csont fenére

nézve. Mihelyest tehát valamelly franczus személynek a' száj padlásán, vagy az orrában holmi dagadások, tompa fájdalemak vagy gyanus színű vörösség vétetnek észre, és az orrból bűdös nedvesség kezd folyni (ozaena syphilitica), azzonnal erős kéneső kúrához kell nyúl-ni, és ezt a' nyálfolyásig folytatni, de mindég vigyáz-va és a' nyálfolyást a' még utóbb előadandó rendsza-bások szerint mérsékelve.

De e' mellett a' helybéli kénesőszerekkel való igen erős orvoslást is kerülni kell. A' fölötte rágó kenni való nedvek, száj, orr és torokvizek a' romlást inkább előmozdíthatják, mint megelőzhetik. Megemlékezzék kiki, hogy porhanyú töredékeny csontokkal van dol-ga, mellyek már egészséges állapotjokban romlékonyak, 's azért beteges vegyületöknél fogva annál hamarébb el-romolhatnak az erős rágószerek miatt. Ellenben a' tö-möttebb 's keményebb csontokra nézve hathatós sze-rekre van szükség, és mind ide illik a' mit már fö-lyebb a' kiszárító és égetőszerekről mondtunk.

A' csontfene okozta romlásokat az orrban és a' száj-padláson. különbféle néha igen elmés készülétek által szokták elpalástolni és a' miattok származott alkalmat-lanságokon könnyebbíteni. Így vannak mesterségesen készített orrok, de a' mellyeknek, egyéb hogy az el-vesztett részhez valamennyire hasonlítanak, semmi hasznok nincs, és, miként a' mesterséges nyelvcsapok, igen kevés szerencsére kaphattak.

Azon nyílások miatt, mellyeket a' csontfene a' ke-mény szájpadláson szokott csinálni, a' beszéllés élék-telenedik és nehezzé válik, a' nyelés és kivált a' folyó táplálékoknak lenyelése fölöttébb akadályoztatik; azért itt a' kemény szájpadlásnak helybéli kipótlása igen szükséges. E' végre mindenféle dugaszokat ajánlottak, mellyek nehezen savuló érczekből, aranyból, ezüsből vagy platinából készíttetnek és a' nyílásokba alkalmaz-tatnak. A' legnevezetesebbeket *Jurdain, Gariot, La-*

forgue, *Angermann* és *Serre* leírák, és használhatóság végett külömbféle módon változtaták; de mind e mellett is bajosan alkalmaztathatók. Azon kellemetlen nyomáson kívül, mellyet a' szájban folyvást okoznak, a' körül lévő részeket szüntelen izgatják 's így gyulladásokra és kifekélyesedésre nyujtanak alkalmat. Ezen okból tanácsos, a' kisebb nyílásoknál, mellyeknek széleik még frissek és a' továbbig hordozott dugaszok által még meg nem keményedtek, a' gyógyulást a' természetnek reproductív munkásságára bízni. Ez ugyan fölötte lassú, de többnyire bizonyos gyógyítási út, a' mellyen a' kisebb nyílásoknak bezáródása, holmi gyöngé izgató és öszvehuzó szereknek alkalmaztatása által és minden ártalmaknak kivált minden meghűtésnek és mértékletlen harsány beszéllésnek és nevetésnek elkerülése mellett, szerencsésen megtörténik.

A' hol a' romlások igen nagyok és a' miattok támadt nyílások igen tágasok, vagy a' hol a' diaetetikai és gyógyítási feltételek nem teljesíthetők, ott a' dugasz' használtatásán kívül egyéb nem marad hátra.

Itt még egy fölötte veszedelmes franczus *Caries*-ről kell szölganunk, a' melly a' hallás' belső életmivait, a' nyakgerinczeket és a' gégefejet szokta megtámadni, és a' közönséges tünetényekből ismértethető. Gyógyítási tekintetben az Orvos eme' szerencsétlen formánál csak a' közönséges gyögmethodushoz nyúlhat 's ekkor is gyakorta csak a' palástoló és symptómái indicatiókat követheti. Helybéliképpen keveset tehetni. A' gözők jók, de elégtelenek. A' hol a' dolog már ennyire ment, ott a' Betegek többnyire kínos halállal végzik életöket, a' nélkül hogy az Orvos rajtok sokat, kivált voltaképpen sokat, könnyebbíthetne.

131. §.

A' franczu által okozott Anchylosis és Osteosarcosis körül való különös vizsgálódás orvoslási tekintetben.

A' hol a' nyavalyaformának gonoszneműsége vagy a' gondatlanság miatt a' csontok' romlása a' legfőbb lépcsőre jut, és a' hol ezen magasra lépett romlás magát az ízhajlásoknak elosontosodása (*anchylosis*, izmere-dés) vagy a' csontoknak beteges elpuhulása (osteosarcosis) által nyilatkoztatja ki, ott a' tökéletes gyógyulást még csak gondolni sem lehet.

Itt az Orvost egyedül a' közönséges gyógyítási nézetek vezérelhetik. Az első esetben a' most megölt állapotokból való párlásoknak és gőzöknek helybéli alkalmaztatása használhat valamit.

A' csontpuhulásnál külsőképpen csak keveset vagy semmit sem cselekedhetni, sőt a' belső orvosságok is legtöbbszörre cserben hagyják az Orvost. Ezt mondhatni különösen a' Büzérgyökérről, a' *fűszeres fürdőkről* és más hasonló szerekről is.

132. §.

A' kénesevel éléskor megkívántató Diatáról.

Az Orvostudománynak ama' közönséges alaptétele, hogy az életrendnek a' gyógyítási jelentéssel és az erre alapított gyógyítási plánummal egészen meg kelljen egyeznie, a' kénese orvoslásnál különös tekintet érdemel. Már fölyebb állítódott 's bebizonyított, hogy a' kénese a' maga saját franczu ellenes munkálódása által a' cohaesiót kissebbíti, 's ennél fogva a' buján termő növést akadályozza. Mindennek tehát, a' mi az

életmivezetet vagy organisációt akármiképpen sürítheti, tonusát nevelheti és az egybefüggést nagyobbíthatja, egészen el kell maradnia. A' mit folyebb azon methodusnak, a' melly a' kénesőszerekkel öszvehuzó és izgató szereket köt öszve, czélaránytalansága felől mondtunk, az itt az izgató és a' cohaesiót nagyobbító diaetára is illik.

A' Beteg tehát csak kevés eledelokkal éljen. Mennél szorosabban megtartatik ez, annál jobban egyezik a' közönséges gyógyítási plánummal. A' könnyebb esetekben és a' gyöngé testszerkezetűeknek többet engedhetni meg ugyan, de ilyenkor is az eledelék inkább táplálók mint izgatók legyenek: ide tartozik a' vékony könnyű húsétel, kivált a' sült, könnyen emésztődő, szelíd vagy vad állatok' husa. Súlyosabb esetekben, az erősebb személyeknél és a' hol hathatós kéneső készítmények vétetnek elő, csak kevés eledel szükséges: nem is tagadhatni, hogy *Louvrier*' kúrájánál az igen csekély tápláltatás is nevezetes hasznót téssen. Ide illelenek a' csupa húslevesek, néhány tojás' széke, kevés tej, és effélék. A' hasmenésre nem hajlandók és a' kiknél a' kénesővel élés sem gerjeszt afféle bajt, gyöngé főzelékeket és főtt gyümölcsöt is ehetnek. A' kinek gyomra a' tejet jól megbirja, azt tejes ételekre is foghatni. A' fűszeres, zsíros, csipős, füstölt és nehéz emésztésű eledelüket mindenkor kerülni kell.

Szintolly tilalmas akármí nemű szeszes fölöttébb izgató italokkal is élni; a' jó nem igen erős sert ilyenkor annak, a' ki hozzá szokott, lehetne megengedni; a' könnyű takargató nyálkás italok különösen az erősebb kénesőszerekkel való éléskor alkalmasak. Illyenek a' főtt árpából, zabból, zilizgyökérből készült italok és az úgy nevezett vértisztító füveknek, ú. m. a' sarsaparilla vagy szárcsa', sós-lórom, bojtorján', perje' és más hasonló orvosi gyökereknek főzetjei.

Magában is értetődik, hogy ezen 'sefféle italokkal vissza élni sem kell, mert így a' gyomrot eltáskásítnák, a' legközelebbi reproductio' körének munkásságát lassasztandék és sokáig tartó emésztellenséget okoznának. Ennek eltávoztatására, egy kevés gyöngé bort is lehet a' Betegnek megengedni, tekintetbe vévén annak szokását és testének saját természetét. A' kénesővel orvosláskor minden savanyú ételek és italok, a' limonádé, savanyu borok és gyümölcs savanyak elkerültessenek; nem csak mivel a' kénesőt a' gyomorban még inkább megsavíthatnák, a' mi általyában a' kéneső sókkal, mellyekben a' kéneső úgy is tökéletesen meg van savulva, nehezen történhetik, hanem mivel a' tapasztás szerint a' kénesőkúra alatt elköltött savanyak könnyen kólikát szereznek, és makacs hasmenésekre, a' mellyektől itt mindég őrizkedni kell, adnak alkalmat.

A' Beteg körül lévő levegő legjobb, ha száraz egyenlő és közép melegségű. A' félig savult kénesőszerek' vagy is higacsok' bevételekor, mellyek olly könnyen a' nyálmirígyekre hatnak, a' meghülés kétszeresen ártalmas; azért is a' hidegebb évszakasz és az ollyan környűlmények, mellyek miatt a' Beteg a' hidegnek behatásától nem őrizkedhetik, az Orvost gyakran arra határozzák, hogy, ha sürgető ellenjelentések nincsenek, a' *sublimátot* vagy a' fojtósavas higacsot rendelje, minthogy ezeknek munkálatja legkevesebbé függ az időjárásnak ártalmas befolyásaitól. Tanácsos mégis, minden kénesőkúra alatt és a' hol lehet, a' nedves hideg időben való utazást és estve a' további kinn mulatást abba hagyni, és általyában az egész orvoslás' ideje alatt nappal melegebben öltözködni, és éjjel jól befűdözködni. Ha a' bujadög már régi, makacs avagy sok fontos tüneteményekkel jár, és az idő hidegebbre fordul, akkor a' melegen tartás különösen szükséges a' gyógyulásra. Az illyen Betegeknek a' szobát, és rosszabb esetekben vagy a' téli hideg napokon, még az

ágyat sem szabad elhagyniok. Ezt az előre vigyázást nem ajánlhatni eléggé. A' gyógyulókra nézve is igen ártalmas szokott lenni a' meghülés. A' kéneső hekenések által való orvoslás legkevesebbé fér össze a' meghülés-sel, és vannak példák, hogy az úgynevezett éheztetőkúra alatt a' gyöngébb meghülésre is halálos veszedelem fenyegeté az életet.

A' többi befolyások a' kénesős orvoslásra nézve részint kevesebbé fontosak, részint az Orvos' munkássága' körén túl vagynak. Ezt mondhatni különösen az elme' háhorodásairól. Kíváncsinos volna ugyan, hogy minden Beteg ezen szóban lévő orvosláskor vidám, bátor és állhatatos maradjon; de midőn a' szegénység, megbánás, a' jövődőtől 's kivált a' már elhatalmazott nyavalyától való félelem gyötri a' Beteget: akkor ezt az Orvos a' maga legnagyobb tudományával és szíves szánakozásával sem vidíthatja fel egészen. Azért tegyen, a' mennyit tehet; ha egyfelül Betegjét a' baj' makacságára és a' tünetményeknek onnét származó gonoszne-műségére figyelmeztetni kénytelen: ne rettentse el legalább más felül a' következtetéseknek isszonyú rajzolgatásai által. Ez a'; némelly Orvosoknál szokássá vált, önfitogtatás sehol se kellemetlenebb, mint az olly nyavalyáknál, a' hol a' testi szenvedésekhez a' lélek ismétel-nek furdalásai is járulnak.

Az Orvos igyekezzék Betegjének bizodalját meg-érdemelni és bírni. A' szenvedő nyugodtabb és vidámabb szokott lenni, ha nyavalyája titokban tartatik. Erre pedig minden Orvos esküvése szerint köteleztetik, ha néha kénytelen is, a' Beteg körül lévőkre nézve holmi rendszabásokhoz nyúlni, mégis a' nyavalyának igaz természetéről hallgatni tartozik. A' Beteg is nagyobb békéstűréssel viseli a' maga baját, ha azt titokban lenni tudja.

A' Nyálfolyásról.

Mondottuk már, hogy a' nyálfolyás nem szükséges feltétele az alapos gyógyulásnak; a' megrögzött és sokáigtartó bujadögnél, kivált az orvoslás' elején, annál inkább el kell távoztatni; mivel annak közbe jövelete a' kénesőkúrának folytatását lehetetlenné teszi.

A' nyálfolyásnak előkövetői ezek szoktanak lenni: a' foghús pirosabbá lészen, a' szájban ércziz tapasztalattik és bizonyos saját szag fejti ki magát, mellyet nem csak a' Beteg hanem mások is érezhetnek. Ezen történetek bizonyossá teszik a' kénesőnek behatott munkaságát; azért is sok Orvosok a' kénesőt ezen jelekig szokták beadni, de a' mellyek némelly személyeknél, kivált ha *sublimát*-tal élnek, gyakran több hetek múlva sem vétetnek észre, és nyálfolyás nélkül is a' franczuból kigyógyúlnak. Általában a' nyálfolyásnak ezen előjeleitől igen félni nem kell, a' mint némellyek, az Orvosok közzül is néha, szoktak; de tanácsos, a' kénesővel élest azonnal félbe szakasztani, mert másként a' nyálfolyás igen nagygyá és makacssá válhatik. A' tökéletesen kifejtődött nyálfolyás egy fölötte alkalmatlan baj ugyan, de a' vele járó és utánna következő lörtenetek még sem olly félelmesek, legalább rendszerint nem olly igen veszedelmesek, a' mint a' tapasztalatlanok vélik, azonban mégis azt többféle okokból mennél előbb el kell hárítani.

A' franczus vagy más mélyen gyökerezett dyskrásiától függő régi nyavalyaformák ellen a' tökéletes nyálfolyásig folytatott kénesókúra gyakorta kitetsző sikerrel használtatott, és tagadhatatlanul, semmi sem is hatja meg olly mélyen a' táplálódást, és másolja meg úgy a' testszerkezetet, tehát ezt a' makacs nyavalyát is úgy el nem háríthatja, mint a' tartós nyálfolyás.

A' csekélyebb eseteknél mindazonáltal 's kivált az előszöri francsunál soha sem szükséges a' nyálfolyást nagyobb mértékben előhozni.

A' nyálfolyás' első tüneteményeinek megjelenésekor, elegendő a' kénesevel való külső és belső orvoslással felhagyni, a' nyálmirigyeket meleg nyakkendővel vagy oszlató fűvekkel teli zacskókkal melegen kötözgetni és szoros diatétát tartani.

A' teljes erőben lévő nyálfolyás ellen kétféle methodust szoktak követni, a' melly mindenik kevés haszonnal és néha kárral is járhat. A' Betegnek tudni illik vagy hashajtót adnak, vagy kénmájt vétetnek be vele. Az első mód a' jatromathematikai időkornak szüleménye, a' második pedig ohémiai tekintetből eredett.

A' hashajtó szerek által az úgy nevezett eltérítés eszközöltetik, az az, a' nyálfolyás helyett hasfolyás gerjesztetik; csak hogy itt nagy vigyázat szükséges. A' nedvességek' fogyasztása által a' hasfolyás az erőket általjában és a' bélcsőnek munkásságát különösen alább szállítja, a' nélkül hogy kivált a' már elhatalmazott nyálfolyást szembeütőleg kevesítené. A' honnét következik, hogy a' hashajtó szerek a' kénese okozta nyálfolyás' elhárítására sem egészen bizonyos, se minden esetre illő szerül nem szolgálnak. Az úgy nevezett éheztető kúrának azok egy fő részét teszik ugyan, mindazáltal egy több izben megbizonyodott igen szerencsés tapasztalás által azt is megmutathatni, hogy azokat nem éppen szükséges olly gyakran elő venni, a' mint ezen kúránál az többnyire szokott történni. Mind ezek mellett sem tagadjuk azonban, hogy minden nyálfolyáskor gondoskodni kell a' szükséges hasürülésről.

Ama' nyilván tapasztalt dolog, hogy a' kén, akár mit mondjon is ez ellen mint a' kéneseinek antidotuma ellen a' híres *Orfila*, a' higannyal olly öszveköttetésekbe lép: mellyek miatt emennek saját hathatósága meggyengül, és az életművéségben másféleképpen mun-

káldodik; továbbá azon észrevétel, hogy a' kéneseivel történt mérgezéséknél is ezen atyafisági arány fordítatik haszonra, vagy a' gyomorban még lehető kénesei mérregnek kénmáj által való szétbontása, erőtlenítése, vagy a' mérgezés' későbbi következtéseinek elhárítása végett, — az orvosi tapasztalásban egy olly szerencsétlen methodusra adott alkalmat, melly szerént a' kénese okozta nyálfolyást szint úgy kénmájjal akarják elnyomni, mintha a' most említett állapotban is kénesei mérgezés volna jelen. Úgy de a' franczu ellen intézett kénesekúra alatt származó nyálfolyásnál éppen nem szükséges a' kénese szétbontani, vagy annak saját hathatóságát eltörteni; mert ezen utolsótól függ leginkább a' gyógyítás. Hiszen a' hirtelen támadt vagy föltöttebbi nyálfolyáskor csupán csak az egyszerre megcsökkent cohaesiót kell a' kénese által legközelebb érdeklött szájüregbeli mirigyekben felsegíteni; de teheti ezt a' kén, melly chemiai atyafiságnál fogva a' kénese ellen munkál ugyan, dinamikai tekintetben pedig szint úgy a' cohaesiót, ha csekélyebb mértékben is, kevesíti? A' részrehajlatlan tapasztalás ellene mond a' kénmáj kúrának a' franczus nyavalya formáknál. 'S ugyan mikor is hárította el *gyorsan és bizonyosan* a' kén májjal élés a' nyál folyást, a' nélkül hogy a' kéneseinek franczu ellen való foganatját el ne rontaná? Egyszer'smind az is mindég tapasztaltatik, hogy a' vele járó hideglelés sem kevesedik, és a' kiválasztódás' erőszakossága hosszasán tart; e' mellett az első emésztés' munkája is föltöttebb szenved, és makacs gyomor gyengeség szokott reá következni. Midőn a' kéneseivel élésre a' nem franczus nyavalyákban támad nyálfolyás, vagy a' hol valamelly szerencsétlen személynél a' kénese mérreg gyanánt munkál, ott a' gyógyjelentések is egészen mások, a' mellyeknek kifejtetése nem ide tartozik. Amott ellenszerképpen a' kénmáját és az utóbbik esetben általában mind azt elő vehetni, a'

mi a' mérget 's annak minden munkálatjait leghamarább 's legbizonyosabban elenyésztheti.

Ama' nézet, mellyet a' kénésőnek cohaesiót kissebítő erejéről felyebb kifejtettünk, az erőltetett vagy tartós kénésőkúra miatt származó nyálfolyásnak elhárítására nézve is helyesnek tapasztaltatik. A' higany kúra, feloldván a' reproductio' belsejében, de kivált a' nyálmirigyekben az öszvefüggést, okozza a' nyálnak olly bő elválasztódását; ennek kiömlése ideig tartó ugyan, de mégis kifejlett *colliquation*nak tartathatik. Az efféle állapottal járó hideglelés igazi *amphimerina*, minő az életmivek' csekélyebb gyúladékonyságával járó *colliquati*okat szokta kísérni; ennél fogva itt olyan szerek is kívántatnak, mellyek az öszvefüggés' bomladozását határba szorítják, a' nélkül hogy az edények' rendszere' munkásságának nagyobbítása által a' hideglelést nevelnék; és csak ezektől várhatni jót. Az utólemített okból tehát a' *china*, a' *timpó* és az úgy nevezett *erősítők* 's *öszvehuzók*, bár gyakran ajánltassanak is, nem ide valók, mert az itt meglévő hideglelés által tiltatnak.

Ellenben kitetsző haszonnal adatnak ilyenkor az ásvány savak és a' villó sav; az utolsó sok izben elsőséget érdemel. E' szerek minden kívánatnak eleget tesznek, és a' nyálfolyást rövid idő alatt gyakorta csudálatos gyorsasággal mérséklék és elhárítják.

E' végre 6 unczia vékony szálep-főzethez adatik egy, vagy legfelyebb két nehezék villósav és egy unczia málna szörp, mellyből a' beteg minden 2 órában egy vagy két evőkalánnal vesz be. A' kénsavból kevesebb vegyítették a' most említett főzethez; különösen ide illik a' *mixtura sulfurico-acida* is, mellyből egy sorupulus, legfelyebb is fél nehezék, 6 unczia folyósághoz vegyítve, legjobban megfelel a' célznak. Hogy a' savak a' kénésővel semmi közvetlen érdeklésbe ne jöjjenek, a' savak a' kénéső készítmény' utolsó adatjá-

nak bevétele után csak 24 óra múlva vétetnek elő. Önként értetődik, hogy ezen orvoslás illendő élet rendet is kíván; egy felül minden meghűléstől, és más felül minden felettébbi ingerléstől az ételek 's italok által őrizkedni kell. A' szenvedő mirigyekkel úgy kell bánni, a' mint felyebb a' nyálfolyás előjeleinél már előadtuk. Száj vizül a' nyálfolyásban külömbfélék ajánltattak. Leginkább szokásban vannak e' végre a' bekenni való nedvek rózsamézből, vagy birsnyálkából pórissal, a' kifacsart muroknedv, a' mályva öntet, vagy a' bodzathéa szájöblítésre. A' téj, melly szint- úgy a' szájöblítésre ajánltatik, azért ném erre való, mivel könnyen megalszik, savanyodik és osztán turóképpen a' szájnak kinyílt részeire tapad, 's így nagyobb izgatást és fájdalmat okoz. Ha a' száj üreg forró és fájós, akkor a' hűves víz legjobbat tesz. A' fő dolog abban áll, hogy a' száj üreg mennél többször valami enyhítő folyósággal nedvesítettessék.

Ha a' nyálfolyáskor a' nyálmirigyek igen dagadtak, a' száj' ürege igen gyuladt és a' nyak kívülről is fájdalmas volna, akkor a' savanyakkal élés előtt néhány piócsákat rakhatni fel a' nyak körül. Erre kevés óra múlva nagy könnyebbülés szokott következni.

134. §.

A' kéneseővel élést tiltó jelentésekről.

Annak valóságát, hogy a' kéneseővel nem minden környüállásokban élni a' franczu ellen, sok orvosok érzik ugyan, de nem egyaránt ismerik meg, és annál kevesebbé cselekesznek a' szerént. 'S éppen e' miatt történik annyi sok rossz, sőt bátran állíthatni, hogy legtöbb undorító franczus következtéseknek oka a' kéneseővel való célelles és idétlen élésben légyen.

Kiváltképpen nincs helye a' kéneseővel élésnek, ha, a' mint néha a' chronikos nyavalyákban szokott, a'

nedvek' romlottsága mellett az életmivűség' munkássága vagy tehetsége igen meg van csökkenve. Itt, a' hol a' cohaesio úgy is igen laza és e' rostok' tömörsége igen alá szállott, az öszvefüggést kissebbítő kénese a' beteget csak annál hamarébb 's bizonyosabban elrontaná. Igen rosszúl cselekesznek tehát azok az Orvosok, a' kik minden gyanus eredetű betegségforma ellon mindjárt kénese adnak, nem tekintvén a' beteg erejének és tápláltatásának állapotjára.

A' hol az egész test meg van romladozva; a' hol a' belső életmivek megromolva 's kivált elevesedve tapasztaltatnak, vagy végtére, az erők már egészen alá szállottak: ott a' rendes kénese kúráról szó sem lehet. Illyenkor az éltető munkásság' fentartásán', az erők' öregbítésén és a' massa' kipótlásán kell mindenek előtt igyekezni. Mindent, a' mi e' célra gyorsan 's bizonyosan vezethet, el kell az orvosnak követnie. Ide illik különösen a' tej- és hús diáeta; az erősítő, és a' szükséghez képest, többé vagy kevesebbé hathatós szerek, és az ennek tökéletesen megfelelő élet rend.

Némellyek ott, a' hol a' kénesevel való közvetlen élést nem láták tanácsosnak, úgy kívántak a' dolgon segíteni, hogy egy fejős kecskét több helyeken megnyirtek és szürke higany irrel annak rende szerint bekentek. Ennek a' tejét itatták osztán a' betegekkel; a' melly téjről ugyan feltehetni, hogy annak vegyülésében változás történt, de kénese a' legszorosabb chemiai vizsgálat sem lelhetett benne. E' végre rendszerént több kecskének szükségesek, minthogy ezen állatok a' kénesekúrát ki nem állják, mindjárt az első napokban betegeskednek és utóljára a' *hydrargyrosis*' következései miatt el is vesznek.

A' régi, már több kénese szerekkel orvosoltatott franczu formáknál, minekelőtté a' kénese kúra elkezdődne, szükséges volna megvizsgálni, vallyon a' betegnek egész állapotja nem a' bővebben bevett kénese-

nek következése e inkább, mint a' valóságos franczúnak. E' gyakran igen nyugtalanító bizonytalanságot eloszlíthatja részint a' történetekre fordított legszorosh figyelem, de leginkább a' mindég szem előtt tartandó *Indicatio ex iuvantibus et nocentibus*. Tapasztalhatni ilyenkor, hogy a' történetek általjában nem olly gonosz és lassú lefolyásuak. ellenben mihelyt ismét kénéső adatik; hirtelen megroszabbulnak. *Azonban itt sem kell felejtetni, hogy egy, a' maga természetére és lefolyásra nézve fölötte sokáig tartó és makacs nyavalyával legyen dolgunk.* Általjában pedig igaz marad, hogy a' régi dyskrásiai nyavalya formáknál, mellyeknek eredetét 's okát az idő' hossza már elfödte, igen nehéz valami bizonyost meghatározni. Mindég ezen kérdés marad fen, vallyon a' jelenvaló forma franczus természetű e még, vagy nem? Mind-egyik vélemény nyomhat valamit, és csak a' legnagyobb figyelem, és minden környülményeknek szorgalmas megfontolása szolgálhat itt kalauzúl az Orvosnak, a' ki- nek általjában soha sem kell magát az egyes tünet- nyektől vezettetni, hanem orvoslási plánumát mindég valamennyi tünetmények szerint elintézni. *A' fölötte kétséges esetekben tanácsos inkább valamivel többet, mint kevesebbet tenni.*

A' kénésővel élé t tiltó eddig említett állapotokon kívül, még van egy ellenjelentés, a' melly nem annyira az életmivűségnek közönséges hogylétéből, mint inkább a' legközelebbi eméztő életmivűeknek idiosynkrásiai arányosságaiából és beteges minéműségéből származik. Vannak ollyan személyek, kiknél a' kénésőnek legkisebb adatja is erőszakos és nehezen elhárítható hasmenéseket okoz. Igyekednek ugyan ezen a' bajon hozzá tett mákonnyal, arabiai gummival és ide illő diaetával segíteni; de gyakorta minden úgy nevezett *corrigensek* elégtelenek erre; a' mikor osztán nem marad egyéb hátra, mint a' kénéső szerekekkel való belső

életet abba hagyni. Illyenkor a' bedörsöléseket vehetni elő, 's e' végre vagy a' szürk: higanyir kenetik be a' vég tagokon (az úgy nevezett *grand remède* a' Franciaáknál), vagy *Cirillo* szerint a' *sublimát* dörzsöltetik a' lábtalpakra. Belsőképpen pedig ollyas adatik, a' mit a' betegség' közönséges állapotja és az egyes tünetmények' formája megkíván. Többnyire a' mákony, vagy a' villósav, vagy az ásvány savanyak szoktak itt jelentődni. Azon kívül sok Orvosok még itt a' gajakot és az úgy nevezett vértisztító italokat is ajánlják.

Keveessé ismért; de nem csekély ellenjelentés a' kénese kúrára nézve még az edényrendszernek életmives romlásai is, kivált a' szívnek és az ütereknek aneurismás kitágulásai. A' kéneseinek összefüggést bontó tulajdonsága, kivált ha vele sokáig és bőven élnek, az erekben (edényekben) olly beteges töredékenységet hoz elő, hogy belőle könnyen életveszedelmezhető károk származnak. A' belső okból támadó aneurismákat gyakran csupán a' tartós és mérték fölötti kénesekúráknak lehet tulajdonítani. Azért általában legjobb az erősebb készítményeket soha sem adni sokáig, sőt azoknál, a' kik az edények' rendszerének efféle romlásaiiban már szenvednek, elő sem venni. Belső haszonra illyenkor egyedül a' gyengébb készítményeket és a' bedörsöléseket fordíthatni. Az itt előadott rendszabás egyáltalában mindenüvé illik, a' hol valamelly franczus személynél az ingereltethetőség alá vetett életmivékben chronikos bajok vétetnek észre.

Ideig tartó ellenjelentésül vannak a' kénesekúrára nézve többnyire minden éles nyavalya formák is. Ha tehát ezek fontosabbak lévén, más módokat tesznek szükségessékké, akkor a' kéneseivel fel kell hagyni; kiváltképpen megkívánják ezt a' guta ütés, a' *cholera morbus* és más hasonló hirtelen nyavalyaformák.

A' gonosz hideglelésekkel egybe kaptsolt trachéa, kivált ha a' nedvek is megvannak romolva, föltöte

veszedelmes, és ilyenkor is kihagyatik a' kéneső mind addig, míg az első forma el nem hárítatik.

A' chronikus nyavalyák között különösen a' súly az a' forma, melly szint olly veszedelmes és hasonló vigyázást kíván. Általában, a' hol a' cohaesió már előbb is bomolva volt, ott a' kéneső elleneztetik, míg csak a' korábban meg volt forma és a' vele már előbb meg volt öszvefűggési bontakozás el nem hárítatik.

Sok Orvosok az asszonyi nemnek külömbféle állapotjaira nézve nevezetesen a' terhességre, gyermekágyra és a' gyermekkor' legelső szakaszára nézve is tilalmasnak tartották a' kénesővel élést, de helytelenül. Mert az orvoslással felhagyni igen veszedelmes, és általában az asszonyok' s gyermekek rendszerént legjobban kiálják a' kénesőkúrát. Azonban magától is értetődik, hogy a' viselős asszonyoknak és a' gyermekeknek csak a' leggyengébb kéneső szereket, és a' legnagyobb vigyázattal kelljen adni. Több Orvosok azt állítják, hogy a' csecsemőknek igen veszedelmes kénesőt beadni, mivel a' reájok jöhető nyálfolyás miatt könnyen megfúlhatnak. Igaz ugyan, hogy a' nagyobb nyálfolyás a' gyermek' életét veszedelembe ejthetné, mindazáltal ettől nem igen félhetni, mivel a' tapasztalás szerint a' gyermekeknél a' kéneső csak nagyon ritkán szokott nyálfolyást gerjeszteni. Egy különös §-ban az új szülöttek' franczujáról majd többet fogunk értekezni.

Kiváltképpen veszedelmes a' hujakórság a' viselősekre nézve, és gyakran a' legvigyázatosb gyógyításmód, és a' legjobb magatartás által sem előzhetni meg náluk az idétlen vagy kora szülést. És ha annak idejében történik is a' szülés: még is a' gyermek többnyire gyenge, beteges és ritkán él egy esztendőt. Ha pedig meg marad, többnyire görvényes szokott lenni; sőt a' hüvelyen keresztül mentekor vagy utóbb a' kisébesült csecsbimbókból való szopás által reá ragadt

franczu is kiuthet rajta. Az efféle eseteket mindég könnyű a' figyelmes orvosnak megismérni, melyeket a' kénesővel való helyes élés által fog elhárítani.

135. §.

A' kéneső betegségről, vagy is higany-kórságról.

Hogy a' mértékletlenül roszkor és cz/llellesen adatott kéneső tetemes károkat tehessen az életmivűségben: erről eddig még semmi józan tapasztalású Orvos nem kételkedett, ámbár más felül nem tagadhatni, hogy a' kénesőtől való félelem gyakorta kelletlenül nagyobb. Egy olyan szer, melly a' táplálódásra olly mélyen hat, és olly nevezetes életmivekben bonthatja meg az összefüggést 's végtére el is ronthatja, valójában nagy vigyázást kíván és csak minden környülményeknek okos megfontolása után adathatik. E' munkában több helyütt említettük már azon ártatlanokat, melyeket a' kénesővel való mértékletlen 's idétlen élés okozhat; itt most azon történetek' özszveségéről fogunk szólni, melyek a' kéneső betegség' neve alatt az újabbaknak figyelmét különösen magokra vonták.

Ezen történetek, melyekre a' franczu' orvoslásánál már a' régibb írók figyelmeztettek bennünket, de a' melyeket csak az Angolyok *Abernethy*, *Mathias András*, *Rose Tamás* és *Guthrie*, 's nem régiben Koppenhágában *Wendt* írt le mint saját nyavalyát, nyilván ama' Cachexiákhoz tartoznak, melyeknek mi-volta a' merő részeknek meghontakozásában és a' folyó vagy is híg részeknek megoszlásában áll.

A' történetek, melyek által a' szóban lévő nyavalya magát jelenti, részint a' szájüregben részint a' test' külsején lévő, fekélyek, mindenféle bőrkiütések, csontfájdalmak. Akár mint igyekeztenek is a' fönnevezett Orvosok eme' történeteknek helyeges jegyeit

meghatározni, mégis ekkoráig ebben nem boldogulhattak, és *Wendt* Koppenhágában az ollyesetek' megkülömböztetését véli legnehezebbnek, *a' hol a' kénesőfekélyek a' higannyal élésvégződése után csak későbbben jelennek meg, és a' hol az előbb jelen volt nyúlfoltyának nyomai már elenyésztek.* Az ilyen esetek' megismerhetésére szükséges, hogy a' Beteg minden előbbi nyavalyájáról 's az ellenök használt szerekről igaz vallomást tegyen és semmit a' maga egykori életmódjáról el ne titkoljon. A' ki tudja, mely nehézségére nézve teljes meggyőződéssel fogand kezét a' mély belátású Dánussal. Az itt szóban lévő fekélyek megkülömböztetik magokat kerek formájok, külső sárgás látszatjuk által mint a' szájtaplósságnál, és laposságok által; támadnak rendszerint az orcák belsején, a' nyelv' külső szélein, a' nyelvcsapon, a' puha inyen és a' foghúson is, ha egy helyen elenyésznek, másutt ismét előtűnnek, és ezt a' kénesőfekélyekre nézve *Mathias* bélyeges jegynek tartja.

A' bőrkiütések, melyek a' kénesővel való mértékellen éléstől származnak, 's melyekről már *Pearson* mint saját kiütésekről említést tesz, holmi hólyagforma égető és viszkető pörsenések szoktak lenni, melyek kiváltképpen a' ozombokat és nemirészeket foglalják el, csipős gyakorta bűdös nedvességet szivárognak ki, és, ha bővebben vagynak jelen, hideglelős történetekkel is járnak. Ezek által a' szóban lévő kiütés minden egyéb saját formáktól különbözik.

A' kellettínél több és helytelenül adott kénesőtől származó csontfájdalmak *Hunter* és *Swediaur*' előtt sem ismeretlenek, a' mint már ezen munkában is említettett, midőn az *osteocopus*' diagnosisának megállapításáról szóllottunk. Az illy csontfájdalmak nem rosszabbodnak ejtszakánként, inkább valamelly alkalmatlan gyöngeség 's bágyadságbeli érzeményképpen fog-

lalják el az izhajlásokat, a' Beteg [is térdben gyakorta meghicsaklik. Különös ismértető jele a' kéneseő betegségeknek az, hogy a' kéneseővel élésre szembetűnőleg nagyobbodik.

Hogy a' szóban lévő nyavalyát a' kéneseő okozza, az kétséget sem szenved; de igen helytelen azoknak vélekedése, a' kik azt hiszik, hogy a' kéneseővel való tovább élésre ezen történeteknek szükségesképpen és minden környüállások között kelleitk szármozniok. A' józan tapasztalás azt bizonyítja, hogy itt általyában nem a' kéneseő sokaságától, hanem a' vele élés czélarányosságától függjön a' dolog. A' helytelenül adott kéneseő méreg gyanánt hathat a' Betegre, a' nélkül hogy benne a' franczu meggyógyulna. Az újabb tapasztalás szerint egy esetben a' Beteg valameny kuruzsolótól fölötte czélaránytelenül kéneseővel gyógyíttatván minden fogait elveszté de franczujá azért el nem mult, mellytől csak két esztendő után szabadíttatott meg a' kéneseővel való okos élés által. Általyában a' higanykórság' származása vagy elmaradása igen sokat látszik függni a' Betegnek magatartásától a' kéneseőkúra alatt. Az olyan franczus Betegnél, a' ki erős kéneseőszerekkel élván helyes dietát nem tart, és a' mellett hideg időtájban minden visszontagságnak ki teszi magát, csak kevés kéneseő is gerjeszthet higanykórságot, a' nélkül hogy a' franczujától megmenekednék.

Mondottuk már, hogy a' kéneseőbetegségnek *tevő oka* egy olyan Cachexia, melly a' kéneseőnek saját, és az életmives összefüggésre nézve könnyen veszedelmesé lehető, munkálkodásától ered. Ezen Cachexia igen egyez a' sülllyel; több tünetemények igazolják ezen nézetet, melly a' Betegek' ágyánál alkalmaztatván igen hasznos befolyással van a' nyavalya' orvoslására.

A' jövendölés sokkal nehezebb ennél a' betegség-nél, mint némelly Orvos gondolná. Ha az állapot meg nem ismértetik, oka homályban marad, és a' kéneseő

még tovább is adatik, akkor igen nagy romlások történhetnek, a' mellyek nem csak az életmives formára hanem az életre nézve is veszedelmesek lehetnek, legalább az utolsó elkerülhetetlen lenne, ha a' lappangó hideglelésnek kifejlődése meg nem előztetnék. Kiváltképpen félhetni ezen tekintetben a' folyebb leírt kénésőfekélyektől. Bár melly fölülleteseknek láttassanak is ezek, és általyában inkább szélyel mint mélyen harapozzanak is; mégis vagynak példák, hogy meg nem ismertetvén vagy úgy hagyatván a' nyelvcsapot és az inyvitortát (Gaumen(egel) elrontják és a' torokba mélyen leszállanak. A' foghus, kivált a' fogak körül, fölöttébb szenved, és egyik fő oka annak, hogy olly könnyen több fogak kihullanak. Tudunk egy újabb szomorú példát, a' hol egy, sok *sublimá*-tot vett Beteg csupán egy éjjel minden fogait elvesztette.

A' kénésőbetegség' orvoslása két gyógyjelentésen alapodik. Először az öszvefüggés' tömöltségét ismét helyre kell állítani, és másodszor az ezen állapottal járó *atoniat* elhárítani. Egy harmadik jelentésnek, melly szerint a' kénéső a' kénnel való élés által neutralizáltassék és munkálatjaiban meggátoltassék, azoknál, a' kik a' franczu ellen kénésőt vettenek, soha sincs helye. Említettük már folyebb, hogy a' franczuból gyógyulóknaál a' kénésőt kénfordók által neutralizálni nem egyéb, mint őket ismét újra betegekké tenni.

A' cohaesió hiányos tömöltségének helyre állítására, a' kénésőkórságnál is hasznosan adathatnak a' fuitalokkal egybekapcsolott ásványosavanyak. Jó foganyak továbbá a' *Tinct. aromatico-acida*, a' *Mra sulfurico-acida* fenyőbimhó vagy szalad főzetben adatva, az úgynevezett fuitalok is *szárcsa bojtortján* gyökérből és effélékből, hozzá illő diaetával mellett. A' kevéssé erősítő, fűszeres és gyöngén öszvehuzó szerek, a' china', kaskaril' héjjának, a' narancs' és téli magyal' leveleinek öntetjeik is ide valók; a' Koppenhágai

Wendt-től ajánlott *vas* inkább a gyógyulásnak későbbi szakaszára illik. Helybéliképpen a sósavval vegyített szederjszőrp kenethetik be, és bőrökből rózsaméz-zel készült szájvíz használtathatik. A' chronikus bőrküütések ellen részént dárdany (piskolcz) szerek, részint gajak készítmények ajánltatnak. Az elsők közzül leghathatós a' *Liquor saponis stibiati*, az utolsók a' *Tinct. Guaiaci ammoniata*; fitalok gyanánt legjobbak a' gajakfa' és a' keserédes' venyigék' főzetje. Az *osteocopus mercurialis* ellen chinát, mákonyt és fűszeres fürdöket ajánlunk.

Mind ezen nyavalya formáknál az életrendre leginkább kell vigyázni. Helyesen javasoltatott itt *Struve*' megvonó kúrája *Störck*' bőrök piluláinak nagyobbítandó adataival egybe köttetve: szintűgy a' bőr' munkásságának megakadhatásától is őrizkedni kell szorgalmasan; azért minden beteg viseljen a' maga testén gyapju ruhát: és a' mennyire tőle telhetik, éljen a' bőr' munkásságát ébresztő fürdőkkel. A' Koppenhágai *Wendt* és több Angol orvosok igen ajánlják a' tenger víz fürdöket, a' ki pedig ezekre szert nem tehet, annak a' szikag (széksó), hamag (hamuzsir), vagy tengeri só igen jó pótolékül szolgálhat.

136. §.

A' kénesővel gyógyítás után való kúra.

Az utókúrák általában számos nyavalyáknál inkább szokásból, mint szükségből gyakoroltatnak. Ha a' betegség szerencsésen el van hárítva: akkor ritkán van még sok cselekedni való; a' jól választott és szorosán megtartott életrend legtöbbsnyire elégséges. A' franczu ellen bevett kéneső után való orvoslást hihetőleg okozta az Orvosoknak félelme a' kénesőtől. A' gyógyuló meg akar a' kénesőtől menekedni, és az Orvos mint valóságos méreg ellen úgy kel ki ellene. Legin-

kább szokásban vannak utókúra gyanánt a' kénes, vagy is kénköves források, a' beteg tehát a' kéneső' ártalmas következéseinek elkerülése végett *Aachenbe*, *Badenbe*, (nálunk Budára, Trencsinbe 's a' t.) utazik. Ez a' methodus a' fent említett esetekben fölötte cél-aránytalan, és csak arra való, ha a' kéneső valamelly ép egészséges testre méreg gyanánt hatott. De a' hol a' kénesőre mint gyógyító szerre szükség volt, és a' cél általa-el is érődött: ott meghocsáthatatlan vétek volna a' használt szernek munkálatait ismét eltörölni akarni.

Sok példák bizonyítják, hogy a' franczuból gyógyulók a' kénes fürdőkkel élés után új gonosz történetekkel terhelve tértenek vissza, mellyek új kénesőkúrát kívántak. Tökélletes igaza van *Swediaurnak*, midőn a' most említett kúráknál a' fürdőtől mindenkít óv általjában; de leginkább a' kénes fürdőkre illik ezen óvás. Szintolly káros belsőképpen is adni a' ként 's ennek minden készítményeit. *Hufeland* (l. praft. *Uebersicht der vorzügl. Heilquellen Deutschlands* pag. 202.) a' *Neundorfi* kénes források' legnagyobb dicsérete mellett is említi, hogy az efféle fürdők sem a' franczuval, sem a' kénesővel öszve nem férnek.

Ha a' kéneső a' nyavalya' lefolyása alatt nem adott nagyobb mértékben; ha az orvoslás' idejekor holmi közönségesen munkáló ártalmak miatt az életmivűség' egész munkássága meg nem csökkent, ha végtére egyéb történéhető környülállások a' gyógyulás' időszakában a' kiállott bujakórság után az orvosi segedelmet szükségessé nem teszik: akkor semmi különös utókúrára nem szorúlunk; a' jól megválasztott tápláló eledelek magok is elegendők. Egyedül azt kell jól szívére kötni a' gyógyulónak, hogy magára szorgalmazatosan vigyázzon, minthogy, a' mint már mondtuk, e' nyavalyának makacs természeténél fogva könnyen valami új tünetmény támadhat, mellyet idején meg kell jelenteni és gond alá venni.

De ha a' kéneseivel való tartós élés miatt a' cohaesió igen alá szállott, vagy valamely okból az életművéség' munkássága megcsökkent: akkor igen is el kel az utókúra. Az első esetben attól függ, vallyon a' kéneseinek irtalmas munkálatjai inkább csontfájdalmak e', vagy az altest' életmiveiben való colliquatiók; melyek szerint vagy gajákat adhatni mákonnyal, vagy vasat tonikus szerekkel. Az utolsó esetben, ha t. i. a' kiállott franczu után közönséges elgyengültség vétetik észre, a' melly nem a' kéneseivel való mértékletlen éléstől, hanem más valamely környülállástól függ: akkor közönségesen erősítő szerek szükségesek; leginkább pedig china, colombo és effélék; kivált ha a' franczuból gyógyulónak állapotja, ezen szerek mellett a' derekasabban tápláló eledelokkal, jó borral való élést, és a' könnyebb életmódot is megengedi.

137. §.

Az újszülöttek franczujáról.

Az újszülöttek franczuja származására és lefolyására nézve annyi sajátsággal bír, hogy ezért a' szorosabb előadásra érdemes. Ez a' franczu többnyire bőrkütiésképpen jelenik meg, és gyakran az úgy nevezett *újszülöttek' szemgyulladásával* kezdődik, a' melly osztán valóságos *coniunctivitis medorrhoeica* gyanánt viseli magát. A' szóban lévő franczu formának lefolyása e' következő: Néhány nappal a' születés után (a' *Girtanner*-tól felvett tiz, tizenkét nap, legtöbb esetekre nézve, soknak látszik), a' testen imitt amott apró fakadékokkák mutatkoznak, melyekből sok nedvesség szivárog, és a' franczus kifekélyesedésekhez hasonlók. Külömbféle pattanások és foltok ütnek ki a' bőrön, a' mellyek nagyságokra és külsőjökre nézve a' legegyszerűbb kis pörsenésektől a' legnagyobb lekélyekig mindenféle változásban szoktanak elő tűnni. A' franczus

fekélyeknek saját szalonnás fölületje itt is látszik, de nem olly nyilván és szembetűnőleg. Az ábrázaton egyes pattogzások 's varák, a' szájhán taplós sebek és apró fekélyek támadnak, mellyek elől az ajakak felé, hátul a' torok és felyül az orr felé terjednek, és a' nyavalya' gyarapodásával irtóztató romlásokat okoznak; ide járul még valamelly csipős és a' szomszéd részeket felragó kifolyás is. A' fülektől az ábrázat 's így a' szemek felé egybe olvadt szivárgó és fölöttébb égető fakadékokskákból álló kiütés látszik, mellyet *Wichmann* és *Autenrieth*, helytelenül és a' tapasztalással nem egyeztetethető módon, csecsemők' rühének állítanak. Ez, az ótvartól szorosan megkülömböztetendő *Crusta Terpigiosa* egészen franczus természetű, és e' nézet a' betegek' ágyánál valósíttatván, mindent megczáfol, a' mit a' most említett írók ezen kiütésnek sokáig tartása és nagy veszedelme felül mondtak. A' kénese tökéletesen meggyógyítja ezt a' kiütést, és a' czimeresen előadott *Atrophid*-ről 's ennek esztendőig tartásáról szó sincsen.

A' testen is fakadékokskák és ama' tudva lévő elejente vörös, utóbb réz színűvé változó foltok jelennek meg, rosszabb esetekben repedések, külömbféle kinövések, undok fekélyek a' seggen és nemi részeken; és ha a' nyavalyával nem gondolnak, vagy vele akármi okból rosszúl bánnak, akkor az mindég tovább harapozik, és igen elhatalmazván sorvasztó hideglelés járul hozzá, a' melly szerencsétlen környülállások között a' gyermek' életét is tönkre vija.

Arról, hogy a' franczus történetek egy a' testben lévő dyskrasiától függjenek és ragadvány által okoztasának, senki sem kételkedik. A' tudósoknak eddig volt csatája a' tárgyra nézve csak azon kérdéseket illeti, mikor kapja el a' gyermek a' ragadványt. Azoknak, a' kik az elragadást a' nemzéskor az atya' tenyésznedve által vagy a' terhesség alatt az anya' vére által gondol-

ják történni, mind a' józan theoria, mind a' figyelmes tapasztalás ellent mond. Az okok, mellyeket *Jahn* és *Fleisch* ez iránt felhoz, olly csekélyek, hogy ezen állítást velek támogatni nem lehet. A' franczus atyának magva, a' bujakórságos anyának vére és a' franczus dajkának teje megromolva, rosszul készülve ugyan lehetnek, de nem megfranczusodva. Ezek a' nedvek nem eléggé képzők, nem eléggé táplálók az életmivűségre nézve, a' gyermek tehát rosszul nemzódhetik és táplálódhatnak, elnyomorodhatnak, és, a' mi a' franczus anyáknál gyakorta történik, idétlenül, a' tovább élhetésre alkalmatlanul, vagy elgyengülve, kiaszva és táplálódásában mindenképpen hátra maradvá jöhet a' világra; de mind ezen esetekben sem bizonyíthatni be a' franczus elragadást, a' melly általjában csak a' valóban elfajulva és beteges elválasztásban lévő metamorphosisek által lehetséges.

Ezt előre feltévéen nem mondhatni egyebet, mint a' mit a' tapasztalás is bizonyít, hogy a' franczu az újszülöttekre a' szülés közben a' hüvelyen való átmenetelkor és a' dajkának vagy szoptató személynek ajakairól és csecsbimbójiról ragad el. Midőn *Tahn* az efféle elragadásnak lehetetlenségét az újszülöttek' testén lenni szokott sajtos boríték által akarja megmutatni, elfelejti, hogy mind a' mellett is a' test sok helyen igen érzékeny; ezt mondhatni a' szemekről, ajakokról és nemirészekről. Ide tartozik még az is, hogy ezen boríték és az általa szükségessé léendő szorgalmatos többszöri tisztítás, némelly gyermeknél a' franczu kiűthetését megakadályoztatta. E' nézetnek helyességét bizonyítja azon észrevétel is, hogy a' franczu' nyomai az új szülötteken soha sem jelennek meg a' legelső napokban. *Girtanner* utazásaiban ezen tárgyra különös figyelmet fordított, és minden e' körül foglalatoskodó Orvosoknak tudósításai megegyeznek abban, hogy egy gyermekén sem vétettek észre a' franczus történetek

mindjárt a' szülés után. Ez a' tapasztalás naponként megbizonyosodik.

Mennél szomorúbb kimenetelei vannak gyakran a' franczunak a' felnőtteknél, annál inkább bizhatni, hogy ezen nyavalya az új szülötteknél, ha igazán megisméretetik és czélarányosan orvosoltatik, szerencsésen és bizonyosan meggyógyúl. A' ki azonban a' *crusta serpinginosa*-nál rühet keres, és a' chronikus és veszedelmes lefolyást olly szükségesnek véli, hogy a' rákszemmel adott kénnek foganatlanságán nem csudálkozik, az csakugyan végtére az újszülöttek' franczujának szerencsétlen kimenetelét is megérheti. Ellenben a' ki valamelly makacs bőrkiütés ellen, jóllehet benne franczura nem ismérhet is, kénest ad azon okból, hogy a' mélyen szenvedő táplálódást határok közzé szorítsa, az eme' szerencsésen választott szertől gyógyulást várhat, ha a' forma mivoltát nem is gyanította.

A' miket *Girtanner* az előre mondásról össze- gyűjtött, legtöbbnyire jó kútfökből lévén vétetve, el nem hallgathatjuk. Ide tartoznak kiváltképpen a' következő jegyzetek:

A' gyermekeket könnyebb meggyógyítani, míg szopnak, mint azután. Ennek oka leginkább az, hogy a' kénestő' munkálatja egyenes arányban van a' vegetatio' munkálkodásával, és ez általjában a' kifejlés' első időszakában tünteti ki magát leginkább.

A' köldök', vagy a' kereszt csont' táján lévő fekélyek szinte mindig halálos jelek. Ezek csak ritkán fordulnak ugyan elő, de a' hol előfordulnak, ezen állítást megbizonyítják. A' köldöktájon minden sérelem veszedelmes az újszülötteknél, és az Orvos akár- melly, nem franczus kifekélyesedést is csekélységnek ítít ne vegyen. A' kereszt csontuál lévő fekélyek igen könnyen csontfenére adhatnak okot, és így az életet is fenyegetik.

Az is igaz, hogy a' fejen lévő fekélyek, és a' seggen támadó repedések igen fontos történetek. A' figeszümölcsüktől kevesebbet félhetni.

Hogy az olyan gyermekeket, kikre a' szülés alatt ragad el a' franczu, nehezebb gyógyítani, mint a' kikre a' dajka által azután ragad el, onnan lehet, hogy az utolsóknál könnyebb a' bajat megismérni, mivel a' dajkáknál inkább szoktuk a' franczut keresni és könnyebben is megtaláljuk, mint a' gyermekágyas személyeknél, ha a' dajkák tökéletesen egészségesek.

Azon megjegyzés, melyet Girtanner is különösnek és nevezetesnek tart, 's melyet ő a' beteg gyermekek' Vaugirardi kórházára ügyelő Orvosoknak nap-táraiból szedett ki Párisban: hogy t. i. hozzá képest sokkal több franczus gyermek haladja meg a' gyermeki kort, mint egészséges, valójában vakmerőnek tetszik, ha így adatik elő; de elveszti ezen látszatját, ha meggondoljuk, hogy az újszülöttek' franczuja ellen használtatott kéneső az igen hujázkodó vegetatiót, mint legbővebb forrását számos életveszedelmeztető gyermek nyavalyáknak, határok közzé szorítja, és ennél fogva nem csak a' franczura, hanem a' reproductiva rendszernek egyéb veszedelmes állapotjaira nézve is hasznos szerré válik.

Az újszülöttek' franczus történeteinek orvoslását már ott említettük, a' hol a' franczus ragadvány által okozott szemhéj gyúladásról volt a' szó. A' gyenge kéneső szernek legcélszerűsabbak és legbátorságosabbak is. Az erősebb kéneső készítményeket ez a' gyenge kor ki nem állja; annakokáért erőszakos kéneső sokat, minő a' rágó sósavas, a' fojtó savas és a' villósavas, — belsőképpen adni éppen nem kell. A' vörös higagról, mint belső szerről szó se legyen. Az ecetsavas és kéksavas kénesőnek foganatja általjában bizonytalan, tehát a' gyermekekre nézve megvetni valók.

A' kéneső füstöléseket, a' mint Franciaországban szokták és Párisban az Orvosi Kar az újszülötteknél is vakmerősködés, a' gyermekeknél valóságos balgatagság volna használni. *Plumer'* porait és a' higanykenetet a' fontosabb franczus esetekben a' gyermekeknél is megpróbálhatni. A' kén a' tápláltatás' körére ható erejét a' kénesőnek el nem törli ugyan, de saját munkáját még is kevesíti.

A' szemgyúladásnál közlött formulákon kívül, lehet az enyhe sósavas higacsot a' következők szerint is rendelni:

Rec. Hydr. oxydulati nigri gr. iij.

Lap. cancr. ppt. dr. β

Sacchar. canar. dr. iij.

M. divide in Pulveres aequales Nro xij.

D. Sig. Napjában 3szor egy por adassék.

Ha a' has nagyon találna menni, akkor lehet az enyhe sósavas, vagy a' hügyagos higacshoz mézgas port adni, és valamelly fűszerszámos írral a' hasat kenetni.

Rec. Hydr. muriat. mitis gr. iij.

Pulveris gummosi dr. ij.

M. divide in pulveres aequal. Nro xij.

D. Sig. Napjában 3szor egy por vétessék.

Rec. Ungti rosati

Ol. Nucistae, singul. dr. β

Mrae. oleoso balsam. dr. ij.

M. D. ad vasc.

Sig. A' gyomor' és köldök' táján kenetessék be.

Bedörsöléseket is lehet tenni a' végtagok' belső lapján a' nyirkos edények' hosszában, 's ottan ottan megújítani. De a' disznózsirral készült szokásbeli irtól őrizkedni kell, mivel az újszülöttek' bőre azt ki nem állja. E' végre élhetni a' következővel:

Rec. Hydr. puri dr. vj.

Sevi ovilli unc. β

tere in mortario lapideo ad
perfectam hydr. extinctionem, tunc
admisce

Ol. Cacao unc. j.

forma in tabulas.

D.

Az újszülötteknél a' nyálfolástól keveset vagy semmit sem félhetni. De ha a' gyermeket e' kénesőkúra igen meg találná hatni vagy gyöngíteni, akkor ezt néhány napig abba kell hagyni és utóbb ismét újra kezdeni. Ezen idő alatt chinahéj öntetet kevés mákonnyal adni *Jahn* javallása szerint, részint céltalan, részint veszedelmes.

Rosenstein' javasolását, melly szerint egy nőstény kecskébe kéneső dörösztetik és annak teje a' Betegnek adatik, több okokból nem ajánlhatni. A' felnőttekkel is gyakorta tettek efféle próbát, de nem mindég ugyan azon szerencsés kimenetellel.

A' gyermek' testén támadó külömbféle franczus metamorphosisok gyöngé kéneső készítményekkel köztöztetnek. A' szemhéj gyulladásnál javasolt igen feleresztett sublimát olvadéki es valamelly vörös higagosgyöngé ír ezen célra váltig elegendők.

Rec. Hydr. oxydati rubri γ β .

Ungv. rosati unc. β .

misce D. Ungtum.

sig. kenőcs.

Azon kérdésre, mit kelljen a' franczuban szenvedő csecsemőnek dajkájával cselekedni, valyon t. i. kénesőt vegyen e' vagy nem, mindég igennel feleljünk. Ha előbb is franczus volt és töle ragadott el a' betegség: akkor a' kéneső orvosságul szükséges neki; ha pedig a' gyermek az anyja' hüvelyében förtöztetett meg, akkor védszerűl szolgál a' kéneső a' dajkára nézve. Ha

pedig az anyja maga szoptatja a' gyermekét, akkor a' kénesőkúra teljességgel megkívántatik. Egy nyilván franczus gyermek mellé, a' nélkül hogy ezt megvallának, egészséges dajkát fogadni, lélek isméret ellen való dolog volna. De szintolly veszedelmes valamelly nyilván-franczus és kicsapongó személynél hagyni a' már megförtöztetett gyermeket is; jóllehet más felül a' megbetegedett gyermeket is dajkájától elfogni és vizes eledelekre (Basserfoß) szorítani igen bajos. Itt az értelmes, emberszerető Orvos legjobb tanácsot nyújthat.

A' kénesőkúra mellett tartandó diaetáról a' csecsemőknél szó sem lehet. Egyedül arra kell itt vigyázni, hogy se a' dajka sem a' gyermek a' hives vagy hideg levegőnek ki ne tétessék.

138. §.

A' szerek, mellyek a' kénesőn kívül a' bújakórság ellen ajánltattak.

A' theoria magyarázza, és a' tapasztalás úgy bizonyítja, hogy a' kéneső minden eddig ismert szerek között legszorosabb millyenségi arányban vagyon a' franczuval és igen sok csupán a' reproductioban gyökeröző dyskrasiai nyavalyaformákkal. Egy szer sincs, a' melly vigyázva és czélszerint adatván olly hamar és olly bizonyosan ellent állhatna a' bujadögnek és az ő sokfele mind előszöri mind másodszöri tünetényeinek, mint a' főnemlített kénesőkészítmények. Azonban még ajánltattak a' végre minden időben más szerek is, a' minek okát részint a' szóban lévő betegségnek gonosz és makacs volta, részint a' kénesővel élestől való rettegés, részint végtére az újítani kívánás lehetett. Nagy részében az úgynevezett titkos szereknek, mellyeket kiváltképpen a' franczia könnyelműség talált fel és a' hiszselékeny szomszédoknak nagy árron eladogált, bár eleukezöt hirdessenek is, legfőbb, 's többnyire egyet-

len egy hathatós allatórész, a' kéneső, miként a' *sublimát* előterjesztésekor ezt már bővebben fejtegettük.

Az itt szóban lévő, kéneső nélkül való szerek közül egy sincs, a' mellynek franczu ellenes ereje a' tiszta és józan tapasztalás által be volna bizonyítva; mindazáltal sokaknál olly munkálatok vétettek észre, mellyeket a' franczu' orvólásakor e' vagy ama' mellék környülménynek elhárítására használnunk kell; illik tehát a' leghathatósabbakról itt bővebben szöllanunk.

A' *savanyak* (savak) *Scott*-nak egy Bombayban tartózkodó Orvosnak, a' ki a' bujakórságot savanytárgy által vélte meggyógyíthatni, ideája szerint vétettek fel a' franczuellenes szerek közzé, és először is *Cruikschank*, *Alyon* 's utóbb Bécsben *Zeller* által nagy adatokban használtattak. Adni szokták e' végre a' fojtósavakat 1től 2 nehezekig egy vagy két napra 2 font vízben, vagy a' savítottat 5től 40 csöppig valamelly alkalmas vivőszerben (vehiculum). *Cruikschank* a' citromsavat is ajánlá.

Cooper a' következő igen fontos gyógyjelentéseket határozza meg a' franczu ellen adandó fojtó és a' fojtósavra nézve: 1szor ha a' franczu öszve van bonyolódva sülllyel a' mirigyek' görvényes dagadásával és más golyvás jelenségekkel. 2szor a' hol a' franczu igen elhatalmazván szembetünő gyöngeség és sorvasztó hidegleléssel jár. 3szor ha a' Beteg saját természeténél fogva, a' kénesőt teljességgel be nem veheti.

Bár melly kétes legyen is a' franczunak tökéletes gyógyulása a' savakkal élés által: tagadni még sem lehet, hogy sok, a' másodszori franczunál előforduló tünetetekre nézve, az ásványsavak és a' villósav igen jeles és meg nem vetendő szerek. A' fölöttébbi nyálfolylást mérséklő hasznokért azokat már folyebb ajánlottuk, A' franczus csontfenénél, a' hol már elegendő kénesőszerek vétettek, a' csontokkal bizonyos millyenségi arányban lévő villósav derék szolgálatot tehet, A' gya-

nús chronikus gyúladások ellen, melyek a' franczunál a' torokban, orron és egyébütt a' bőrön támadnak, és gyakran még azután is tartanak, ha a' jól intézett kénesókúra által a' franczu már régen elhárított, a' kénsavanyu illatos festvény (tinctura aromatico acida) vagy más hasonló készítmények fölötte hasznosak.

A' *Lúgsók* is azon Orvosokra nézve, a' kik a' franczus ragadványnak savanyú természetéről való ideának hódoltak, szükséges szerekké váltanak. *Peyrilhe* volt az első, a' ki egy egészen saját, szörphöz hasonló vegyítékben a' röpülékeny Lúgsót használta; ehez járultak, az ismeretes franczia methodus szerint, a' hashajtók, italok (ptisanæ) és fürdők is. *Peyrilhe* azt egy saját hathatóságú szernek lenni vélte, és mivel az állapotok országából volt véve, azt hitte, hogy az emberi életmivűséggel, e' nyavalyára nézve, különösen fogna egyezni. E' szernek saját hathatósága ugyan nincsen, de az olyan esetekben jó és czélarányos, a' hol a' fölöttebbi érzékenység miatt a' kéneső elejente haszontalan. Ide tartozik különösen a' *Besnard*-tól ajánlott *Tra antisymphilitica*, melly röpülő lúgsóból (hugyagból) ópiummal, enyhe káli-val és fahejvízzel igen könnyűállásosan készíttetik, és zilizforrázatban naponként 3szor 24 csöppenként adatik, sőt minden külső fekélyek is azzal költetnek. *Besnard* azt az előszöri és másodszöri franczunak minden formájiban, a' kanikutól kezdve a' csontfenéig egyaránt ajánlja. A' kénesőt ez a' tinctura a' franczunál általyában kiszorítani ugyan nem fogja; de az olyan esetekben, a' hol a' kénesőszerekekkel élés által a' franczus tünetmények nem csillapodnak, sőt gyakorta még nagyobbodnak; ha hasmenés szármozik és a' Beteg naponként rosszabbúl lesz: ott az Orvos a' kénesőt félretévén, adjon *Besnard* tincturáját, és meg fogja látni, helyes diaeta mellett, hogy minden jobban kezd menni. Négytől 6 hétig a' bujadög ugyan meg nem gyógyúl, de a' Beteg most a' kénesőt

bizonyosan szenvedheti, és gyakran igen rövid idő alatt meggyógyul.

A' *Férjany* (arsenicum, egérkő, érczmaszlag). *Remer* Boroszlói Professor ezt a' szert 1812-ben *Horn*' Archivumában ajánlotta, a' hol a' vele tett próbákat is szorosan leírva találhatni. Ő ezt az olyan esetekben tapasztalá hasznosnak, a' hol a' leghathatós b kénese-szerek, nevezetesen a' villósavas és a' rágó sósavas *Higag*, sem használtak többé. Adott pedig nyolcz unczia lepárolt vízben felolvasztott egy grán férjany-savas hamagból (*Kali arsenicosum*) minden 2 órában egy evőkalánnal, és a' fekélyeket szénporból és disznózsírból álló írrel kötteté. Naponként egy grán mákony négy adathban, és a' nyers tojás étel, legjobb javító szereknek tartatnak ezen orvosláskor. A' tökéletes gyógyulásra kívántatik 10től 24 grán 's több, *Kali arsenicosum*. A' franczus csontfájdalmaknál ez a' szer gyakran 24 óra alatt könnyebbülést szerezni mondatik, a' mit egy adatnyi mákony valamelly kénese-szerrel, szintolgy hamar és néha hamarébb is véghez vihet. A' férjany, mint érczeség országából való szer, minden nyavalyákra, mellyek mélyen a' reproductióban gyökeresnek, tehát a' franczura nézve is, *előre* igen sokat ígér, és a' tapasztalás is sok esetekben, kivált a' mellyeket *Remer* hoz elő, ugyan azt igen hathatós szernek bizonyította; azonban, mivel az életmivúségre igen ellenségesen hat és könnyen méreg gyanánt munkál, a' vele élés fölötté gyanussá válik. A' melly szernek rossz következéseitől az Orvosnak szüntelen rettegnie kell, azt jobb nem is adni be.

Az ásványországból még az *arany* is, mint arag és sósavas arag, már a' régibb időkben ajánltatott *Van Mons* az elsőbbit, *Ohdelius* az utolsót ajánlá 1/4 gránként napjában 3szor a' makacs franczus nyavalyaformák ellen. *Crestien* a' foghusba dörölteti, egy gránnak tizenötöd részén kezdván. A' döröslés egy óraper-

czig tart. A' szer ugyan mind eddig bizonytalan, és alkalmaztatása nincs egészen veszedelem nélkül; még is kívánni lehetne, hogy ezt az életbe olly mélyen ható szert a' makacs és igen gonosz esetekben több tekintetbe vennék. Néhány esetekben, a' hol 3szor napjában $\frac{1}{8}$ — $\frac{1}{4}$ granig mákonnyal és czukorral adatott be, a' makacs formák ellen igen hasznosnak mutatta magát. Kíváltképpen a' sósavas arag a' franczus csontfenében jó szolgálatot tett.

Az újabb megvíváyázatok a' sósavas aragnak nagy hatóságát a' megrögzött 's elfajult franczuban tökéletesen megbizonyították. *Niel*-nek e' tárgyban hirré adott tapasztalásai megérdemlik a' gyakorló Orvosok' figyelmét. Legczélarányosabban rendeltetik ezen szer valamelly lepárolt vízben, leginkább pedig Borostyán Medgy vízben felolvasztva: Rec. Auri muriat. gr. ij, solve in Aquae Laurocerasi unc. j.; mellyből napjában 3 vagy 4szer 15 's lassanként fölyebb 40 csöppet is adhatni, csak hogy ez olvasztékot, mivel könnyen szétbomlik, a' levegő' és világosság' behatásától nagyon kell őrizni. Némelly tekintetből jó adni pilula formában is, és ekkor, a' mind kívántatik, egybeköthetni a' sósavas aragot bürök vonattal, mákony vonattal, vagy a' mint szokták keserédes vonattal vagy szárcsagyökérrel:

Rec. Auri muriat. gr. vj.

Extr. Dulcamarae dr. ij.

m. f. l. a. pil. Nro. LX.

consp. p. Lycopodii.

Elejénte regvel és estve egy, utóbb öt illyen labdacot is adhatni. Történt munkálatjának nyilvánságos jelei szoktak lenni, valamelly mértékletes nyálfolyás, és szaporábh székürítmények.

Valyon a' borkősavas, a' villósavas és szénsavas *va-sacs*, mellyet *Carmichael* a' fene (*Ströb*) és külömbféle más metamorphosisok ellen olly igen ajánlott, a' ma-

kacs, kivált a' mirigyeket és csontokat dúló, franczus formákra nézve hasznos légyen e', azt a' tapasztalás fogja elhatározni. A' theoriának ezt nehéz volna megmagyarázni. A' most említett vaskészítményekkel való élés ekkoráig ugyan használt a' fenés forinánál, de a' franczus bajoknál semmit sem, a' mint ezt a' külömböző vasszerekkel szinte mostanáig folytatott és külömbféle környülmények szerint megújított próbatételek is tökéletesen bebizonyíták.

A' mákony (opium). *Grant*-nak és *Michaelis*-nek igazok van, midőn *Fernelius* után, a' ki 1579-ben a' mákonyt a' bujadögben legjelesebb szer gyanánt ajánlá, ezt a' szert a' mondott nyavalyánál igen hasznosnak állítják; de hibáznak, ha ugyan azt *specificum*-nak tartják. Megengedhetni, hogy ritkán gyógyult meg valamelly franczus Beteg, a' ki orvosoltatása alatt mákonyt nem vett volna; de azt is állíthatni, hogy a' mákony maga egy franczus Beteget sem gyógyított meg.

Az egész orvossági készületben egy gyógyszer sincsen, a' melly a' kéneső' kívánczúságok a' környüállásokhoz képest olly jó segítő vagy javító szer volna, mint a' mákony; innen van annak olly kiterjedt haszna, melly mind külső mind belső képpen megbizonyodik.

Az úgynevezett vértisztító és izzasztó italok és fűkúrák. Azon hír, mellyben előbb a' vértisztító orvoslás volt, és a' melly a' két utolsó évtizedben igen alászállott, a' legújabb időkben ismét erősebb szárnyra kapott. Félrevetvén a' véredezítésnek egykori vastag ideáját, tagadni nem lehet, hogy ezen italoknak a' bujadögre nézve több hasznok légyen. A' kénesőkúránál annyiból is, mivel a' Beteg mint régen szokásban lévő szerekhez nagy bizodalommal viseltetik, czélarányos diaetetikai italul szolgálnak. Szükség vágyon reájok különösen az erősebb kéneső készítményekkel éléskor. Hasznosak még a' kéneső' vétele után is, a' mennyiben a' diaeta' helyes

választását hathatósan eszközlik és a' beteget szorosabb rendtartásra bírják. Izzasztó tulajdonságoknál fogva mint segédszerek is jó szolgálatot tesznek a' franczunak több formáji, nevezetesen a' csontfájdalmak és bőrkiütések ellen. Leghíresebbek közöttök: a' hozzánk 1508-ban Amerikából hozott 's néhány évvel utóbb *Schmausz Lénárd, Hutten Ulrik* 's több mások által ajánlatott *Gajákfa*, melynek gyantája némelly tekintetben még jobban és czélarányosabban használtathatik; továbbá az e' végre különösen alkalmas és hazai plánták által alig kipótoltatható *szárca gyökér, száfrásfa*, bojtortján gyökér, a' csomós tukma' gyökere, a' homok sás', száratlan *bóka'*, *és lórom'*, és *szappanfű'* gyökerei, a' *keserédes'* venyigéji, ismét a' valóan hathatós és a' kínzó csontfájdalmak ellen igen hasznos *boroszlánhéj*. Ide tartozik az úgynevezett *Schiffert'* kúrja is, melyet mint csálhatatlan szert egy bizonyos *Miro* ajánlott a' bujakórság ellen, és II-dik Fridriktől nyert kiváltság mellett árulgatott. Ennek halála után *Miro'* özvegyét *Schiffert* vette el, és a' titkos szer' eladását is magáévá tette, a' melly 48 csomócska főzetnek való szerekből, egy izzasztó essentiából és számos porokból meg pilulákból áll, és nem csak a' franczuban, hanem a' hasnak dűgűlősei, köszvény, vízkórság és több más chronikos nyavalyák ellen is hasznosnak mondatik. Hihetőleg a' vele egybekapcsolt igen szoros diaeta sokban segítette annak néha tapasztalt jó fogamatját; egész bizodalommal nem kell hozzá ragaszkodni. *Schiffert'* szereinek hat Fridrik aranyra tett árra nyilván mutatja azon kűtfőnek zavarosságát, melyből ez a' titkos szer eredett.

Hasonlót mondhatni a' *violaszín porhonrojtról*, melly hazájában, Virginiában, egyedül mondatik szokásban lenni a' franczu ellen, 's melyet *Havermann* németországban is hasznosnak tapasztalt. Azonkívül az Amerikaiaknak még több *specificum*-aik is vagynak e'

nyavalyában. Illyenek: az *Echites syphilitica*, *Euphorbia canescens*, *stillingia silvatica*, 's a' t. Azon franczu ellen való titkos szer, melyet *Florez* az Indiánusoktól Guatimalában tanult el, áll fris gyíkhusból, a' melly a' csontokról leválasztatván, melegen ostyába takartatva pilulaformában vétetik be. Erről, a' tapasztalás' nemléte miatt, ítéletet hozni nehéz, csak annyit mondhatni, hogy a' mi gyíkaink' husa a' várákozásnak meg nem felelne.

Béfejezésül még említjük az olyan eseteket, a' hol a' bujakórság a' természet' ereje által kéneseő vagy más szer nélkül, csupán az igen szoros diaeta és erős testi munkálkodás által gyógyúlt meg. Igen nevezetes efféle példát hoz elő *van Swieten* egy a' mezei munka és sovány eledelek által meggyógyúlt bujadögről. Általában az illy esetek fölötte ritkák.

Tartalma ezen Könyvnek.

B é v e z e t é s.

	Lap
1. §. Meghatározása a' bujadögnek —	13
2. §. Külömböző nevezetei — —	—
3. §. Kora, vagy régisége e' nyavalyának —	14
4. §. Ugyan annak eredete — —	15
5. §. Gyanítható okai ezen átmenetelnek —	17
6. §. Legelső tünetényei a' bujadögnek —	18
7. §. Természete a' franczus anyagnak —	—
8. §. Elfogadhatóság a' franczus ragadvány iránt	19
9. §. Útai a' ragadványnak — —	20
10. §. A' ragadványnak miként munkálásáról	21
11. §. A' bujadögtől való megóvásról közönségesen	23
12. §. Felosztása a' bujadögnek —	24

El ő s z ö r i F r a n c z u.

13. §. Az előszöri franczü' formáji —	25
---------------------------------------	----

A' K a n k u r ó l.

14. §. A' kankunak megfogatja általjában —	—
15. §. A' kanku' nevezeteinek külömbsege —	26
16. §. Okai ezen formának — —	—
17. §. Széke vagy is fészke a' kankunak —	27
18. §. Közlésmódja a' kankunak a' férjfiaknál	28
19. §. A' franczus kanku más hozzá hasonló formákhoz képest — —	29
20. §. A' kifolyatnak természete a' kankunál	30
21. §. A' kanku a' másodszöri franczuhoz képest	31
22. §. A' kankunak szokott lefolyása folyamatja.	32
23. §. Az igen erőszakos kanku' tünetényei	33
24. §. Közönséges magyarázatja e' történeteknek	35

	Lap
25. §. Jóslás a' kankunál	37
26. §. Közöséges gyógyítás mód a' kankunál	39
27. §. Orvoslási rendszabások a' kankunak különös állapotjaira nézve	44
28. §. Közérzetes formái a' kankunak	53
29. §. A' dugúlt kanku	—
30. §. Gyúladósos daganat a' heréken	54
31. §. Jóslás a' mellékhere' gyúladásánál	56
32. §. Orvosoltatása	57
33. §. A' mellékhere' evesedése	60
34. §. A' mellékhere' megkeményedése	61
35. §. A' mellékheregyúladás' utó-orvoslása	64
36. §. A' Düllmirigy' gyúladása	65
37. §. Ezen gyúladás' kimenetelei	66
38. §. A' Düllmirigy-gyúladás' gyógyítása	67
39. §. Az együttérzetes húgyrekedés' származásáról való nézetek	68
40. §. A' Jóslat, 'vagy előremondás	69
41. §. A' húgyrekedésnek orvoslása	70
42. §. A' kankusféle szemgyúladás	72
43. §. Jóslat eme' formánál	74
44. §. Orvoslása ezen szemgyúladásnak	75
45. §. A' kankura következhető nyavalyák	78
46. §. Az utókankunak tünetényei	—
47. §. Az utókankunak okbeli állapotja	79
48. §. A' különböző utókankuformáknak ismértető jelei	80
49. §. Felcseréltetése az utókankunak más formákkal	81
50. §. Előremondás az utókankunál	82
51. §. Közöséges gyógyjelentések az utókankunál	—
52. §. A' petyhüdtiségtől származó utókankunak orvoslása	83
53. §. Gyógyítási rendszabások a' beteges ingerletességgel járó utókanku formára nézve	89

	Lap
54. §. A' helybéli romlásokkal járó utókan-	
kunak orvoslása — —	92
55. §. A' makk' viszketése — —	94
56. §. Előremondás a' makk' viszketésénél —	95
57. §. E' történetnek orvoslása — —	—
58. §. A' hugycső' elszűkülése — —	96
59. §. Külömbsege a' hugycső-elszűkülések'	
több formájinak — —	97
60. §. Az okok, melyek a' hugycsőnek ef-	
féle elszűküléseit előrekészítik és	
segítik — —	98
61. §. Előremondás a' hugycső-elszűkülésnél	—
62. §. Orvoslásmódja a' hugycső' elszűküléseinek	99
63. §. Fekély a' hugycsőben — —	102
64. §. A' hugycsőbeli fekélyek' franczus ter-	
mészetéről — —	103
65. §. A' hugycsőbeli fekély' okai —	—
66. §. Előremondás a' hugycsőbeli fekélynél	—
67. §. A' hugycsőbeli fekély' orvoslása —	104
68. §. A' Düllmirígy megkeményedése —	105
69. §. Megismértetése ezen keményedésnek —	—
70. §. Ezen megkeményedés okai —	106
71. §. Jóslat a' Düllmirígy' keményedésénél —	—
72. §. Orvoslás — —	107
73. §. Az asszonyi kankuról — —	108
74. §. Megkülömböztetése az asszonyi kan-	
kunak a' szokott fejfolyástól —	109
75. §. Jóslat az asszonyi kankunál —	110
76. §. Az asszonyi kankunak orvosoltatása —	111
A' Makk' kankujáról.	
77. §. E' formának meghatározása és lefolyása	113
78. §. A' makkanku' okai — —	—
79. §. A' franczus és nem franczus makkanku	
között lévő külömbség —	114
80. §. Jövendőlet a' makkankunál —	115
81. §. A' makkanku' orvosoltatása —	—

A' franczus fekélyről (Schanker).

	Lap
82. §. A' franczus fekélynek meghatározása	117
83. §. A' történetek' leírása. — —	118
84. §. Ismértető jelek, mellyek a' bujarákok minden más fekélyektől megkülömböztetik. — —	119
85. §. Különös tünetényei a' bujaráknak. —	121
86. §. A' bujarák' mivolta. — —	123
87. §. Jövendülés a' bujaráknál. —	124
88. §. A' bujarák' orvosoltatása. —	125
89. §. A' bujaráknak utóbbi orvosoltatása. —	130
90. §. A' Phimosis' (makkbezáródás) megfogatja. —	
91. §. A' Phimosis lefolyása. — —	132
92. §. A' Phimosis' okai. — —	132
93. §. Előremondás a' Phimosisnál. —	133
94. §. A' Phimosis' orvosoltatása. —	134
95. §. Leírása a' Paraphimosisnak. —	137
96. §. Okai a' Paraphimosisnak. —	137
97. §. Előremondás a' Paraphimosisnál. —	138
98. §. Orvoslása a' Paraphimosisnak. —	139
99. §. A' Bujadob' megfogatja. — —	141
100. §. A' Bujadob' lefolyása. — —	—
101. §. A' bujadobnak szorosb meghatározása.	142
102. §. A' bujadobnak okai. — —	143
103. §. Jöslás a' bujadobnál. — —	145
104. §. A' bujadob' orvosoltatása. — —	—

Másodszori vagy utóljáró Franczú.

105. §. A' másodszori franczu' megfogatja. —	152
106. §. A' másodszori franczu' kiütésének ideje.	153
107. §. Szorosabb leírása a' másodszori franczunak. — —	154
108. §. Az első sorbeli tünetények. —	—
109. §. A' második sorbeli franczus tünetények. — —	161
110. §. A' bujadögnek (lues) mivolta. —	166

111. §. Az álorczás vagyis albujadögről. (Lues larvata.)	—	—	167
112. §. Előremondás a' bujadögnél.	—	—	169
113. §. A' Bujadög' orvosoltatása.	—	—	173
114. §. A' kéneső' munkálatjáról való néze- tek általjában.	—	—	134
115. §. A' különböző kéneső készítmények- nek különös munkálatjokról.	—	—	177
116. §. A' kéneső' vagy is higany' alkalmaz- tatásának külömbféle módjai.	—	—	177
117. §. A' franczu' gyógyítására fordíttatni szokott higacsok (kéneső-félmeszek).	—	—	181
118. §. A' Kénesősök.	—	—	184
119. §. A' tökéletes kénesőmeszek.	—	—	192
120. §. A' másodszori franczu' külön formá- jinak első sorára vagy rendére való tekintetéről általjában.	—	—	194
121. §. A' franczus fakadékoknak különös or- voslása.	—	—	195
122. §. Különös rendszabások a' bőrfoltokra nézve.	—	—	195
123. §. A' franczus gyulladásokkal való hely- béli bánás.	—	—	196
124. §. A' consecutiv fekélyeknek orvoslása.	—	—	197
125. §. A' bőrrepedések' orvoslása.	—	—	199
126. §. A' franczus kinöveteknek helybéli or- voslása.	—	—	199
127. §. Gyógyítási rendszabások a' csontok- ban magokat nyilatkoztató franczus formáknak helybeli orvoslására néz- ve általjában.	—	—	201
128. §. A' csontdaganatok' és csontkinövetek' orvoslásáról.	—	—	202
129. §. A' franczus csontfájdalmaknak külö- nös orvoslása.	—	—	203

	Lap
130. §. A' franczus csontfenének különös or- voslása. — — —	204
131. §. A' franczu által okozott Anchylosis és Osteosarcosis körül való különös vizsgálódás orvoslási tekintetben. —	208
132. §. A' kénesővel éléskor megkívántató Diaetáról. — —	208
133. §. A' Nyálfolyásról. — —	212
134. §. A' kénesővel élést tiltó jelentésekről.	216
135. §. A' kéneső betegségről, vagy is hi- ganykórságról. — —	221
136. §. A' kénesővel gyógyítás után való kúra.	225
137. §. Az újszülöttek franczujáról. —	227
138. §. A' szerek, mellyek a' kénesőn kívül a' bujalkórság ellen ajánlottak. —	254

PESTEN, 1830.

Petrócai Trattner J. M., és Károlyi I. betűjével.

